

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Кравченко Оксана Іванівна

Прим. № ____

УДК 141.201+141.319.8]:316.324.8(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
КУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІСТА
У ПОСТІНДУСТРІАЛЬНУ ДОБУ

за спеціальністю 09.00.04 – «Філософська антропологія, філософія
культури» (033 – Філософія)
галузі знань 03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело _____ (О.І.Кравченко)

Науковий керівник:

доктор філософських наук,
професор, завідувач кафедри філософії
Національного авіаційного університету
Дротянко Любов Григорівна

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Кравченко О. І. Культурні трансформації міста в постіндустріальну добу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук (доктора філософії) за спеціальністю 09.00.04 – «Філософська антропологія, філософія культури» (033 – Філософія). – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2019.

Актуальність дослідження культурних трансформацій міста викликана тими зрушеннями, які відбуваються у всіх сферах міського життя в постіндустріальну епоху. Культура міста змінилася завдяки процесам глобалізації та інформатизації, які сприяли поширенню мультикультуралізму і суттєво змінили образ міста та його культуру, як матеріальну, так і духовну. Відбулися трансформації в самому цивілізаційному розвитку, і не тільки західних країн, але й в інших регіонах земної кулі. Феномен мультикультуралізму проникає у міське середовище, що пов'язано з міграцією населення Землі, з розвитком засобів пересування, засобів зв'язку, появою Інтернету, коли культурні досягнення різних країн стають більш доступними.

Зі зміною епох змінювалась і сама структура міста: ускладнювався внутрішній простір, розширювалися його масштаби; накопичувалися знання та вміння; змінювалося сприйняття світу міськими жителями; ускладнювалися потреби міського життя, а особливо потреба в інформації. Роль інформації і комунікації в сучасному суспільстві досягла значних масштабів, і можна стверджувати, що основними комунікаційними вузлами є саме міста. Головною умовою розвитку міста є його комунікаційний потенціал, який, у свою чергу, призводить до культурних трансформацій. Місто існує в декількох вимірах: окрім матеріальної культури, втіленої в будівлях, дорогах, технічних засобах комунікації,

місто живе в історичній пам'яті, символах, образах, асоціаціях, які відображені у літературі, витворах мистецтва тощо.

Міська культура орієнтується на штучно створене середовище проживання людини. Разом із тим, міська культура включає в себе норми і цінності урбанізованого співтовариства, спосіб життя, менталітет городян та способи і зразки соціальної комунікації, які зазнають суттєвих змін у процесі переходу від індустріальної до постіндустріальної доби. Цим актуалізується дане дисертаційне дослідження.

З огляду на вищезазначене, *мета* дослідження полягає у виявленні особливостей культурних трансформацій міста в постіндустріальну добу.

Об'єктом дослідження є місто як соціокультурний феномен.

Предметом дослідження є світоглядні, ціннісні та культурні трансформації міста у постіндустріальну добу.

Наукова новизна дослідження полягає у розкритті сучасних соціокультурних трансформацій міста, виявленні їх впливу на структурну організацію міського простору та ціннісну систему городян.

В процесі дослідження обґрунтовано положення, які мають наукову новизну і виносяться на *захист*:

Вперше:

- досліджено соціокультурні трансформації міста в індустріальну добу та виявлено, що саме у цей період місто швидко втрачає притаманні домодерним його аналогам риси спільноти та перетворюється на спілку, єдність якої забезпечується багаточисельними актами обміну. Показано, що забезпечення високого рівня взаємозалежності міського населення індустріальної доби неможливе поза стандартизацією усіх сфер міського життя, яка, у підсумку, зумовила формування типового образу городянина – підприємливого, розсудливого, пунктуального та витонченого індивіда, прагнення та дії якого є логічним наслідком ідеалів світського гуманізму;

- встановлено, що тотальна інформатизація суспільства, яку забезпечило повсюдне поширення персональних комп'ютерів, гаджетів, телекомунікаційних мереж, мобільного зв'язку та Інтернету, призвела до істотних змін у соціокультурному бутті міста. Воно почало швидко втрачати традиційну структурно-просторову та соціальну організацію, поступово перетворюючись на децентралізований соціальний простір;

- доведено, що новітні засоби комунікації зумовлюють уніфікацію міст, яка виявляється, з одного боку, у розмиванні культурного коду міста і його унікальності, а з іншого – у руйнуванні внутрішньої єдності міського населення;

- проаналізовано вплив глобалізації на соціокультурний розвиток міст та показано, що формування мегаполісів, є логічним і закономірним наслідком культурно-цивілізаційних трансформацій, а також важливою і загрозливою тенденцією сучасності. З одного боку, мегаполіс забезпечує вихід регіональних і національних еліт у глобальний світ, тим самим сприяючи їхньому перетворенню на автономних суб'єктів світового розвитку. А з іншого – життя в мегаполісі зумовлює розмивання модерних форм колективної ідентичності (етнічної, національної) та зростання соціальної напруги на всій території, що входить у його культурний, політичний та економічний ареал.

Уточнено:

- зміст поняття «культурний код міста» та виявлено доцільність і плідність його використання у процесі дослідження культурних трансформацій міста у діяхронному та синхронному вимірах. Підкреслено, що дане поняття варто використовувати для позначення сукупності історично сформованих матеріальних та духовних цінностей, природних явищ і артефактів, на основі яких формується цілісний образ певного конкретного міста.

- зміст поняття «міська ідентичність» та показано, що його доцільно використовувати для позначення сукупності культурних смислів та поведінкових норм, які городяни визнають своїми, ототожнюючи себе з певним конкретним містом чи міським способом буття як таким. Підкреслено необхідність чіткого розмежування понять «міська ідентичність» та «ідентичність міста» і вказано, що останнє доцільно використовувати для позначення сукупності символічних та культурних ресурсів, які формують його уявний образ, роблячи місто впізнаваним. Встановлено, що ідентичність міста – це культурно-сміслове ядро, виражене у конкретно-історичному вимірі у культурному коді міста.

Набуло подальшого розвитку:

- дослідження витоків та історичних трансформацій образу міста у процесі якого було виявлено, що місто постало як штучно сконструйований соціальний простір, що упорядковується суспільними законами, які, завдяки відповідності панівним у різні історичні періоди онтологічним уявленням, визначають не тільки ідеали, норми та цінності міського життя, а й організаційну структуру міського простору;

- вивчення соціокультурних наслідків секуляризації, яка, як показано у дисертації, стала однією з головних світоглядних передумов формування автономного соціального суб'єкта, уособленого в конкретно-історичного вимірі типовим городянином індустріального міста. Виявлено, що саме секуляризація започаткувала руйнування механічної солідарності міського населення домодерного періоду, активізувавши тим самим пошук суспільних ідеалів та цінностей, що могли забезпечити суспільну консолідацію за умов безроздільного панування індивідуалізму.

Ключові слова: індустріальна доба, постіндустріальна доба, інформаційне суспільство, місто, мегаполіс, стандартизація, глобалізація, ідентичність, міська ідентичність, ідентичність міста, культурний код міста, культура міста, масова людина, село.

SUMMARY

Kravchenko O. Cultural transformations of the city in the post-industrial age. – Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philosophy (Doctor of Philosophy), specialty 09.00.04 – “Philosophical anthropology, philosophy of culture” (033 – Philosophy). – National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov, Kyiv, 2019.

The relevance of the study of cultural transformations of the city is caused by the shifts that occur in all spheres of urban life in the post-industrial era. The culture of the city has changed due to the processes of globalization and informatization, which have contributed to the spread of multiculturalism and significantly changed the image of the city and its culture, both material and spiritual. Transformations have taken place in the most civilizational development, not only in Western countries, but in other regions of the globe. The phenomenon of multiculturalism is penetrating into the urban environment related to the migration of the Earth's population, with the development of means of transportation, communications, the emergence of the Internet as the cultural achievements of different countries become more accessible.

With the change of epochs the structure of the city changed as well: the inner space was complicated, its scales widened; accumulated knowledge and skills; the perception of the world by urban residents changed; the needs of urban life, and especially the need for information, were complicated. The role of information and communication in modern society has reached a large scale, and it can be argued that the main communication nodes are cities. The main condition for a city's development is its communication potential, which in turn leads to cultural transformations. The city exists in several dimensions: in addition to the material culture embodied in buildings, roads, technical means of communication, the city lives in historical memory, symbols, images, associations, which are reflected in literature, works of art, etc.

Urban culture focuses on artificially created habitat. At the same time, urban culture embraces the norms and values of the urban community, the way of life, the mentality of citizens, and the ways and patterns of social communication that undergo significant changes in the process of transition from the industrial to the post-industrial age. This is what makes this dissertation relevant.

In view of the above, the aim of the study is to identify the peculiarities of the city's cultural transformations in the post-industrial era.

The **object** of the study is the city as a socio-cultural phenomenon.

The **subject** of the study is the outlook, values and cultural transformations of the city in the post-industrial era.

The scientific novelty of the research is to discover the contemporary socio-cultural transformations of the city, to identify their impact on the structural organization of urban space and the value system of citizens.

In the course of the research, the provisions that have scientific novelty and are made for protection are substantiated:

For the first time:

- the socio-cultural transformations of the city into the industrial age were investigated and it was discovered that it was during this period that the city quickly lost its features of community to its modern counterparts and transformed into a union whose unity was ensured by numerous acts of exchange. It is shown that ensuring a high level of interdependence of the urban population of the industrial age is impossible without standardization of all spheres of urban life, which, as a result, led to the formation of the typical image of a citizen - an enterprising, sensible, punctual and sophisticated individual, the desire and action of which is a logical consequence of the ideals of the ideals;

- It has been found that the total informatization of the society, which provided widespread distribution of personal computers, gadgets, widespread distribution of telecommunication networks, mobile communication and the

Internet, has led to significant changes in the socio-cultural life of the city. It began to rapidly lose its traditional structural, spatial and social organization, gradually becoming a decentralized social space;

- it is proved that the newest means of communication cause unification of cities, which is manifested on the one hand in blurring the cultural code of the city and its uniqueness, and on the other - in destroying the inner unity of the urban population;

- the impact of globalization on the socio-cultural development of cities is analyzed and it is shown that the formation of metropolitan areas, which is a logical and natural consequence of cultural-civilizational transformations, as well as an important and threatening trend of modern times. On the one hand, the metropolis secures the entry of regional and national elites into the global world, thereby facilitating their transformation into autonomous entities of world development. On the other hand, living in a metropolis causes a blurring of modern forms of collective identity (ethnic, national) and increasing social tension across the territory that is part of its cultural, political and economic area.

Refined:

- the content of the concept of "cultural code of the city" and revealed the expediency and usefulness of its use in the process of exploring the cultural transformations of the city in diachronous and synchronous dimensions. It is emphasized that this concept should be used to refer to a set of historically formed material and spiritual values, natural phenomena and artifacts, on the basis of which a specific holistic image of a particular city is formed.

- the content of the concept of "urban identity" and it is shown that it is appropriate to use it to refer to a set of cultural meanings and behavioral norms that citizens recognize as identifying themselves with a particular city or urban way of being as such. The need for a clear distinction between the concepts of "urban identity" and "city identity" is emphasized, and it is stated that the latter

should be used to refer to the totality of symbolic and cultural resources that form its imaginary image, making the city recognizable. It is established that the identity of the city is a cultural-semantic nucleus, expressed in a concrete-historical dimension in the cultural code of the city.

Has been further developed:

- study of the origins and historical transformations of the image of the city, in the process of which it was discovered that the city emerged as an artificially constructed social space, ordered by social laws, which, due to the ontological representations of the dominant in different historical periods, determine not only the ideals, norms and values of urban life but also the organizational structure of urban space;

- the study of the socio-cultural consequences of secularization, which, as shown in the dissertation, has become one of the main ideological prerequisites for the formation of an autonomous social subject, embodied in a specific historical dimension by a typical citizen of an industrial city. It is revealed that it was secularization that initiated the destruction of the mechanical solidarity of the urban population of the pre-modern period, thereby activating the search for social ideals and values that could ensure social consolidation under conditions of indivisible domination of individualism.

Keywords: industrial day, post-industrial day, information society, city, metropolis, standardization, globalization, identity, urban identity, city identity, city cultural code, city culture, mass people, village.

АННОТАЦИЯ

Кравченко О.И. Культурные трансформации города в постиндустриальную эпоху. — Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук (доктора философии) по специальности 09.00.04 — «Философская

антропология, философия культуры» (033 – Философия). – Национальный педагогический университет имени Н.П. Драгоманова, Киев, 2019.

Актуальность исследования культурных трансформаций города вызвана теми сдвигами, которые происходят во всех сферах городской жизни в постиндустриальную эпоху. Культура города изменилась благодаря процессам глобализации и информатизации, которые способствовали распространению мультикультурализма и существенно изменили облик города и его культуру, как материальную, так и духовную. Произошли трансформации в самом цивилизационном развитии, и не только западных стран, но и в других регионах земного шара. Феномен мультикультурализма проникает в городскую среду, что связано с миграцией населения Земли, с развитием средств передвижения, средств связи, появлением Интернета, когда культурные достижения разных стран становятся более доступными.

Со сменой эпох менялась и сама структура города: усложнялось внутреннее пространство, расширялись его масштабы; накапливались знания и умения; менялось восприятие мира городскими жителями; усложнялись потребности городской жизни, а особенно потребность в информации. Роль информации и коммуникации в современном обществе достигла значительных масштабов, и можно утверждать, что основными коммуникационными узлами являются именно города. Главным условием развития города является его коммуникационный потенциал, который, в свою очередь, приводит к культурным трансформациям. Город существует в нескольких измерениях: кроме материальной культуры, воплощенной в зданиях, дорогах, технических средствах коммуникации, город живет в исторической памяти, символах, образах, ассоциациях, которые отражены в литературе, произведениях искусства и тому подобное.

Городская культура ориентируется на искусственно созданную среду обитания человека. Вместе с тем, городская культура включает в себя

нормы и ценности урбанизированного сообщества, образ жизни, менталитет горожан, способы и образцы социальной коммуникации, которые претерпевают существенные изменения в процессе перехода от индустриальной к постиндустриальной эпохе. Этим актуализируется данное диссертационное исследование.

Учитывая вышесказанное, **цель** исследования заключается в выявлении особенностей культурных трансформаций города в постиндустриальную эпоху.

Объектом исследования является город как социокультурный феномен.

Предметом исследования являются мировоззренческие, ценностные и культурные трансформации города в постиндустриальную эпоху.

Научная новизна исследования состоит в раскрытии современных социокультурных трансформаций города, выявлении их влияния на структурную организацию городского пространства и ценностную систему горожан.

В процессе исследования обоснованы положения, которые имеют научную новизну и выносятся на защиту:

Впервые:

- исследованы социокультурные трансформации города в индустриальную эпоху и обнаружено, что именно в этот период город быстро теряет присущие домодерным его аналогам черты сообщества и превращается в союз, единство которого обеспечивается многочисленными актами обмена. Показано, что обеспечение высокого уровня взаимозависимости городского населения индустриальной эпохи невозможно вне стандартизацией всех сфер городской жизни, которая, в итоге, предопределило формирование типичного образа горожанина – предприимчивого, здравомыслящего, пунктуального и утонченного

индивида, стремление и действия которого является логическим следствием идеалов светского гуманизма;

- установлено, что тотальная информатизация общества, которое обеспечило повсеместное распространение персональных компьютеров, гаджетов, широким распространением телекоммуникационных сетей, мобильной связи и Интернета, привела к существенным изменениям в социокультурном бытии города. Оно начало быстро терять традиционную структурно-пространственную и социальную организацию, постепенно превращаясь в децентрализованный социальное пространство;

- доказано, что новейшие средства коммуникации обуславливают унификацию городов, которая проявляется, с одной стороны, в размывании культурного кода города и его уникальности, а с другой – в разрушении внутреннего единства городского населения;

- проанализировано влияние глобализации на социокультурное развитие городов и показано, что формирование мегаполисов, которые являются логичным и закономерным следствием культурно-цивилизационных трансформаций, а также важной и угрожающей тенденцией современности. С одной стороны, мегаполис обеспечивает выход региональных и национальных элит в глобальный мир, тем самым способствуя их превращению в автономных субъектов мирового развития. А с другой - жизнь в мегаполисе вызывает размывание современных форм коллективной идентичности (этнической, национальной) и рост социальной напряженности на всей территории, входящей в его культурный, политический и экономический ареал.

Уточнено:

- содержание понятия «культурный код города» и выявлены целесообразность и плодотворность его использования в процессе исследования культурных трансформаций города в диахронном и синхронном измерениях. Подчеркнуто, что данное понятие следует

использовать для обозначения совокупности исторически сложившихся материальных и духовных ценностей, природных явлений и артефактов, на основе которых формируется определенный целостный образ определенного конкретного города.

- содержание понятия «городская идентичность» и показано, что его целесообразно использовать для обозначения совокупности культурных смыслов и поведенческих норм, которые горожане признают своими, отождествляя себя с определенным конкретным городом или городским способом бытия как таковым. Подчеркнута необходимость четкого разграничения понятий «городская идентичность» и «идентичность города» и указано, что последнее целесообразно использовать для обозначения совокупности символических и культурных ресурсов, которые формируют его мысленный образ, делая город узнаваемым. Установлено, что идентичность города - это культурно-смысловое ядро, выраженное в конкретно-историческом измерении в культурном коде города.

Получило дальнейшего развития:

- исследование истоков и исторических трансформаций образа города в процессе которого было выявлено, что город возник как искусственно сконструированное социальное пространство, упорядоченное общественными законами, которые, благодаря соответствию господствующим в разные исторические периоды онтологическим представлениям, определяют не только идеалы, нормы и ценности городской жизни, но и организационную структуру городского пространства;

- изучение социокультурных последствий секуляризации, которая, как показано в диссертации, стала одной из главных мировоззренческих предпосылок формирования автономного социального субъекта, олицетворенного в конкретно-исторического измерении обычным

горожанином індустріального міста. Виявлено, що саме секуляризація почала руйнування механічної солідарності міського населення домісного періоду, активізував тим самим пошук суспільних ідеалів і цінностей, які могли забезпечити суспільну консолідацію в умовах безроздільного панування індивідуалізму.

Ключові слова: індустріальна епоха, постіндустріальна епоха, інформаційне суспільство, місто, мегаполіс, стандартизація, глобалізація, ідентичність, міська ідентичність, ідентичність міста, культурний код міста, культура міста, масовий людина, село.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз

1. Кравченко О.І. Культурно-історичні витoki становлення міста як соціально-культурного феномену. Вісник національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. Вип. 2(22). Київ: НАУ, 2015. С. 144-148. (Збірник входить до міжнародних баз: Index Copernicus (Польща), Google Scholar, DOI, РИНЦ (Росія)).

2. Кравченко О.І. Вплив інфраструктури на духовну культуру міста в індустріальну епоху: філософський аналіз. Вісник національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. Вип. 1(23). Київ: НАУ, 2016. С. 104-107. (Збірник входить до міжнародних баз: Index Copernicus (Польща), Google Scholar, DOI, РИНЦ (Росія)).

3. Кравченко О.І. Інформатизація суспільства як чинник культурних трансформацій міста аналіз. Вісник національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць.

Вип. 2(24). Київ: НАУ, 2016. С. 83-86. (Збірник входить до міжнародних баз: Index Copernicus (Польща), Google Scholar, DOI, РИНЦ (Росія)).

4. Кравченко О.І. Секуляризація матеріальної і духовної культури в індустріальну епоху. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. Ред.. В.М. Вашкевич. Вип. 112(9). Київ: «Видавництво «Гілея», 2016. С. 191-194. (Збірник входить до міжнародних баз: Google Scholar; Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія)).

5. Кравченко О.І. Історичні форми міської культури. Вісник національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. Вип. 1(27). Київ: НАУ, 2018. С. 132-135. (Збірник входить до міжнародних баз: Index Copernicus (Польща), Google Scholar, DOI, РИНЦ (Росія)).

6. Кравченко О.І. Культурні трансформації міста в контексті глобалізаційних процесів. Вісник національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. Вип. 1(29). Київ: НАУ, 2019. С. 176-180. (Збірник входить до міжнародних баз: Index Copernicus (Польща), Google Scholar, DOI, РИНЦ (Росія)).

Статті у зарубіжних виданнях

1. Кравченко О.І. Вплив зміни технічних засобів комунікації на культуру міста. European philosophical and historical discouse, 2017. V. 3(3). P. 97-102.

Публікації в інших наукових виданнях

1. Кравченко О.І. Місто в контексті глобалізаційних процесів: соціокультурний аспект. *Глобалізаційний контекст комунікації в умовах інформаційного суспільства (філософські читання, присвячені*

міжнародному Дню філософії): зб. наук. пр. (Київ, 19 листоп. 2014) / за заг. ред. Л.Г. Дротянко. Київ: НАУ, 2014. С. 35–39.

2. Кравченко О.І. Київ як культурний феномен у філософській творчості С.Б. Кримського. *До дня народження Сергія Борисовича Кримського (між університетські філософські читання, присвячені 85-річчю з дня народження С.Б. Кримського)*: зб. наук. пр. (Київ, 17 листоп. 2015 р.) / за заг. ред. Л.Г. Дротянко. Київ: НАУ, 2015. С. 58–60.

3. Кравченко О.І. Культурні трансформації міста у процесі становлення постіндустріальної епохи. *Політ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів, м. Київ, 6-8 квітня 2016 р. Національний авіаційний університет.* / ред. В.П. Харченко [та ін.]. Київ: НАУ, 2016. С. 372.

4. Kravchenko O., L. Drotianko, S. Yahodzinskyi. Aviation security as a social and cultural issue. *THE SEVENTH WORLD CONGRESS «AVIATION IN THE XXI-st CENTURY» Safety in Aviation and Space Technologies September 19-21, 2016.* Kyiv, Ukraine. P. 9.120–9.123.

5. Кравченко О.І. Культурні трансформації міста в контексті глобалізаційних процесів. *Політ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XVII Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів: [у 2-х т.]. Т.2, (м. Київ, 4-7 квітня 2017 р. Національний авіаційний університет.* / [ред. кол. В.М. Ісаєнко та ін.]. Київ: НАУ, 2017. С. 345–346.

6. Кравченко О.І. Культурні трансформації міста в умовах інформатизації. *Дні науки філософського факультету – 2017, міжн. наук. конф. (2017; Київ), 25-26 квіт. 2017 р.: [матеріали доповідей та виступів]* / ред. кол.: А.Є Конверський [та ін.]. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2017. Ч.4. с. 149–150.

7. Кравченко О.І. Міська культура в контексті інформаційного суспільства. *Рецепція проблем інформаційного суспільства у сучасній філософії (філософські читання, присвячені Міжнародному дню філософії)*: зб. наук. пр. (Київ, 15 листоп. 2016 р.) / за заг. ред. Л. Г. Дротянко. Київ : НАУ, 2017. С. 40–43.

ЗМІСТ

ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. Джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження культурної трансформації міста в постіндустріальну добу	28
1. 1. Культурно-історичні витоки становлення міста як соціально-культурного феномену.....	28
1. 2. Понятійно-термінологічний апарат і методологічна база дослідження	55
Висновки до розділу 1.	70
Список літератури до розділу 1	72
РОЗДІЛ 2. Місто в культурі індустріальної епохи.....	86
2. 1. Вплив інфраструктури індустріальної епохи на духовну культуру міста	86
2. 2. Секуляризація матеріальної і духовної культури міста в індустріальну епоху.....	106
2. 3. Культурний код міста: проблема ідентифікації.....	122
Висновки до розділу 2	139
Список літератури до розділу 2	141
РОЗДІЛ 3. Культурні трансформації міста у процесі становлення постіндустріальної епохи.....	151
3. 1. Інформатизація суспільства як чинник культурних трансформацій міста в постіндустріальну добу.....	151
3. 2. Вплив зміни технічних засобів комунікації на культуру міста.....	169
3. 3. Культурні трансформації міста в контексті глобалізаційних процесів	191
Висновки до розділу 3	213
Список літератури до розділу 3	2144
ВИСНОВКИ	222

ВСТУП

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена змінами, які відбуваються під впливом глобалізації й стосуються усіх сфер соціокультурного буття. Не стали й виключенням і міста, образ яких швидко змінюється, зумовлюючи неабияке занепокоєння не тільки у пересічних громадян, а й освічених верств населення. Міста, які століттями, а окремі – навіть тисячоліттями, зберігали свою культурну унікальність, передусім, завдяки ментальній своєрідності та унікальним традиціям їхнього населення, останніми роками починають швидко втрачати свою самобутність, навіть попри небувале зростання суспільної уваги до збереження тих унікальних історичних пам'яток, місцевих краєвидів, неповторних ландшафтів, що заклали в основу ідентичності кожного міста.

Розмивання культурної унікальності міст є закономірним наслідком глобалізації. Завдяки їй відбулося відкриття державних кордонів, а з ним і зростання рівня міграції, яка завдяки лібералізації усіх сфер суспільного життя не завжди супроводжується асиміляцією. Внаслідок цього, спільноти, які тривалий час характеризувалися високим рівнем культурної гомогенності почали перетворюватися на фрагментовані мультикультурні середовища. Така ситуація деякий час не викликала жодного занепокоєння – в ній вбачали прояв толерантності, що супроводжувала впевнену ходу лібералізму. Ейфорія, що супроводжувала запровадження провідними європейськими країнами програми мультикультуралізму, розвіялася одразу після зростання суспільної напруги у великих містах.

Попри те, що високий рівень міграції сьогодні вважається однією з головних причин розмивання культурної ідентичності міст та міського населення, все ж немає підстав вважати її основною причиною докорінних соціокультурних трансформацій міста. Не меншою мірою вони зумовлені

повсюдним застосуванням інформаційних технологій. Завдяки їм зросли мобільність та комунікативні можливості міського населення, що, у підсумку, призвело до звільнення городян від зовнішнього примусу усталених традицій та відкрило можливість для розвитку надтериторіальних спільнот, в основі групової єдності яких лежали не культурні символи означеної території, а інтереси та цінності їхніх членів.

Ці та інші трансформації міської культури дедалі частіше стають предметом осмислення сучасних науковців, які продовжують традиції, закладені ще в працях Платона, Аристотеля, Августина Блаженного, Фоми Аквінського, Івана Богослова, Т. Мора, Т. Кампанелли, Ф. Петрарки, Ф. Бекона, Ж.-Ж. Руссо, Вольтера та багатьох інших мислителів, які продемонстрували унікальність міського життя у часи їхнього життя. Їхні напрацювання стали теоретичною основою подальшого філософського осмислення окремих аспектів міського життя. Це засвідчують розвідки Г. Гегеля, К. Маркса, М. Вебера, Г. Зіммеля, Ф. Тенніса, Х. Ортеги-і-Гассета, Ж. Бодріяра, М. Фуко, Ю. Габермаса, М. Гайдеггера, О. Шпенглера та багатьох інших мислителів різного періоду. Серед українських дослідників своєрідностей міської культури насамперед хотілося би згадати праці Т. Возняка, Т. Мисюри, О. Павлової, М. Карповця та ін.

Цікавими та плідними у процесі дослідження своєрідності міської культури, а також притаманних городянам світоглядних та ціннісних орієнтацій у різні історичні періоди видаються праці Л. Баткіна, Д. Белла, П. Біциллі, Е. Гідденса, Е. Гелнера, О. Горфункеля, А. Гуревича, М. Гуровського, Е. Кассіра, Ф. Кесседі, О. Лосева, Е. Тоффлера, Й. Хейзінги, М. Шелера та інших дослідників XX – початку XXI ст.

Дослідження окремих аспектів культурних трансформацій сучасного міста висвітлено у працях таких авторитетних дослідників як М. Дері, Ф. Уебстер, У. Дайзард, Ж. Еллюль, М. Кастельс, Ф. Кук, Ч. Лендрі, Г. Маклюен, Л. Мамфорд, С. Сассен, Д. Фрізбі, Р. Флоріда та інших

зарубіжних дослідників, які присвятили чимало уваги вивченню соціокультурних трансформацій, зумовлених виникненням мегаполісів. Зауважимо, що у працях українських науковців чимало уваги приділяється дослідженню культурних змін, зумовлених глобалізацією. Проте проблема трансформації культури міста, і тим більше мегаполісу, поки що залишається на периферії уваги наших суспільствознавців.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах держбюджетних тем кафедри філософії Національного авіаційного університету «Антропологічний та соціокультурний виміри глобалізованого світу» (№32/12.01.10) та «Інформаційне суспільство: його проблеми і перспективи у XXI столітті» (№34/12.01.10). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої Ради факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету (протокол № 7 від 24 листопада 2015 року).

Мета дисертаційного дослідження полягає у розкритті культурних трансформацій міста в постіндустріальну добу, виявленні їхнього впливу на структурну організацію міського простору та ціннісних орієнтацій системи сучасних городян.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- окреслити культурно-історичні витoki формування міста і його образу, розкривши своєрідність притаманних йому у різні історичні періоди антропологічних ідеалів та цінностей;
- уточнити понятійний апарат дисертації та обґрунтувати засадниче значення поняття «культурний код міста» для дослідження культурних трансформацій міста у діахронному та синхронному вимірах;
- виявити соціокультурну своєрідність міста в індустріальну епоху;
- розкрити роль секуляризації у процесі становлення культурної та ментальної своєрідності городян індустріального періоду;

- визначити специфіку формування міської ідентичності та ідентичності міста;
- окреслити культурні трансформації міста в умовах інформатизації суспільства;
- проаналізувати зміни, що відбуваються у соціокультурному просторі міста під впливом новітніх засобів комунікації;
- дослідити вплив глобалізації на соціокультурний розвиток міст та відповідної їм культури.

Об’єктом дослідження є місто як соціокультурний феномен.

Предметом дослідження є світоглядні, ціннісні та культурні трансформації міста у постіндустріальну добу.

Методологічна основа дослідження. З огляду на те, що місто є складним соціокультурним феноменом, який може досліджуватися в межах філософської антропології, культурології, історії культури, глобалістики, урбаністики, соціальної філософії, соціології, містобудування, ландшафтної архітектури тощо, засадниче значення у процесі дослідження відіграв міждисциплінарний підхід. Він забезпечив органічний синтез теоретичних напрацювань різних галузей наукового знання. Не менш важливу роль відіграв принцип об’єктивності. Саме він дав можливість уникнути суб’єктивних оціночних характеристик тих змін, що відбуваються у житті сучасних городян та структурній організації міського простору, відобразивши їх як закономірний наслідок розвитку міста. Натомість цивілізаційний, культурно-історичний та соціокультурний підходи дозволили всебічно розглянути культурні відмінності міста в різні історичні епохи.

Окрім того, дисертаційне дослідження побудоване на засадах принципів: *історизму* (розгляд культурної своєрідності міста у конкретно-історичному вимірі), *системності* (експлікація культурної, світоглядної та ціннісної своєрідності міста як самобутнього соціального феномену з

власними закономірностями становлення та розвитку), *цілісності* (всебічне дослідження культури міста як цілісної системи, окремі складові якої взаємодіють між собою, визначаючи тим самим його своєрідність у контрєно-історичному вимірі) і *критичності* (всебічний аналіз наявних сьогодні теоретичних узагальнень та висновків щодо культурної своєрідності та перспектив культурних трансформацій міста).

У дисертації широко використовувався семіотичний метод, а також методи культурологічного, категоріального та текстологічного аналізу. У процесі дослідження культурних трансформацій міста у постіндустріальну добу також широко використовувалися такі загальнонаукові методи, як індукція і дедукція, аналіз і синтез, аналогія, порівняння, ретроспектива тощо.

Кожен із вказаних методів використовувався для вирішення конкретних дослідницьких завдань у відповідних розділах дисертації.

Наукова новизна дослідження полягає у розкритті сучасних соціокультурних трансформацій міста, виявленні їхнього впливу на структурну організацію міського простору та систему ціннісних орієнтацій городян.

У процесі дослідження обґрунтовано положення, які мають наукову новизну і виносяться на *захист*:

Вперше:

- досліджено соціокультурні трансформації міста в індустріальну добу та виявлено, що саме у цей період місто швидко втрачає притаманні домодерним його аналогам риси спільноти та перетворюється на спілку, єдність якої забезпечується багаточисельними актами обміну. Показано, що забезпечення високого рівня взаємозалежності міського населення індустріальної доби неможливе поза стандартизацією усіх сфер міського життя, яка, у підсумку, зумовила формування типового образу городянина

– підприємливого, розсудливого, пунктуального та витонченого індивіда, прагнення та дії якого є логічним наслідком ідеалів світського гуманізму;

- встановлено, що тотальна інформатизація суспільства, яку забезпечило повсюдне поширення персональних комп'ютерів, гаджетів, телекомунікаційних мереж, мобільного зв'язку та Інтернету, призвела до істотних змін у соціокультурному бутті міста. Воно почало швидко втрачати традиційну структурно-просторову та соціальну організацію, поступово перетворюючись на децентралізований соціальний простір.

- доведено, що новітні засоби комунікації зумовлюють уніфікацію міст, яка виявляється, з одного боку, у розмиванні культурного коду міста і його унікальності, а з іншого – у руйнуванні внутрішньої єдності міського населення.

- проаналізовано вплив глобалізації на соціокультурний розвиток міст та показано, що формування мегаполісів є логічним і закономірним наслідком культурно-цивілізаційних трансформацій, а також важливою й загрозливою тенденцією сучасності. З одного боку, мегаполіс забезпечує вихід регіональних і національних еліт у глобальний світ, тим самим сприяючи їхньому перетворенню на автономних суб'єктів світового розвитку. А з іншого – життя у мегаполісі зумовлює розмивання модерних форм колективної ідентичності (етнічної, національної) та зростання соціальної напруги на всій території, що входить у його культурний, політичний та економічний ареал.

Уточнено:

- зміст поняття «культурний код міста» та виявлено доцільність і плідність його використання у процесі дослідження культурних трансформацій міста у діяхронному та синхронному вимірах. Підкреслено, що дане поняття варто використовувати для позначення сукупності історично сформованих матеріальних та духовних цінностей, природних

явищ і артефактів, на основі яких формується цілісний образ конкретного міста.

- зміст поняття «міська ідентичність» та показано, що його доцільно використовувати для позначення сукупності культурних смислів та поведінкових норм, які городяни визнають своїми, ототожнюючи себе з певним конкретним містом чи міським способом буття як таким. Підкреслено необхідність чіткого розмежування понять «міська ідентичність» та «ідентичність міста» і вказано, що останнє доцільно використовувати для позначення сукупності символічних та культурних ресурсів, які формують його уявний образ, роблячи місто впізнаваним. Встановлено, що ідентичність міста – це культурно-сміслове ядро, виражене у конкретно-історичному вимірі у культурному коді міста.

Набуло подальшого розвитку:

- дослідження витоків та історичних трансформацій образу міста у процесі якого було виявлено, що місто постало як штучно сконструйований соціальний простір, що упорядковується суспільними законами, які, завдяки відповідності панівним у різні історичні періоди онтологічним уявленням, визначають не тільки ідеали, норми та цінності міського життя, а й організаційну структуру міського простору;

- вивчення соціокультурних наслідків секуляризації, яка, як показано у дисертації, стала однією з головних світоглядних передумов формування автономного соціального суб'єкта, уособленого у конкретно-історичному вимірі типовим городянином індустріального міста. Виявлено, що саме секуляризація започаткувала руйнування механічної солідарності міського населення домодерного періоду, активізувавши тим самим пошук суспільних ідеалів та цінностей, що могли забезпечити суспільну консолідацію за умов безроздільного панування індивідуалізму.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження. У дисертаційному дослідженні вперше в українській соціогуманітарній науці

окреслено культурні трансформації міста та показано особливості життя людини у сучасному місті. З огляду на це, використані у дисертації матеріали, теоретичні узагальнення та висновки можуть бути використані в процесі викладання антропології, соціальної філософії, філософії культури, культурології, історії культури та інших соціально-гуманітарних дисциплін, а також у процесі подальшого осмислення різних аспектів трансформації міста в постіндустріальну добу та глобалізації загалом.

Практичне значення отриманих результатів. Висновки та окремі теоретичні положення зроблені у дисертаційному дослідженні, по-перше, можуть стати концептуальною основою сучасних педагогічних стратегій, оскільки досить чітко окреслюють ідеали та цінності сучасного суспільства. По-друге, вони повинні враховуватися у процесі розробки сучасних стратегій громадянської консолідації, яка, як свідчать реалії сьогодення, не може бути ефективною за умов використання репресивних стратегій Модерну. По-третє, основні положення дисертації можуть стати концептуальною основою проєктів сучасного містобудування, які з необхідністю мають враховувати зміну світоглядних та ціннісних орієнтацій сучасного міського населення.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою. Висновки і положення наукової новизни одержані авторкою самостійно. Використані у дисертації напрацювання інших авторів мають відповідні посилання.

Апробація результатів дослідження. Положення дисертації оприлюднені у виступах на Філософських читаннях, присвячених міжнародному Дню філософії «Глобалізаційний контекст комунікації в умовах інформаційного суспільства» (м. Київ, 19 листопада 2014 р.), Міжуніверситетських філософських читаннях, присвячених 85-річчю від дня народження С. Б. Кримського (м. Київ, 17 листопада 2015 р.), XVI Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених і студентів

«Політ. Сучасні проблеми науки» (м. Київ, 6-8 квітня 2016 р.), VII Всесвітньому конгресі «Авіація у XXI столітті» – «Безпека авіації та космічні технології» (м. Київ, 19-21 вересня 2016 р.), Філософських читаннях, присвячених Міжнародному дню філософії «Рецепція проблем інформаційного суспільства у сучасній філософії» (м. Київ, 15 листопада 2016 р.), Всеукраїнському круглому столі «Соціокультурні виклики медіа-дискурсу інформаційного суспільства» (м. Київ, 28 березня 2017 р.), XVII Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених і студентів «Політ. Сучасні проблеми науки» (м. Київ, 4-7 квітня 2017 р.), Філософських читаннях «Вплив високих технологій на розвиток культури в інформаційному суспільстві» (м. Київ, 27 березня 2018 р.), Всеукраїнському круглому столі «Трансформація мови комунікацій у мережевому суспільстві» (м. Київ, 28 березня 2019 р.).

Публікації. Зміст дисертаційного дослідження відображений у 14 публікаціях, з них: 6 – наукові статті опубліковані у виданнях, які визначені Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України як фахові з філософії, 1 публікація у періодичному виданні іншої країни та 7 – тези доповідей у матеріалах наукових конференцій.

Структура дисертації зумовлені послідовністю досягнення поставленої мети та вирішення дослідницьких завдань. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, які включають у себе вісім підрозділів та висновків. Загальний обсяг дисертації – 224 сторінки, з них 175 сторінок основного тексту. Список використаних джерел до 1 розділу включає 159 найменувань, до другого – 103, до третього – 89. Загальний список використаних джерел включає 351 найменування, з них 32 – іноземними мовами.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІСТА В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНУ ДОБУ

1. 1. Культурно-історичні витоки становлення міста як соціально-культурного феномену

Виникнення міста – це подія в історії людства, яка визначала увесь його подальший розвиток. Адже, тільки з його появою можна говорити про початок цивілізації, зародження докорінно нової картини світу, а з нею й нових соціальних та економічних відносин.

Сьогодні вже ні для кого не секрет, що місто, на відміну від села, яке, як зауважував свого часу Х. Ортега-і-Гассет, є природною формою життя спільноти, є штучно сконструйованим соціальним простором, який живе і підтримується системою відповідних тільки йому правил соціального співжиття. Зазвичай вони виражені у формальних чи неформальних законах, ритуалах та звичаях, які з плином часу перетворюються на традиції. Власне кажучи, саме тому, дослідження сутності міської культури, яка є одним із проявів соціального буття та способу мислення людини, потребує ґрунтового та всебічного вивчення тих артефактів та законів соціальної взаємодії, які визначали їхню своєрідність та самобутність в конкретно-історичному вимірі. Дослідження цих феноменів помітно ускладнює потужний розвиток міст, який водночас актуалізує дослідження пов'язані з вивченням історично сформованої культурної самобутності міста та відповідних його населенню цінностей, полегшуючи тим самим ідентифікацію населення в умовах руйнації ціннісних імперативів.

Місто – це специфічне поселення людей, яке відгороджене від «хаосу» природного простору та природної гармонії сільського життя, передусім завдяки своєрідності своєї структуризації. У місті присутні всі культурні форми (храми, театри, музеї, бібліотеки, виставкові центри, арт-майданчики, школи, університети тощо). Тут створюються центри, які взаємодіють із наукою і технікою, ведеться міжкультурна взаємодія. Поміж тим, місто як самобутній соціокультурний феномен, не одразу набуло свого сучасного вигляду, а пройшло довготривалу еволюцію, котру супроводжували численні колізії, осмислити які намагалося багато зарубіжних та українських дослідників. У цьому контексті доречно згадати праці О. Агаєвої [1], М. Анциферова [5, 6], В. Бабаєва [10], М. Вебера [29], Т. Возняка [31], Г. Зіммеля [58], К. Зітте [59], А. Лефевра [76], Т. Мисюри [90], Х. Ортегі-і-Гассета [95], О. Павлову [96], Р. Парка [97, 98], О. Руа [107], С. Сассена [110], Й. Терборна [115], О. Трубіної [121], М. Фуко [130, 132] та ін. Згадані та багато інших дослідників зосереджували свою увагу переважно на тих змінах, які відбувалися у житті та культурі міста як такого та міського населення у період модернізації. Не меншу увагу дослідників привертають соціокультурні трансформації сьогодення, які призводять до істотних змін у способі життя та культурі міського населення.

Незважаючи на актуальність і своєчасність осмислення сучасних соціокультурних трансформацій міста, на наш погляд, їх розуміння та всебічне осмислення не можливе без врахування соціологічного підходу Е. Дюркгайма [57]. Згідно з ним, пояснення сучасних соціокультурних процесів потребує всебічного та ґрунтового вивчення тих форм соціального на тлі яких вони постали. Завдяки цьому ми зможемо не тільки описати зміни соціальної реальності, а й розкрити їхню природу, виявити їхню соціальну динаміку.

Обґрунтовуючи доцільність використання вищезгаданого соціологічного підходу, Е. Дюркгейм вів мову про первісні релігії, в яких, на думку мислителя, закладене ядро релігійності та релігійної системи як такої. Поміж тим, цей принцип видається надзвичайно дієвим і тоді, коли мова йде про культурні трансформації міста, яке набуває свого сучасного вигляду в ході історичного розвитку античних міст, найбільш яскравим прикладом яких поза будь-яким сумнівом є давньогрецькі поліси.

Слід зазначити, що дослідження соціокультурних витоків міста, як соціокультурного феномену, вже неодноразово ставало предметом наукового дослідження. В цьому контексті доречно згадати праці О. Голубцової [4], П. Вайля [27], М. Вебера [28, 29], І. Груза [46], О. Немировського [63], О. Кравченко [72, 73], Т. Мисюри [90] та ін. Досить плідними в процесі дослідження особливостей самовизначення людини в давньогрецькому місті видаються праці В. Бузескула [26], Г. Гегеля [35], П. Гіро [38], А. Гуревича [48; 50], Е. Кассіра [67], Ф. Кесседі [69, 70], О. Лосева [78], К. Маркса [85] та багатьох інших дослідників, які приділили увагу висвітленню світоглядних особливостей давніх греків, разом розкриваючи соціокультурну своєрідність тогочасного міського життя.

Попри те, що в кожній зі згаданих нами праць розкриваються певні аспекти життя людини в давньогрецькому полісі, а у цілісності своїй вони пропонують комплексне осмислення культурної своєрідності давньогрецького полісу, все ж хотілося б відзначити, що кожен згаданий нами дослідник давньогрецького міста прямо чи опосередковано звертався до тих узагальнень, які зробили ще Платон та Аристотель. Осмислюючи особливості міського способу життя, ці мислителі наполягали на тому, що поліс – це найбільш ефективний простір для життя та розвитку. Вони вважали, що основне завдання полісу полягає у формуванні громадського колективу відповідно до потреб громадян і його законів, що цілком і

повністю засвідчують зауваження Аристотеля про те, що поліс виникає заради потреб життя, проте існує він заради благого життя [4, с. 273-281]. Подібні думки у XX ст. висловив іспанський філософ Х. Ортега-і-Гасет. У «Бунті мас» він стверджував, що «поліс поставав не простим скупченням житлових будинків, а місцем громадських зборів, простором призначеним для виконання громадських функцій» [95, с. 111].

Загалом навіть побіжний огляд античної філософської думки дає підстави говорити, що давньогрецька культура мала яскраво виражений міський характер. Поліс був, перш за все, військово-адміністративним, політичним та юридичним центром, місцем призначеним для здійснення справ громадських. Міста Античності, будучи економічним паразитом навколишньої сільської місцевості, займалися переважно війною і політикою, вирішуючи за село всі питання, не питаючи у нього і не рахуючись із ним. Пріоритет управлінської функції накладав відбиток на життя і духовну атмосферу міста-держави. Античне місто, як доводить К. Маркс, є «центром сільського життя», але ніяк не зосередження торгівлі і ремесла, бо ж, «люди, які безпосередньо не пов'язані із сільським господарством, – ремісники, торговці, представники вільних професій – займали в грецькому суспільстві низьке положення, і вже через свою соціальну неповноцінність не могли виступати у ролі основного формотворчого елемента. Виняток становили ... лише портові міста» [85, с. 470]. У ролі основного містоутворюючого елемента виступало вільне громадянство, а саме місто конструювалося як громадський колектив земельних власників.

Розкриваючи культурну своєрідність давньогрецьких полісів, видається доцільним нагадати, що вони формувалися з міста та хори, тобто приміських територій, що входили в культурне та економічне коло кожного поліса. Саме завдячуючи цьому місто перетворювалося на адміністративний, політичний та військовий центр прилеглих територій,

яким у разі виникнення небезпеки з відносною легкістю можна було надавати допомогу. Крім того, завдяки своєрідності розташування міста, його значно легше було забезпечувати сільськогосподарською продукцією та багатьма іншими вкрай необхідними для функціонування міста продовольчими та промисловими ресурсами. Саме тому, найзаможнішими та найбільш захищеними виявлялися міста розташовані на морських узбережжях: таке розташування було запорукою захисту та великого притоку економічних ресурсів для культурного розвитку міста [63, с. 114].

На зорі свого виникнення, грецькі поліси були економічно й політично самостійними містами-державами, які займали невелику територію. Обійти місто з кінця в кінець можна було за один день, поміж тим це не стало на заваді для формування прообразу адміністративного апарату, представники якого керували життям міста та прилеглих до нього територій. Певною мірою цьому сприяло те, що саме у місті зосереджувалися головні релігійні осередки та жреці, пошана перед якими притягувала і підпорядковувала місту усе сільське населення. Із розвитком ремесла і повним відділенням його від сільського господарства з'явилися ремісничі майстерні з ремісниками, які заселяли цілі райони. Дещо згодом виділилася знать, сформувався більш досконалий апарат управління, який займався централізованою організацією життя і виробництва, встановлював і збирав податки.

Завдяки чіткій структуризації та розподілу праці, прав і обов'язків між громадянами, у давньогрецьких полісах сформувалася могутня духовна культура, самобутня система духовних цінностей, які визначили подальший культурно-цивілізаційний розвиток багатьох країн. Х. Ортега-і-Гассет називає місто майданом: «... майдан – це всього лиш латка поля, що обертається спиною до решти, що обходиться без решти і протиставляється їй. Ця бунтівлива латка поля, що відділилася від безкрайого простору і постала супроти нього, завдяки чому перестала бути

полем, ставши новим та унікальним простором, в якому людина звільнилася від співжиття з рослинами і тваринами, лишаючи їх назовні, і формуючи окремий, суто людський світ» [95, с. 112]. Зважаючи на вище зроблені зауваження Х. Ортеги-і-Гассета, є всі підстави говорити, що історія міста, як окремого і самобутнього феномену культури, починається разом із виникненням грецьких полісів. В них існувало три основних інформаційних центри: адміністративний комплекс, храми і ринок. Ці місця притягували найбільшу кількість людей, завдяки чому перетворювалися на основні публічні простори міста.

Однією з найважливіших функцій міста є трансляція культурної спадщини людської цивілізації. Це пояснюється тим, що місто стає свого роду «соціокультурним контейнером», зростає кількість людей – носіїв культури, інститутів та організацій, фізичне їхнє втілення в міських будівлях і пам'ятках, що накопичувало і концентрувало специфічну культуру міста. Прирощувалися знання та вміння, змінювалася картина навколишнього світу, його сприйняття людьми, ускладнювалися потреби, перш за все, потреба в інформації.

Комунікація, спілкування – природна форма взаємодії в місті. Жодне співтовариство не може обійтися без системи комунікації, яка визначає здатність до взаємодії, що є, в свою чергу, фундаментом нормального спілкування. Саме розвиток міста, генеза урбаністичної культури дозволяє говорити про появу комунікації, яка мала масовий характер. Дописемний період характеризується візуальною формою передачі інформації. Головними «передавачами» інформації в містах були глашатаї. Їхня діяльність уже на ранніх етапах розвитку міст стала професійною, вони користувалися великою повагою у суспільстві. Існувала сувора ієрархія: глашатаї, які входили до посольських місій; глашатаї, які перебували на службі в адміністрації; які повідомляли народу про зміни в законодавстві; про важливі події політичного або ділового характеру; а також глашатаї,

що працювали на ринковій площі, обслуговуючи розпродажі, артистичні трупи та ін. Проводячи паралель із сучасним світом, можемо відмітити, що глашатаї були свого роду «древнім радіо», транслуючи і передаючи важливу та затребувану інформацію городянам.

Візуальна комунікація в стародавньому місті – це складний і багатогранний феномен. Символізація міського простору реалізується повною мірою завдяки візуальній комунікації. Мармурові рельєфи, мальовничі, предметні й предметно-символічні вивіски, особливі знаки на дверях осель – усе це збагачувало й насичувало інформаційне поле міста та дозволяло людині орієнтуватися у просторі, читати та розуміти його. Скажімо, ножиці біля входу в будівлю означали, що тут можна привести свою зачіску до ладу, зображення коваля на мармуровому рельєфі позначало кузню. Існували й більш розгорнуті повідомлення: ціла серія зображень близько дверей харчевень оповідали про проведення часу всередині закладу. Існувала розгорнута система ремісничих символів. Амфори, горщики, вази помічені особливими знаками, повідомляли про автора конкретного твору ремісничого мистецтва.

Загалом давнє місто було своєрідним центром обміну інформацією. Її зростання, відбувалося паралельно з розвитком міста, зумовлюючи тим самим потребу в осмисленні й упорядкуванні комунікаційних процесів, що стало можливо зробити тільки після виникнення письма. Наше припущення цілком і повністю поділяє Т. Возняк зауважуючи, що письмо творило як тексти обміну (самі гроші як тексти, векселі, розписи), так і тексти влади (розпорядження, вироки, зрештою закони) [31, с. 80]. А спираючись на думку Г. Маклюєна, можна сказати, що розквіт міста співпадає з розквітом письма, особливо письма фонетичного, тобто тієї його форми, яка приводить до розмежування між зоровим образом і звичайним [83, с. 113].

Саме після виникнення письма починають помітно пришвидшуватися розвиток доріг, удосконалюється колесо. Акселерація колеса, дороги та паперу «колотить» населення та змінює форми поселення [83, с. 118]. Це говорить про те, що розростаються міста, стають доступнішими околиці, люди починають все більше розселятися всією територією міста. Багато селян переміщуються в місто та користуються возами для того, щоб їздити працювати у полях. Це призводить до трансформації культури, змішування міської та сільської культури й витіснення традиційної для даної місцевості культури [73, с. 145].

Особливістю грецького полісу стало будівництво храмів, присвячених богам, життя яких відображало своєрідність суспільних відносин в середині самого полісу. Цілком можливо, що саме це стало однією з причин постання притаманного давньогрецькій міфології антропоморфізму. Греки, а згодом і римляни, уявляли богів у вигляді молодих, дужих та вродливих людей, що живуть у єдиному з ними світі, однак від людей відрізняються безсмертям. Звідси й притаманне грекам прагнення до гармонійного фізичного та духовного розвитку людини, яке відобразилося у всіх без винятку сферах життя давньогрецького суспільства, а згодом і всієї західної цивілізації. Так, приміром, спадкуючи традиції давньогрецького мистецтва, представники ранньохристиянської традиції розробили іконописні зображення Христа, який мало відрізнявся від давньогрецького Зевса. За тими ж художніми традиціями творили європейські митці й численні зображення Мадонни, яка незмінно уявлялася вродливою молодою жінкою, в поведінці та лику якої відображалися притаманні новій епосі страхи, надії та сподівання.

Незважаючи на усі здобутки давньогрецької культури, починаючи з V ст. до н. е. в ній проглядається занепад. На думку Цицерона, вони були зумовлені змінами у ціннісній системі суспільства, які постали завдяки привнесенню чужоземних порядків, культури та мови. Ці зміни, на думку

мислителя, зумовлені активною міграцією давньогрецького населення, які зумовили притік багатьох чужоземців [136, VI, 7]. З висновками Цицерона важко не погодитися, оскільки з розвитком Римської імперії усуваються межі грецького полісу. Це призвело до того, що Рим став культурним, економічним та політичним центром, як передбачав Цицерон [136, V, 10].

Перетворення Риму на центр політичного, культурного та економічного життя античного світу заклало підвалини для подальшого розвитку міської культури у всій римській державі. Він розпочався завдяки проникненню столичних стандартів і цінностей у життя та побут міського населення тих міст, де з'являлися римляни. Вони привозили з собою римські традиції, які поєднувалися з місцевими культурними традиціями, утворюючи самобутні урбаністичні осередки, які завдяки прокладанню великої кількості доріг та побудові багатьох портів, розпочали інтенсивну для того часу комунікацію. Завдяки їй, були закладені підвалини для генезису гомогенного культурного простору, який, однак, так і не став стратегічною метою римської держави.

Особливо цікавим елементом життя тогочасного міста, поза сумнівом, є альбоми, тобто вибілені ділянки стін на будинках. Ці ділянки були розділені на колонки, біля альбому стояла посудина з чорною фарбою та інструментом для письма. На стінах були оголошення різного характеру: рекламні оголошення ближніх трактирів, зізнання в коханні, вірші, прокльони та ін. З'являються афіші, які поставали деталізованими повідомленнями про події в місті – чи то гладіаторські бої, театральні вистави або будь-які інші важливі заходи міського життя. Афіші розміщували поблизу ринків, театрів, бань, на могильних каменях вздовж дороги, що відображали багате культурне життя міста. У такий спосіб стіни міст стали своєрідними каналами комунікації, які в простій та доступній формі документували події, що формували життя міських жителів. Також за ініціативи Юлія Цезаря з'явилася перша протогазета.

Вона була більш структурованою, аніж написи на стінах; у ній містилася інформація про місто, дрібні оголошення, повідомлення особистого характеру.

Не має жодного сумніву, що у римський період місто збагатилося цілим рядом цікавих культурних феноменів, поміж тим, головним здобутком цього часу стають зміни в соціальному статусі та можливостях городян. Ці зміни, на наш погляд, були зумовлені своєрідністю римського громадянського права (*ius civile*), яке, як відомо, не мало в своєму арсеналі узагальненого поняття «особа» («*persona*»). Як наслідок, цінність кожної окремої людини у римській державі визначалася її громадянським статусом (*status civitatis*). Його могли набувати тільки особисто вільні люди – чоловіки, віком не менше 25 років, які посідали привілейоване становище в римській сім'ї (*persona sui iugis*) і виступали повноцінним суб'єктом цивільного права [71]. Власне кажучи, мова йде про те, що римське право не мало у своєму арсеналі узагальненого поняття «особа» («*persona*»), людина тут ніколи не була людиною самою по собі, а реалізувалася тільки як *civitatis*, громадянин Риму чи римської держави, що призводило до повного підпорядкування людини законам цієї держави.

Незважаючи на те, що домінування в римській державі громадянського статусу споріднює спосіб життя та світогляд давньогрецького та давньоримського суспільства, все ж саме в цей час у суспільному житті починають намічатися істотні зміни. На відміну від Греції, у римській культурі, *civitatis* – це не тільки привілей народження та власні здобутки, а це, в свою чергу, відкриває для людини можливість самостійно визначити своє місце і свою ідентичність у загальному цілому. Як наслідок, особа отримує від держави право самостійно усвідомити своє місце у спільноті. Цікаво, що таке прагнення до підпорядкування не зникає у *civitatis* навіть тоді, коли авторитет держави ставиться під сумнів і людина повстає проти неї, а уникнувши покарання, знову і знову апелює

до певної правової чи політичної сили, до певної концепції держави задля забезпечення собі нової ідентичності [60, с. 35].

Загалом немає жодного сумніву, що Рим, як місто та столиця великої держави, визначив напрям розвитку тогочасної міської культури та спосіб життя міського населення. Поміж тим, частина його культурних здобутків була зруйнована після завоювання римської держави варварами, зумовивши гостру критику з боку середньовічних мислителів, серед яких безумовний пріоритет, поза будь-яким сумнівом належить Августину Блаженному. Він одним із перших зацентрував увагу на тому, що римляни, які багато століть завойовували чужі міста бідкалися завоюванням їхнього рідного міста [21, с. 61]. Поміж тим, такий відчай не був безпідставним, адже варвари безжально руйнували не тільки культурні здобутки, а й ті традиції та моральні підвалини, які визначали життя римського населення протягом багатьох століть. Звісно, у ході утвердження нової релігійної традиції вони не зникли безслідно, навпаки інституалізація християнства відбувалася на основі тих соціальних стандартів, які були відомі та зрозумілі більшості тогочасного населення. Поміж тим, їх запровадження відбувалося на докорінно новій світоглядній основі християнських цінностей, які, як доводив свого часу Фома Аквінський, забезпечували соціальну справедливість [2, с.106]. Очевидно, що з позиції нашого часу, таке твердження може видаватися перебільшенням, поміж тим, в епоху Середньовіччя, християнські цінності – це той етичний орієнтир, який давав можливість вгамувати притаманний античній людині раціоналізм та закласти підвалини для постання нової, в тому числі й міської культури.

Слід зазначити, що соціокультурна своєрідність середньовічних міст привернула чимало уваги дослідників. Надзвичайно плідними та цікавими висновками, зроблені в процесі дослідження цього унікального феномену відзначаються праці К. Афонюшкіної [8], П. Біциллі [19], А. Гуревича [49], Д. Кожина [71], В. Майко [82], А. Піренна [100], І. Русанова [108],

Р. Фоссє [129], Й. Хейзенги [135], Л. Чернової [137], М. Шелера [141] та ін. В них головна увага акцентується на тому, що культура середньовічного міста помітно різнилася з тією, яка визначала своєрідність античних міст. Насамперед це було зумовлено тим, що більшість тогочасних міст були розташовані на чийсь землі – королівській, єпископській, папській тощо. Відповідно, власники землі вважали себе патронами, незмінним обов'язком яких був захист та розвиток міста.

Перші Середньовічні міста виникли як опорні пункти нестабільних в своїх кордонах держав, церковних організацій, громадської еліти. Проте їх своєрідність, як раніше, визначалася виділенням та протиставленням себе селу. Адже, як відомо, середньовічні міста були органічною частиною феодального устрою, де кожна структура, організація або група людей була включена до особливої ієрархічної системи правління [40], яка знайшла своє відображення і в становленні культури міста.

Життя Середньовічного міста було зосереджене на його вузьких вуличках, де кипіла торгівля, проходили вуличні вистави. Міста поділялися на квартали: ремісничі, торгові чи квартали, де проживала знать. З появою університетів з'явилися ще й «студентські» райони. Все це означало, що топографія міста мала соціально-професійний характер.

Завдяки поширенню християнського світогляду еволюціонувати починає й архітектура. У IX ст. на зміну громіздким та величним формам романського стилю, приходить більш витончена, а згодом і дещо манірна готика. Храми побудовані у цьому стилі мали здавалися віруючим легкими і навіть прозорими, вражаючи буденну свідомість вірян завдяки продуманому освітленню та багатому оздобленню. Саме розміщення у місті розкішного храму, сприяло його перетворенню на культурний та релігійний осередок. Тут зосереджувався храм як культова споруда, в якій нерідко розміщувалися мощі святого, які славилися посеред народу своїми чудодійними здібностями. Приваблювало місто й ритуальними

практиками, серед яких далеко не останню роль відігравало не тільки причастя, а й літургійні піснеспіви під час церковні ходи [28]. Завдяки їм, церковний храм розглядався не тільки як місце поклоніння Богу, а й центр культурної комунікації. В ньому міські жителі обмінювалися інформацією, заможні верстви населення показували свої статки, тут зароджувалися й нові культурні традиції.

Виділялися середньовічні міста й способом забудови, особливості якої певною мірою були зумовлені нестабільністю політичних кордонів. Прагнучи захистити себе від ворогів, міщани обводили місто кам'яними, або ж дерев'яними стінами з численними вежами. Нерідко середньовічні міста оточували глибокими ровами, наповнюючи їх водою. Таким чином, прагнули захистити місто від зовнішніх ворогів. З цією ж метою, міські ворота на ніч замикали, істотно обмежуючи переміщення населення. З плином часу, кількість міщан починає суттєво зростати через помітний притік сільського населення, яке зазвичай оселялося на міських окраїнах, які в одних випадках намагалися обгородити додатковими мурами, натомість в інших – залишали незахищеними новостворені ремісничі осередки. У випадку загрози, жінки та діти ховалися за міським воротами, натомість чоловіки формували першу лінію міської оборони [73, с. 146].

Слід зазначити, що більшість середньовічних міст виникли на тлі наявних чи зруйнованих античних поселень, які поступово почали відроджуватися в X–XI ст. Частина з них виникли завдяки заселенню територій навколо оборонних фортець, які вони забезпечували продовольством та багатьма іншими необхідними для життя ресурсами. Особливо ж вдалимими місцями для постання нових поселень видалися перехрестя торгових шляхів та швартування товарних суден. Саме тут поставали великі торгові майданчики, навколо яких виникали спочатку житлові будинки, а згодом і культові та адміністративні споруди. Власне кажучи, у який спосіб не виникало б місто, його утворення було важливим

кроком для зростання економічного добробуту та культури прилеглих до нього територій.

З плином часу, політичні кордони, а з ними і все життя суспільства, стають дещо стабільнішим. Це, у єдності з розвитком ремесла та мануфактурного виробництва, зумовило інтенсивний розвиток міст та міської культури загалом. Звісно, спочатку зміни охопили тільки найбільші та найбагатші італійські міста, де, завдяки інтенсивному розвитку торгівлі, помітно зріс добробут населення, що й зумовило зростання цікавості спочатку до історії та втрачених традицій міста, а згодом і усього гуманітарного комплексу наук.

Зміни, які розпочалися в Італії, згодом охопили й інші європейські міста, культурний розвиток яких особливо прискорився не тільки завдяки книгодруку, а й виникненню гравюри. Вона забезпечила знайомство європейського населення з кращими художніми здобутками часу, тим самим ставши одним із засобів культурної комунікації. Певною мірою цьому сприяли й театральні дійства мандрівних акторів, які нерідко були важливим джерелом обміну інформацією та культурними цінностями між різними тогочасними містами.

Загалом культура середньовічних міст мала непересічне значення для розвитку європейської цивілізації загалом та міської культури зокрема. Безроздільний вплив християнського світогляду у середньовічній культурі, не призвів до занепаду культурного життя, а, як справедливо зауважує А. Гуревич, призвів до постання з специфічної «моделі світу», яка всебічно осмислена у численних працях схоластів та художньо відображена кращими середньовічними майстрами [49, с.80]. В цих роботах акумулювалися культурні здобутки та духовні цінності передусім міського населення, яка традиційно істотно випереджало культурний та духовний розвиток села.

Місто стає все більше впливати на всі сфери державності. Воно постає центром виробництва культури Середньовіччя. В місті починає набувати популярності світська література, яка має антифеодальні риси: з'являються сатиричні твори у вигляді швенде (у німців), або фабліо (у французів), в яких описувалися дотепні напади на феодалів. Також зародився театр: спочатку у вигляді драматичних сценок на біблійні сюжети (містерії), потім у них включався побутовий матеріал космічно-сатиричного характеру. Середньовічні будинки не мали нумерації, її замінювали скульптурні портрети власників, або барельєфи на релігійні сюжети тощо. Отже, Середньовічні міста в IX–XV ст., як центри процесів феодалізації Західної Європи, стали центрами капіталізації, розвитку ремесла, товарного виробництва, торгівлі, культури.

Зміни, які тільки намітилися у культурі середньовічних міст, отримали свій подальший розвиток у добу Відродження. Вона, як відомо, знаменувала перехід не тільки від середньовічної до новоєвропейської культури, а й заклала підвалини для постання нової світоглядно-ціннісної парадигми мислення, що продемонстрували у своїх працях Л. Баткін [12, 13], П. Біциллі [20], Л. Брагіна [25], Е. Гарен [34], О. Горфункель [42, 43], І. Груза [46], М. Гуровський [47], І. Данилова [54], О. Лосєв [79], І. Тучков [122] та ін. У працях усіх згаданих дослідників незмінно простежується твердження про те, що зміни, які тільки намітилися у добу Відродження, найбільш повно виявилися в Північній та Центральній Італії. Це й не дивно, адже високий рівень урбанізації у цьому регіоні, який був зумовлений інтенсивним розвитком торгівлі, сприяв зростанню добробуту значної частини міського населення, яке почало приділяти увагу культурному розвитку міста: відродженню давніх пам'яток, розбудові міста, яка відбувалася в тому числі й завдяки зростанню рівня освіти міського населення.

Попри численні зрушення у різних сферах міської культури епохи Відродження, все ж найбільш яскраво ці зміни виявилися у міській забудові, яка здійснюється у відповідності з естетичними ідеалами цього періоду. Гармонію та витонченість багатьох споруд підкреслюється або ж загостреними шпилями, або ж прикрашаються фігурними балюстрадами. В міській забудові все частіше з'являються аркади, які з часом перетворюються на своєрідну візитівку італійського ренесансу.

В епоху Відродження відбувся перехід від середньовічних релігійних уявлень до гуманістичного світогляду, що й забезпечило постання секуляризованого суспільства. В цей час утверджується міська культура, яка відрізняється особливим устроєм і способом життя, поділом праці і розшаруванням населення, наявністю інтелектуального життя і чиновництва, прагненням до новизни і моди. В міському середовищі провідну роль починають відігравати світські споруди. Створюються сади навчального характеру, насичені античними скульптурами і призначені для навчальних занять, читання, музикування, філософських роздумів та іншої культурної діяльності.

Саме в цей історичний період починає розвиватися феномен регулярного міського планування. Визначні архітектори епохи Відродження, такі як Вінченцо Скамоцці, Антоніо Філарете, Леон Батіста Альберті, міркували над ідеєю ідеального міста, головними характеристиками якого були чіткі геометричні форми, центричність композиції, точне планування та гармонійні пропорції. Праця архітектора набула нового значення: він став сприйматися, як творець та організатор умов життя людей. У трактаті «Про оздоблення» Леон Батіста Альберті виклав своє бачення ідеального міста, ця книга стала першим повноцінним твором, присвяченим питанням архітектури та міського планування. Ідея Альберті про місто в повному обсязі співвідмалася з положенням антропоцентричного гуманізму епохи Відродження. Ідеальне місто, перш

за все, мало відповідати всім потребам і запитанням людей, планування мало мати чітку мережу вулиць, які поділяли місто на квартали. Безперечно, в ідеальному місті Альберті існувало ієрархічне розмежування жителів за принципом розселення: знатні і багаті городяни, духовенство, правляча еліта мали жити в центральному районі, де розташовувався головний собор, комплекс адміністративних будинків та будинків знаті. Ближче до околиць повинні були розміститися будинки торговців і ремісників, що дозволяло зберегти стабільність і вирівняти соціальну напруженість, так як знать і простий народ опинилися б у фізичній віддаленості один від одного [17]. Важливу роль також грала естетична складова: місто повинно було мати гармонійну структуру та лінійну організацію. Але, на жаль, цю ідею ідеального міста неможливо було втілити в життя, оскільки всі старі міста потрібно було б перебудувати, що тягло за собою великі витрати, тому від цієї ідеї відмовилися.

Епоха Відродження – це бурхливий період, який будучи сповнений різного роду соціокультурних та світоглядних трансформацій, зумовив, зародження нового типу антропологічної людини, яка відтепер починає вважати себе господарем життя. Це, на думку М. Гуровського зумовлено тим, що італійський городянин починає підійматися над становими привілеями, які починають поступатися перед економічними ресурсами. Завдяки цьому, частина міського населення стає пишатися своїм соціальним та економічним становищем, вважаючи його запорукою гідного життя. Саме через це, городяни починають проявляти невгамовну жадобу до збагачення, часто протиставляючи та виставляючи на загальний показ навіть свої найгірші риси. Образ нової людини починає панувати в літературних творах, де все більше і більше уваги приділяється благам земного життя, земним радощам та досягненням [47, с. 330].

Людина епохи Відродження відчуває в собі нічим не обмежений потенціал, який, на її ж думку, відкриває для неї можливість піднятися до

рівня божественного, яке вона здатна і повинна досягнути раціонально. Незважаючи на цей цілком оптимістичний пафос та спроби тогочасної людини зрозуміти і пізнати глибини людських переживань та красу природи, вона продовжує відчувати своєрідну безпорадність у власному перетворенні. Ця безпорадність проявляється передусім у тому, що людина виявляючи закладений в ній безмежний потенціал часто проявляє не кращі сторони. В цьому контексті привертає увагу спалах тогочасної корупції та високий рівень деморалізації церковного кліру. Найбільш показовим уособленням цієї негативної сторони стає папа Олександр IV (Борджиа), дії та непорушна святість якого підтверджувалася формально «Диктатом папи» (1075 р.) [55], що у буденній свідомості виступав радше «Дияволом», ніж святим.

Деморалізація церковного кліру та істотні зміни в економічному та соціальному житті суспільства, засвідчують необхідність постання фахівців нового типу – юристів, лікарів, вчителів, музикантів та художників. Відтепер саме вони стали творцями тих цінностей, які визначали світогляд та діяльність людей. Попри небувалий до цього розвиток міської культури, інтелектуали та митці періоду Відродження не змогли розірвати зв'язки з середньовічним світоглядом, а тільки намітили напрям подальших соціокультурних трансформацій, які відбулися у період Модерну.

Соціокультурні трансформації, що відбулися у житті міського населення привертали увагу багатьох авторитетних дослідників, серед яких насамперед хотілося б згадати Р. Алена [3], А. Ахутіна [9], З. Баумана [14], Д. Белла [16], М. Вебера [30, 29], Г. Гегель [35], П. Гречко [45], Т. Длугача [56], І. Канта [66], Е. Кассіра [67], В. Лекторського [75], О. Румянцева [88], Х. Ортега-і-Гассета [95], Г. Стрельцова [114], М. Фуко [130, 131, 132], Ю. Габермаса [133], М. Гайдеггера [134], О. Шпенглера [145] та багатьох інших дослідників. У їхніх працях з різних теоретико-

методологічних позицій експлікується думка про те, що виникнення модерного світогляду незмінно зумовлене зміною онтологічних уявлень, які призвели до переосмислення ролі і місця людини в світі. Цікаво, що першими ці проблеми почали розробляти провідні новоєвропейські мислителі, які нерідко публічно презентували свої досягнення свободолобивим членам тогочасних салонів. Останні, на противагу культурі королівського двору, згладжували соціальні відмінності, породженні походженням та королівськими привілеями. Це, у свою чергу, давало можливість непривілейованим представникам «третього стану» представити свої наукові здобутки широкому загалу. Салон ніколи не був середовищем для усіх без винятку прошарків населення, адже, як цілком справедливо зауважує Ю. Габермас, від самого початку він був символом вишуканості і навіть витонченості, притаманної тогочасним міським інтелектуалам [155].

Слід зазначити, що салонна культура досягає апогею свого розвитку у Франції. Тут господарями популярних серед інтелектуалів салонів, – найвідомішим серед яких є салон барона Поля Гольбаха, який відвідував не тільки Вольтер, а й багато енциклопедистів – була вишуканість, що виражалася не тільки у зовнішніх проявах, а й стилі мислення. Саме тому, багато тогочасних мислителів, науковців, філософів, музикантів тощо, намагалися представити свої здобутки в салонах, сподіваючись отримати компетентну оцінку. Звісно, такі сподівання, далеко не завжди увінчувалися схвальними відгуками, оскільки вартість наукових чи творчих здобутків зазвичай визначалася крізь призму панівних у салоні переконань.

Ще одним закритим для широкого загалу культурним феноменом ранньомодерної культури стали придворні бали, які особливо в період Просвітництва стали виявом глибокого соціального розколу в середині тогочасного суспільства. Як відомо, бали і особливо бали-маскради стали

своєрідною спробою аристократії втекти від назрілих передусім у міському житті проблем. Саме через це, життя французького двору набуло особливої пишності у той час, коли на вулицях Парижу панувала чума. Не маючи ресурсів, а часто навіть найменшого бажання, для подолання проблеми, аристократія відгороджувалася від усього світу у закритому і навіть втаємниченому просторі балів-маскарадів.

Незважаючи на неоднозначну оцінку культурного життя передусім французького двору у XVIII ст., все ж започатковані ним зміни справили чималий вплив на розвиток міської культури. Понад два століття її представляли тільки свободомислячі інтелектуали, які, як цілком справедливо зауважував М. Бердяєв, конструювали власні та суспільні життєві цінності та пріоритети [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 432].

Епоха Модерну, згідно з красномовним висловом І. Канта, стала своєрідним виходом маси зі «зі стану свого неповноліття» [66, с. 27]. Масою в цей час стають тільки представники «третього стану», які, завдячуючи щирій цікавості до нових ідей, заклали основи для трансформації усієї європейської культури. Їхні ідеї, як уже було зауважено, найбільшого розквіту досягли у Франції в працях Вольтера, Монтеск'є, Дідро. Жан-Жак Руссо був створений емоційний клімат епохи. Заклик Ж-Ж. Руссо «Назад, до природи!» ідеалізував природу, патріархальне життя суспільства, визначав духовну атмосферу епохи. Основною темою мистецтва стала мрія про гармонійне існування людини з навколишнім середовищем. Нова культура, ґрунтуючись на прагненні до знань, привела європейців до захоплення подорожами, з яких привозилися відомості про екзотичні пейзажі східних країн. На європейців справили сильне враження сади і парки Китаю і Японії, які формувалися як серії змінюваних видів, що відрізняються особливою пейзажністю.

На початку XVIII ст. в Європі стає модним захоплення красотою навколишньої природи, що стимулювало появу в парках «пейзажів

настроїв». На зміну геометричним формам планування приходять природні, пейзажні форми ландшафтних об'єктів. Це призвело до того, що суспільство стало віддавати перевагу новому пейзажному стилю у формуванні відкритих просторів міського середовища. Із зародженням капіталізму стався деякий занепад у світовій культурі формування міського середовища: з'являється нове явище зване сьогодні техногенністю. Не дивлячись на подальший розвиток техногенної цивілізації, поява нових будівельних матеріалів і техніки, характер забудови стає хаотичним. Безладно будуються заводи, фабрики, поруч з якими швидкими темпами зводяться невідповідні житлові квартали для робітників, які негативно змінюють міський вигляд, що не враховує інтереси суспільства в гармонійному, естетичному образі міського середовища.

Зміни, які тільки намічалися у соціокультурному бутті новоєвропейського міста, повною мірою проявилися у XIX ст. В цей час відбувається помітне зростання території та щільності заселення великих індустріальних центрів. Це зумовлює потребу у виникненні нових транспортних та комунікаційних технологій, які забезпечують можливість заселення передмістя та невідпінну комунікацію в середині нього, яка все частіше забезпечувалася засобами телефонного зв'язку [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 70].

Зміни, які принесла з собою індустріальна епоха, зумовили появу нових архітектурних та ландшафтних форм. З одного боку, в містах починають з'являтися спеціально відведені для відпочинку місця – бульвари, парки і сквери, які нерідко розташовували поруч з театрами, університетами, інститутами та іншими культурно-освітніми закладами. Натомість з іншого – місто перетворюється на індустріальний осередок пронизаний залізничними шляхами, телеграфними дротами та численним стереотипними бараками, які зазвичай розміщувалися на околицях. Ці

переміни, у єдності з виникненням міського транспорту – приміських потягів та трамваїв, сприяли формуванню двох основних осередків міста – «ділового району», який незмінно залишався центром кожного міста та промислової зони, розташованої на околиці міста – тут проживала основна маса робітників. Натомість представники середнього класу, т. зв. «білі комірці», оселялися у привілейованих приміських районах [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 77].

Розвиток міст у добу модерну призвів до зростання соціальної напруги, яка яскраво виявила необхідність у соціальних реформах. Напрямок необхідних для врегулювання конфліктів змін, не був чітко означеним, що призвело до постання різноманітних утопічних проектів модерного містобудування. Головне місце серед останніх належить утопічному задуму Е. Гаварда. Він розробив свій містобудівний проект у 90-ті рр. XIX ст., тобто в часи, коли міста переживали найсильнішу кризу – антисанітарію, антигуманність, жахливі умови життя більшості людей. Усе це наводило на думку, що місто зжило себе. В якості альтернативи Р. Гавард запропонував будівництво невеликих, компактних міст (до 30 000 жителів), які поєднували б у собі переваги життя як у місті, так і сільського життя. У самому центрі міста, на думку утопіста, мав би бути побудований парк. Р. Гавард стверджує, що в такому місті формувалося громадське суспільство. Попри те, що реалізація ідеї міста-саду не довела свою ефективність (багато міст-садів, побудованих після Другої Світової війни, як супутники Лондона вже в 70-ті роки XX століття перетворилися на спальні райони), деякі положення увійшли до популярної в наші дні концепції нового урбанізму.

Зачатки нового урбанізму проявилися в середині XIX століття, коли вчені-соціологи почали ставити запитання щодо життєздатності міського середовища в тому вигляді, в якому воно існувало. Блискучі фасади дворянських особняків помітно контрастували з нетрями, в яких тулилися

робітники. Соціальні хвилювання, страйки робітників, заворушення, а десь і революції – все це було негативним проявом міського життя, форма життя почала визначати її зміст.

Приблизно з 70-х років XIX століття, у зв'язку з збільшенням темпів індустріалізації, великі європейські міста почали відчувати труднощі, зумовлені небаченим раніше напливом населення, покликаного задовольнити потребу великої кількості промислових підприємств у робочій силі. Міста стали стрімко розширюватися, адаптуючись до раптових змін. Збільшення масштабів і посилення ролі міст зумовили багато змін у розумінні і сприйнятті урбаністичного простору. Приблизно в цей час починають формуватися ідеї урбанізму, а в другій половині XIX століття процес урбанізації досягнув свого апогею: кількість міського населення вперше в історії стало перевищувати кількість сільського.

Промислова революція та зумовлена нею урбанізація, зумовили зрушення в соціальному житті суспільства. Великого розмаху в цей час набуло соціальне розшарування міського населення, значна частина якого залишалася на межі бідності. Зміни торкнулися й привілейованих прошарків населення, адже саме в цей час престиж станових привілеїв та шляхетності, які довгий час визначали соціальний статус людини, похитнулися під тиском капіталу. Гроші стали головним мірилом соціального престижу, що, звісно, не могло не викликати занепокоєння у збанкрутілої знаті.

Поряд з численними негативним явищами, які проявляються у житті міського населення XIX ст., саме в цей період, відбувається небувалий до цього обмін інформацією між міським та сільським середовищем, зумовлюючи до утворення національних культур. Їхню появу не варто вважати здобутком кожного конкретного народу, оскільки їхня своєрідність певною мірою була визначена загальними цивілізаційними здобутками, серед яких далеко не останню роль відіграє освіта. Саме

завдяки їй відбувається зростання суспільної уваги до культурної самобутності народів, значна частина яких заявила своє право на політичне самовизначення.

У XX столітті місто перетворилося на сукупність передмістя, торговельних комплексів та автострад, які займають гігантську площу. Основою міста тепер є не вулиця з великою кількістю будинків, а простір у сотні квадратних кілометрів. Процес глобалізації здійснив серйозний вплив на міста, сприяючи розвитку зв'язку між містом по горизонталі, через національні кордони, зробивши їх більш взаємозалежними [83, с. 28]. На сучасному етапі міста – це населені пункти, в яких контролюється глобальна економіка, важливими індикаторами процесу глобалізації є інформаційні технології, зокрема Інтернет. Комунікаційний простір охоплений глобальною мережею, з появою якої прискорюються інформаційні потоки. Але в цьому криється й небезпека, що породжує девіантну поведінку людей, змушуючи самотійно обирати коло свого спілкування, робити життєвий вибір та нести за нього відповідальність.

Попри те, що багата інфраструктура сучасного міста орієнтована на полегшення життя людини, в дійсності можна спостерігати прямо протилежні тенденції. Зростання промислового виробництва, погіршення екології, транспортні проблеми, перенаселення, висока вартість життя, маргіналізація, високий рівень злочинності – далеко не повний список проблем, з яким щодня стикаються жителі сучасних мегаполісів. Ж. Бодріяр у своїй роботі «Місто і ненависть» зазначає, що місто втратило свою цілісність, органічність, ставши дезінтегрованим і дезорганізованим, перетворилося на «музей ідеальної деконструкції» [23, с. 107-116]. Сателізація міського буття знецінила місто до єдиної функції – функції загальної комунікації (як метро або аеропорт). «Ксероксна культура» зумовила втрату інакшості в суспільстві і тим самим породила загальну

безвихідну ненависть, яка є основною рисою сучасного міського суспільства.

Яким є сучасний мегаполіс, які форми соціальної взаємодії він породжує намагалося осмислити чимало українських дослідників (О. Кравченко [72, 73], В. Бабаєв [10], Г. Фесенко [125], Г. Філіппова [128], О. Павлова [96]) та зарубіжних дослідників (М. Кастельс [68], У. Дайзард [52], Г. Маклюєн [84, 83], О. Чумаков [139], В. Боголюбов [22], О. Гінзбург [37], Г. Горнова [41], Л. Мамфорд [84], С. Сассен [110]). Всі вони однозначно стверджують, що він постає не просто великим містом, в якому багато будинків, людей та техніки. Мегаполіс – це кількість, яка перейшла в нову якість. Як не дивно, саме тенденція до уніфікації, задана логікою капіталістичного виробництва і підтримана логікою споживання, породила контртенденцію. З'явився запит на нову технологію, що розширює поле приватного сенсу. Отже, «інформаційний вибух» можна розглядати як породження віджилих структур.

М. Кастельс в «Інформаційній епосі» веде мову про те, що в сучасних умовах розвинених телекомунікацій топологія міста поповнюється ще одним рівнем, або поверхом. Цей рівень він назвав простором нелюдських потоків, який усе більше вступає у суперечність із простором місця. Власне кажучи, потоки – це і є та відмінна риса, яка радикально відділяє місто епохи індустріалізму від сучасного мегаполісу. Відчуження, що проявилось в місті виробництва, є набагато «людянішим», як це не глушливо звучить, ніж відчуження міста споживача [68]. І справа тут зовсім не в ідеалах гуманізму, а в елементарному сприйнятті простору.

Транспортні потоки, наприклад, загнані в русла доріг, деформують не лише сприйняття простору, але і сприйняття часу. Дорога в мегаполісі взагалі починає існувати в якості тотальної перешкоди, як ситуація подолання нелюдського потоку, що живе за своїми правилами. Формуються навички ускладнення просторового сприйняття. Традиційно і

природно людина оцінює своє місце розташування в просторі через співвідношення з віддаленими від нього об'єктами. Як правило, з досвіду або за аналогією вже відомо, яка відстань до того або іншого об'єкта, якою може бути найкоротша відстань від точки А до точки В і яким є відрізок часу, необхідний для подолання цього шляху. Так було завжди. Антропологи стверджують, що в цьому полягає сила людини як виду – вміння швидко орієнтуватися в просторі. Але потоки сучасного міста позбавляють нас цього привілею. Мешканець мегаполісу кожен день виховує в собі нові навички. Бачачи ціль (свій будинок чи другий бік тротуару), він змушений не йти прямо, а шукати підземний перехід, перехрестя, або світлофор, одним словом, щось, що допоможе йому безпечно досягнути цілі. Автомобілісти ж, навпаки, маючи гарантовані квадратні метри простору, при цьому стикаються з нагальною проблемою нашого часу, яка отримала назву «затори». Той же дивний досвід несподіванки і неприємного сюрпризу, де знання про час, витрачений на подолання деякої відстані, кожного разу не співпадає з реальним станом справ.

Аудіо- та відео потоки також ускладнюють сприйняття простору. Фактично міські жителі знаходяться між молотом і ковадлом, просто переміщаючись по місту у своїх особистих справах. «Молотом» тут виступає аудіо- і відео реклама, яка інформує нас без розбору, працюючи на усі цільові групи, намагається захопити максимальну аудиторію потенційних споживачів і, якщо не сформувавши бажання, то принаймні викликати інтерес. У якості ж своєрідного «ковадла» виступає саме поле всіляких товарів, неймовірна кількість яких продовжує нарощувати об'єми споживання. Отже, звичайна прогулянка сучасного городянина обрушує на нього хвилі інформації, проти якої не може бути сформований здоровий імунітет [61]. Звичайні цілі нашого повсякденного існування – прогулянка

парком або поїздка на роботу – вимушено співіснують із логікою суспільства споживання, що виходить на нову інформаційну орбіту.

Вже звичне відчуження однотипних міських вулиць і архітектури – спадщина індустріальної епохи – посилюється безособовими і стрімкими телекомунікаційними потоками, не співпадаючими з життям міста. Ознаками нового роду відчуження стають, наприклад, постійні розмови по мобільному телефону на вулицях і в транспорті. По суті, ми спостерігаємо процес ситуативного формування дистанційної мікроспільноти у рамках реальної групи. Звична картина: в тролейбусі, машині або метро через пробки і затори у своїх справах їдуть городяни. Нікому з них не спаде на думці почати розмовляти один з одним – це вже неприродна ситуація або навіть поганий тон. Але кожен із них охоче, довго і зі смаком розмовлятиме по мобільному телефону, спілкуючись із другом, вирішуючи поточні проблеми на роботі, виховуючи дитину, будуючи плани на вихідні. З одного боку, – це криза комунікативних здібностей, але, з іншого боку, тут можна говорити про формування нової здатності – створювати і підтримувати ситуативні співтовариства «своїх», пильно охороняючи їх від «чужих». Навіть якщо «свої» знаходяться за багато кілометрів, а «чужі» в пів метрі від нас.

Місто ХХІ століття – багатоліке й нестабільне. Нав'язливе миготіння вуличних рекламних моніторів, так звані «гібридні місця» (вокзали, зупинки, супермаркети та ін.), віртуальний простір, спілкування в чатах, інтернет-шлюби, дистанційна робота, індустрія розваг, публічні й приватні зони – усе це ті теми, які заслуговують на окреме детальне опрацювання у рамках сучасної урбаністики. Сьогодні в місті залишається усе менше порожнин, і це є не лише кризою простору, але, передусім, кризою його освоєння. Якщо давнє місто перетворювало чуже місце на своє, оточуючи його стінами, а місто епохи індустріалізації замінює місця промзонами, то сучасний мегаполіс формує простори потоків, що, у свою чергу, створює

нову духовну культуру, яка відрізняється від культури Середньовічного міста та міста епохи Відродження.

Проведений філософський аналіз існуючих джерел показує, що проблемам культури міста приділялася суттєва увага дослідників різних історичних епох, проте спеціального філософського дослідження культурних трансформацій міста в постіндустріальну епоху бракує. Як показано вище, сучасні автори лише побіжно зачіпали дану проблему, що й актуалізує наше філософське дослідження.

1. 2. Понятійно-термінологічний апарат і методологічна база дослідження

Як показав проведений у підрозділі 1.1. аналіз культурно-історичних витоків становлення міста, у філософській, науковій, соціологічній, культурологічній літературі терміни, що окреслюють процеси формування міста і його культури, тлумачаться різними авторами по-різному. Зазначене вимагає уточнення змісту понять і термінів, ключових для даного дисертаційного дослідження.

Для нашого дослідження актуальним є розуміння цивілізації як етапу у розвитку людства, який пов'язаний зі становленням міста та його культури. Нагадаємо, що термін «цивілізація» отримав декілька значень. Першим і найбільш загальним у контексті нашого дослідження є розуміння цивілізації як мистецтва жити в містах. Людська історія як історія діянь, а не пасивне терпіння долі, починається з виникнення міст. Досить важко говорити про «міста взагалі». Міста давнини – східні й античні, грецькі та римські, міста епохи європейського Середньовіччя або Середньовіччя китайського, давньоруські міста, і, нарешті, міста сучасні – всі вони настільки різноманітні, що важко виділити якісь загальні, властиві всім їм

характеристики. Відповідно, не вносить у розуміння міста та й самого терміна «цивілізація», його тлумачення Є. Черняком. Він використовує цей термін для позначення цілісної суспільної система, яка саморозвивається і яка включає в себе всі соціальні та не соціальні компоненти історичного процесу, всю сукупність створених людиною матеріальних і духовних об'єктів [138].

Натомість нова філософська енциклопедія окреслює термін «цивілізація» як такий що, відомий ще з часів Античності, де він, як деяка форма і порядок життя, протиставлялося варварству, а в якості самостійного терміну співвіднесене з терміном «культура», який увійшов у слововжиток та наукове звернення у XVIII столітті. Саме в цей час він придбав соціально-філософський сенс для позначення певної стадії всесвітньо-історичного процесу і цінностей громадського суспільства, яке було засноване на засадах розуму, справедливості і законності (Вольтер, В. Мірабо, А. Фергюсон, І. Гердер та ін.). В ході еволюції терміну виявилися його багатозначність, смисловий плюралізм, які збереглися до наших часів. Термін «цивілізація» часто практикується як синонім культури, по суті співпадаючи з одним із її значень – як деякої системи цінностей, традицій, символів ментальності та стилю життя даного соціуму або цілої епохи [94, с. 332].

Для того, щоб конкретизувати «сутнісний зміст» терміну «цивілізація» пропонуємо кілька визначень:

1. «Цивілізація – це сукупність засобів буття і засобів діяльності групи людей, які виражаються у матеріальному житті; інтелектуальному житті; моральному житті; у політичній і соціальній організації групи, яка розглядається» [93].
2. «Цивілізація утворює рівень розвитку суспільства, для якого характерні наявність розвинутої технології господарської цивілізації, виробництво предметів розкоші, торгівля з іншими

віддаленими містами, централізоване управління економікою, соціальна стратифікація, міста як великі адміністративні центри, розвинуті правові інститути, постійні армії, військові відомства, спеціалізація озброєння, державна форма правління, релігія олімпійського чи монотеїстичного типу, кодифікована історія, монументальна архітектура і мистецтво» [147, с. 6.].

Цілком очевидно, що саме друге визначення довгий час визначало своєрідність модерного інтелектуального дискурсу, оскільки воно цілком і повністю співпадає з тлумаченням цього феномену американським антропологом і етнографом Л. Морганом. Він стверджував, що термін «цивілізація» варто використовувати для позначення третьої і що цікаво завершальної стадії технологічно детермінованого розвитку суспільства, яке слідує за дикістю і варварством. Нагадаємо, що Ф. Енгельс розцінив цю концепцію як повторне відкриття історичного матеріалізму [43, с. 647].

Загалом, порівнюючи тлумачення різних авторів можемо сказати, що вони мають схожий сенс та зводяться до того, що цивілізація – це етап культурного розвитку суспільства, який супроводжується розвитком міст та писемної культури.

Сучасна цивілізація стрімко перетворює навколишнє середовище, соціальні інститути, побут. У зв'язку із цим термін «культура» описує фактор творчого життєвого устрою, джерело громадських нововведень. П. Гуревич стверджує, що термін «культура» є фундаментальним, а тому здатний відображати різні сторони людського життя. Саме тому, в сучасній мові маємо велику кількість словосполучень зі словом «культура». Серед них: «культура розуму», «культура почуттів», «фізична культура» тощо. Спочатку таких визначень було всього 7, з 1920 до 1950 р. у різних авторів їх нараховувалось 157, а на даний час їх вже більше 400 [50, с. 18].

Культура визначається сукупністю предметів і уявлень, що залежать від здатності людини до символізації, яка розглядається в екстрасоматичному контексті. Це визначення рятує культурну антропологію від неосяжних, невловимих і онтологічно не існуючих абстракцій, що постачає реальними, матеріальними, пізнаваними предметами дослідження, воно проводить чітку межу між поведінкою і культурою; між наукою про психологію і наукою про культуру [123, с.105].

В історичному розвитку терміну «культура» була притаманна своя внутрішня логіка. Рух думки йшов від ототожнення культури з усім, що створено людиною, до аналізу людської активності (діяльності, поведінки і спілкування), завдяки якій створюється надприродна сфера людського буття, штучне на протигагу природному. О. Шпенглер, визначав культуру як органічне, творче духовне на протигагу цивілізації як утилітарному, технологічному та матеріальному [145].

Беручи до уваги запропоноване у «Новій філософській енциклопедії» визначення, є всі підстави стверджувати, що «Культура – це система надбіологічних програм людської життєдіяльності, що історично розвиваються та забезпечують відтворення і зміни соціального життя у всіх його основних проявах».

Історично постало декілька напрямів дослідження культури. В першому, культура поставала як процес розвитку людського розуму і розумних форм життя, які протистояли дикості та варварству первісного буття людства; як історичний розвиток людської духовності. Цими проблемами займалися І. Кант [66], Й. Фіхте [127], Ф. Шіллер [142], Ф. Шлегель [143], Г. Лессінг [44], І. Гердер [36]. Друга лінія акцентувала увагу не на поступальному історичному розвитку культури, а на її особливостях в різних типах суспільства, розглядаючи різні культури як автономні системи цінностей та ідей, які визначають тип соціальної

організації (Г. Рікерт [1, 106], М. Вебер [29, 30], М. Данилевський [53], А. Тойнбі [116], О. Шпенглер [145] та ін.). Попри істотні відмінності теоретико-методологічних засад у роботах представників цих напрямків, все ж саме у єдності своїй їхні напрацювання дали можливість розширити розуміння культури, поступово усвідомивши необхідність включення у культурну сферу багатства матеріальної культури, етнічних звичаїв, різновидів мов та символічних систем [94, с. 341].

Поряд з термінами «цивілізація» та «культура», у дисертаційному дослідженні широко використовується поняття «міська культура» (культура міста, індустріальна культура, урбанізована культура). Воно використовується для позначення самотнього та штучно сконструйованого способу життя та цінностей великих і середніх поселень, які виступають адміністративними та культурними центрами прилеглих територій. Крізь призму «міської культури» можна розглядати й невеликі за кількістю населення міста та селища міського типу (від 3 тис. жителів), поміж тим спосіб їхнього життя зазвичай мало відрізняється від сільського, а тому не може стати емпіричним полем дослідження світоглядних та ціннісних трансформації в житті міської людини. Однак, саме її стандарти визначають культурну своєрідність та напрям розвитку не тільки народів та націй, а й усієї цивілізації. Також в дисертації вживається поняття «міська ідентичність» - це сукупність культурних смислів.

Іншим ключовим терміном, який репрезентує культуру міста і його становлення, є «культурний код міста». Культура кодифікує свої сенси в знаках-символах, у поведінці, в міфах та інших системах моделювання світу. Культурну модель людина переносить на побут, взаємини, проектує на свої поселення. Так, приміром, Р. Барт вважає, що культурні коди містяться у символічних повідомленнях, які декодувати дозволяє ідіолект людини, який постає сукупністю формальних і неформальних «словників» певної культури [11]. Таким чином, культурний код – це сукупність тих

смислів і цінностей певної культури, які беруть участь в процесі означування (надання коннотативних, символічних значень) природних явищ і артефактів і становить смислове ядро, що дозволяє ідентифікувати та інтерпретувати цю культуру: це ключ до розуміння її смислів, цінностей і «текстів».

Культурні коди міст у ході історії змінювалися та набували нових значень та сенсів. Не можливо не відмітити процес секуляризації, який наповнив міста новими культурними кодами. Поняття «секуляризація» започатковано епохою Відродження, періодом Реформації та французьким Просвітництвом у XVIII–XIX століттях в Європі. В «Новій філософській енциклопедії» секуляризація – це відмирання в контексті взаємодії сакрального і профанного (мирського), рух від священного до світського; в соціології – процес звільнення всіх сфер суспільного та особистого життя з під контролю релігії. Потужний стимул розмежування функцій держави і церкви в Західній Європі дала Реформація. У сучасному розумінні секуляризація – процес звуження сфери впливу релігії і церкви, ослаблення їхнього впливу практично на всі сфери життя суспільства, на свідомість, поведінку, побут і стиль життя більшої частини людей. Секуляризація не є одновимірним процесом «подолання релігії». На противагу спрощеним оцінками, переважно в позитивістському мисленні, секуляризація – це складний, внутрішньо суперечливий і неоднозначний за своїми наслідками процес. Як показали дослідження Е. Дюркгейма [57], Е. Трельча [1, 120], М. Вебера [29, 30], а пізніше й П.Сорокіна [112], сучасна світська європейська культура виросла на основі середньовічної християнської культури і немислима поза спадкоємного зв'язку з нею [94, с. 513].

За твердженням К. Каммейєра, секуляризація виявляється у зменшенні релігійної влади в різних сферах, таких, як практики, цінності, переконання і влада релігійних інститутів [156]. Те саме відбувається у соціальному, індивідуальному та культурному вимірах, де вплив процесу

секуляризації виявляється у спадному впливі релігії на традиційну індивідуалізацію суспільства. Секуляризація є вираженням «відсутності» Бога, втрати сакрального, підвищення атеїзму і зростаючої незначності церкви, її принципів і ритуалів [157].

Із середини 50-х років минулого століття почався прискорений розвиток подій, які почали змінювати кордони, структуру та динаміку підприємництва, культури та суспільства загалом, закінчувалася індустріальна епоха. На її зміну прийшла автоматизація, глобалізація та Інтернет, які знаменували початок постіндустріального суспільства. Цей термін був введений в інтелектуальний дискурс американським соціологом Д. Беллом. У своїх працях він доводив, що останнім часом вирішальне значення для розвитку усіх сфер життєдіяльності людини відіграє комп'ютер. Його виникнення зумовило нові можливості обробки та трансляції соціально важливих знань та інформації [16].

Слід зазначити, що у теоретиків постіндустріального суспільства не спостерігається єдиної думки щодо назви нової стадії соціального розвитку. Поряд з терміном, «постіндустріальне суспільство» у сучасному інтелектуальному дискурсі можна зустріти термін «інформаційне суспільство» або «надіндустріальна цивілізація» (А. Тоффлер). Інколи зміни, які відбуваються в сучасному світі називають «телематичним суспільством» (Д. Мартін [1]), «технотронним суспільством» (З. Бжезинський [151]) тощо. Більшість термінів, які використовуються сьогодні мають уточнення «пост», яке, на наш погляд, радше відображає ті особливості, які швидко зникають у процесі НТР. В цьому контексті показовим прикладом може бути терміни «постбуржуазне» та «посткапіталістичне» суспільство. Цікавими видаються також терміни «постпротестантське» (С. Алстром [148]), «постцивілізаційне» (К. Боулдінг [150]) та «постнефтяне» (Р. Барнет [152]) суспільство.

Більшість згаданих нами термінів змістовно споріднені з започаткованим Д. Белом терміном «постіндустріальне суспільство». Загальна приставка цих термінів, на думку У. Дайзарда віддає якимось осіннім почуттям в'янення, властивим нашому віку, – почуттям кінця [52]. Що стосується «почуття кінця», то із цим можна погодитися, але, звичайно, не «кінця світу», а скоріше закінченості певного історичного та світоглядного періоду. А використання термінів, що містять приставку «пост» для характеристики епохи, яка приходить, багато в чому обумовлено тим, що вона перебуває лише в стадії становлення, і у теоретиків повною мірою не склався її образ, що дозволив би їм оперувати більш змістовними термінами.

У постіндустріальному суспільстві виникає термін «глобалізація». Так О. Чумаков вважає, що його варто використовувати для позначення процесу універсалізації та стандартизації всіх сфер життя суспільства, внаслідок якого формується загальноцивілізаційний простір з високим рівнем культурної гомогенності, і який характеризується єдністю економічного, політичного тощо життя [140, с. 31]. Загалом поділяючи це визначення хотілося б зауважити, що глобалізація зумовлює не тільки культурний діалог, а й соціальний конфлікт, який стає закономірним наслідком зустрічі представників різних культурних середовищ та традицій.

Термін «інфраструктура» займає значну частину дисертаційного дослідження та має досить широке значення. До інфраструктури відноситься об'єднання структур, організацій і підприємств, діяльність яких носить певний орієнтир. Вони спрямовані на створення умов для якісної роботи виробництва, а також нормальної життєдіяльності людей. По суті, інфраструктура – це якийсь комплекс галузей, спрямований на задоволення потреб населення. В цьому дисертаційному дослідженні

здіяно декілька варіацій інфраструктури: соціальна; транспортна; інженерна; інформаційна; інноваційна.

Уточнивши зміст ключових понять і термінів, окреслимо методологічні підходи і методи, які можуть сприяти досягненню мети і вирішенню конкретних завдань дисертаційного дослідження. Адже, як відомо, умови виникнення різних типів міст суттєво різнилися, як і історія їхнього існування. Одні міста існують протягом століть або навіть тисячоліть, інші виникли відносно недавно. Одні міста відіграли величезну роль в історії, інші пройшли або проходять по ній непоміченими. Що ж дозволяє говорити про місто, як про таке собі загальне поняття? Що робить місто містом? Ця проблема займала ще М. Вебера, який одним із перших поставив питання: якими ознаками має володіти поселення, щоб бути зарахованим до міського. Ні чисельність населення, ні тип діяльності не можуть бути єдино визначальними ознаками. На наш погляд, найважливішою ознакою міста є його «штучність», відокремленість від природного буття.

Отже, місто – це, перш за все, поселення штучне, відокремлене (символічно і фізично) від природного оточення і ландшафту. Життя міста не пов'язане з природними ритмами. Ця неприродність і штучність міста в ході історії і розвитку міст досягала все більшого і більшого рівня вираженості. Сьогодні, вже ні для кого не секрет, що життя міського жителя не залежить від зміни пір року, чи сонячного коловороту, які є визначальними чинниками сільського життя.

Для жителів міст природа перестає бути матір'ю. Незважаючи на те, що життя міста неможливе без сільськогосподарської діяльності (як у давнину, так і сьогодні), городянин не пов'язаний безпосередньо із землеробською працею і тому є незалежним від нього. Життя городянина протікає в штучному середовищі, у взаємодії з іншими людьми, неприродними матеріалами, або матеріалами, відібраними у природи.

Ремесло, торгівля, управління, духовна і художня творчість, розваги – види діяльності, що переважають у міських поселеннях (і, фактично, вони виникають вперше в містах). Звичайно, міста давнини та середньовічні часто зберігали зв'язок із сільським світом. Городяни могли мати свої ділянки землі, проте землеробський устрій не визначав їхнього життя. Населення античних міст, так само як і городяни середньовіччя протиставляли себе селянам, оскільки штучність і неприродне є основними ознаками, властивими міським поселенням будь-якої епохи, які накладають свій відбиток як на форми людської діяльності і взаємодії, так і на форми людського мислення.

Предметом вивчення в даній роботі є не конкретні міста з усім багатством їхньої історії, а образ міста, відображення міста в духовній культурі. Якщо образ міст Античності і Середньовіччя постає, перш за все, в дзеркалі міфології, то образ міст Нового і новітнього часів створюється філософією, наукою і літературою. Вивчення міст має давню традицію. Аристотель у творі «Політика» [7] пропонує план ідеального міста-держави – грецького полісу. Образ ідеального міста, нав'язаний ученнями про ідеальну державу Платона [103] і Аристотеля, втілив у життя італійський художник, представник епохи Відродження П'єро делла Франческо. Ідеальне місто Сонця створює в XVII столітті у філософському творі Т. Кампанелла [65]. Реальне середовище міста, його архітектурне зображення грає важливу композиційну роль в іконографічних сюжетах, починаючи з XVII століття. Мотив міста в іконописах чітко проявляється в середині XVII на початку XVIII століть [87, с. 20].

Місто в культурологічному контексті розглядається як особлива форма буття культури. Серед культурологічних робіт виділяються праці, які висвітлюють смисли міського простору (К. Лінч [77], Ю. Лотман [80, 81], М. Каган [64]), в яких місто є особливим феноменом, що є центром культурних цінностей. Методологія вивчення міста є також різноманітною.

Так, С. Пирогов у якості методології пізнання розглядає когнітивне моделювання, під яким розуміє різні форми знання про даний об'єкт – когнітивні моделі мислення [101, с. 33-36]. Основний постулат когнітивного підходу (М. Вебер, А. Шюц) полягає в існуванні різних когнітивних моделей як різних способів репрезентації реальності. В рамках когнітивного підходу місто постає як результат соціокультурно детермінованої перцепції, вводиться поняття «ментальна карта міста» (С. Мілграмм [89]) – особисте уявлення про фрагменти міського середовища, які існують у формі образів, і «типофілія» (Г. Башляр [15]) – простір «приручених» і облюбованих місць. Дослідники відмічають, що когнітивні моделі містять, поряд з об'єктивно-істинними знаннями, інтерпретативні і проєктивні когнітивні конструкції.

У працях Ф. Шлейєрмахера [144], Х.-Г. Гадамера [51], П. Рікера [104] культура усвідомлюється через знаки та тексти. У цьому контексті важливе значення надається архітектурі. Згідно з Х.-Г. Гадамером, архітектура організовує простір, дає «місце для представлення творчості, музики, міміки і танцю» [33]. Як відзначає Л. Мамфорд: «Місто заохочує мистецтво і саме є мистецтвом; місто створює театр і є театром» [158].

Метод культурно-семантичного аналізу інтерпретації міста знайшов своє виявлення в герменевтиці П. Рікера [104]. Він зауважує, що «розповідь і будова виконують один і той же вид запису», а «кожна нова будова вписується у міський простір, як розповідь у середовище інтертекстуальності» [104, с. 209]. Місто вписане в широкий культурний контекст, у ньому, як і в тексті, присутні алюзії, цитати, відписки, так як він «зіштовхує в одному й тому ж просторі різні епохи».

Семіотика, яка займається порівняльним аналізом знакових систем, має важливе значення для розуміння культурних смислів міста. Семіотичний метод концентрує увагу на зовнішніх структурах знакової системи тексту. Цей метод широко використовували Ю. Лотман [81, 80],

В. Топоров [118], М. Уваров [124], В. Іванов [62], У. Еко [146]. Розуміння міського тексту є неможливим без використання семіотичного методу, який прямує до структуралізму К. Леві-Стросса [74], Р. Барта [11], теорії знаків Ч. Пірса [102], Ч. Морріса [92].

Семіотичний метод дослідження міста, в умовах поширення інформаційних технологій та посилення значимості міжкультурної комунікації, стає все більш актуальним. Місто описується як текст, який передається через безліч мов (архітектурних, інформаційних, національних тощо) і виражає деякі глибинні структури суспільного устрою і свідомості. Жителі міста при цьому методі розглядаються як «читачі» тексту міста, завдання яких не тільки «прочитати», а й зрозуміти сенс даного тексту. «Рим – книга: хто прочитає її? Рим схожий на ієрогліфи, якими списані йогоobelіски: можна вгадати щось, всього не прочитаєш» [1, с. 36]. Історія міст при семіотичному методі постає як ускладнення міських текстів, форм їхнього пред'явлення і розуміння. З цієї точки зору здійснюється критика бідності, неінформативності міських просторів, які є результатом сучасних містобудівних рішень. М. Гоголь одного разу дорікнув архітекторам у тому, що «всім міським будівлям стали давати зовсім плоску, просту форму. Будинки намагалися робити якомога більше схожими один на одного, але вони більше були схожими на сараї або казарми, ніж на веселі помешкання людей ... Тому нові міста не мають ніякого вигляду; вони такі правильні, такі гладенькі, монотонні, що, пройшовши одну вулицю, вже відчуваєш нудьгу і відмовляєшся від бажання зирнути на іншу» [46].

Для дослідження культурно-історичних витоків міста важливе значення має культурно-історичний підхід, який дозволяє розглянути культурні відмінності міста в різні історичні епохи. Культурно-історичний підхід дозволить з'ясувати генезу й прослідити стадіальність розвитку міста в історичному поступі людства. Цей підхід доцільно застосувати для виявлення культурних трансформацій міста від Античності до

постіндустріальної доби, що, на наш погляд, дасть змогу виявити механізми впливу історичних процесів на культуру міста.

В культурно-історичних дослідженнях міський простір трактується як єдність матеріального і духовного: вводяться такі категорії, як «душа міста», «винятковість простору». М. Анциферов, формуючи поняття «душа міста», пропонує розуміння міста як індивідуального організму: «Душею міста ми будемо називати єдність усіх елементів, які складають міський організм як конкретну індивідуальність, що історично формувалися протягом століть» [6, с. 23]. Г. Зіммель вводить поняття «винятковість простору». П. Вайль аналізує духовний зв'язок людини з місцем її проживання [27, с. 9]. У свою чергу, О. Шпенглер зауважує: «Дух» є специфічною міською формою розуміння бадьорості. Все мистецтво, вся релігія і наука повільно стають духовними» [145, с. 95].

В розумінні Ю. Лотмана місто – це «органічне ціле, в якому різноманітність і самодостатність одиниці виступають в якості елементів єдності більш високого порядку: залишаючись цілими, діляться на частини; залишаючись різними, робляться подібними» [80, с. 682]. Отже, в постіндустріальній парадигмі місто представлене вмістилищем символів і знаків, які мають більшість значень та інтерпретацій. Процеси урбанізації трактуються в герменевтичних і семіотичних теоріях як процеси зміни знакових систем. Місто – метаморфічний текст і метафора, джерело символізму і знаковості, яке генерує нові міфи та відкриту комунікативну систему.

Вагоме місце для дослідження культурних трансформацій міста відіграє соціокультурний підхід. Його непересічне значення обумовлено, по-перше, тим, що місто спочатку формується як соціокультурне явище, тобто воно інтегрує соціальні зв'язки і нагромаджує культурний та інтелектуальний потенціал суспільства. По-друге, цей підхід дозволяє нам розглядати місто як результат сукупності історичних факторів, що

призвели до створення особливих суспільних відносин, які ми називаємо зазвичай «цивілізаційними», і як місце соціальних інновацій. Завдяки соціокультурному підходу ми маємо можливість вивчати місто: 1) у взаємному зв'язку культурного і соціального простору та часу; 2) враховувати все різноманіття векторів буття; 3) виділити комунікативну функцію міста як домінуючу в сучасному інформаційному суспільстві, яка сприяє розвитку нових способів спілкування і засобів зв'язку. Поступова зміна і ускладнення соціальної структури – розосередження і розростання родоплемінних структур, розпад патріархальної і поява нуклеарної сім'ї, збільшення общинних форм господарювання, поява заводських колективів і політичних спільнот, а також накопичення культурних зразків і моделей поведінки – актуалізують вироблення нових форм і механізмів соціальної інтеграції. Нова соціокультурна ситуація, яка стала можливою з появою міста, змінює структуру і засоби комунікації. Ці соціокультурні зміни з'являються в новому (на відміну від традиційного) просторі взаємодії – міському просторі. Місто являє собою предметно-територіальну форму інтеграції нових соціальних структур і комунікативний простір нового типу, характерними рисами якого є: соціокультурна гетерогенність, прагнення до різноманітності та інновацій, поява індивідуального (суб'єктивного) вимірювання простору.

Слід зазначити, що в даний момент остаточно встановлено ту обставину, згідно з якою міське середовище і життя городянина мають якісні соціокультурні особливості, що характеризують специфіку взаємодії і поведінки. Місто – це не тільки форма поселення, а соціокультурний феномен – явище, що постало, окрім інших причин, і під впливом культурно-світоглядних, ціннісних обставин. Місто як соціокультурний феномен має емерджентні властивості, що зумовлюють унікальні особливості міського способу життя. Першим у цьому руслі досліджував місто М. Вебер [29]. На його думку, появі міста сприяли соціокультурні

передумови і, перш за все, особливий спосіб життя, який був обумовлений ціннісно-світоглядними прагненнями людей. Стародавні міські поселення трансформувалися у європейські міста у результаті зміни ціннісних орієнтацій людей, появи нового типу культури [29]. Місто, за М. Вебером, почалося саме з культури, а не з економічних базисів. Виникнення і швидке поширення міського способу життя означало зародження і розвиток науково-раціональної та інноваційної культури, що прийшла на зміну традиційному укладу життя. Ситуація в місті – це нескінченні зміни, боротьба старого і нового, суперечки поглядів і способів життя. Цивілізація затягує жителів міста в безкрайній прогрес.

Цивілізаційний підхід дослідження виступає як методологічний напрямок, який забезпечує вивчення процесів формування і функціонування міста в рамках простору і часу суперетносу комплементарних багатовічних традицій у соціальному мисленні та самоорганізації. Цивілізаційний підхід реалізується, якщо використовувати і інші методологічні підходи, що розширюють науковий огляд системності локальної цивілізації, а також цивілізаційної специфіки діючих всередині неї економічних, духовних, культурних та інших процесів [111]. За допомогою даного підходу видається доречним здійснити аналіз цивілізаційного розвитку міста та його культурних трансформацій та виявити ті цивілізаційні процеси, які змінюють культурний код міста та впливають на процеси секуляризації.

Окрім того, дисертаційне дослідження побудоване на засадах принципів: *історизму* (розгляд культурної своєрідності міста у конкретно-історичному вимірі), *системності* (експлікація культурної, світоглядної та ціннісної своєрідності міста як самобутнього соціального феномену з власними закономірностями становлення та розвитку), *цілісності* (всебічне дослідження культури міста як цілісної системи, окремі складові якої взаємодіють між собою, визначаючи тим самим його своєрідність у

контрєно-історичному вимірі) і *критичності* (всебічний аналіз наявних сьогодні теоретичних узагальнень та висновків щодо культурної своєрідності та перспектив культурних трансформацій міста).

Висновки до розділу 1

1. Аналіз джерел, у яких досліджується культурно-історичні витоки становлення та розвитку міста на різних етапах культурно-історичного поступу людства доводить, що ця проблема є перманентно актуальною й обговорювалася як вітчизняними, так і західними дослідниками. В дослідженні показано, що початком становлення міста і міської культури був поліс, у якому сформулювалася могутня духовна культура, яка впливала на культурно-цивілізаційний розвиток багатьох країн Європи, а пізніше й світу. Зі зміною матеріальних умов життя та розвитком виробництва при переході від Античності до Середньовіччя змінюється образ міста, його інфраструктура, що веде до трансформації культурного життя людей.

З приходом Середньовіччя у містах розвивається ремесло, торгівля, з'являються університети, зазнає значних змін містобудівництво в зв'язку з переселенням населення з сільської місцевості, виникають передмістя, розвиток ремесла, мануфактурного виробництва змінюють вигляд середньовічного міста.

Епоха Відродження внесла свої корективи в архітектуру міст, яка кардинально відрізнялася від архітектури античних та середньовічних міст. Релігійні погляди на життя змінювалися гуманістичним світоглядом, змінюється культура, яка стає більше світською, незалежною від церкви, суттєво змінюється світогляд людей.

У Новий час технічні засоби поширюють інформацію та прискорюють комунікацію, змінюють її форму і впливають не тільки на матеріальну, а й на духовну культуру.

2. Виявлено, що у науковій літературі не існує єдиного підходу до осмислення культурних трансформацій міста. Ця проблема вирішується у контексті настанов та ідеалів культури певної історичної епохи. Основою методологічної стратегії дисертаційного дослідження визначено культурно-історичний, соціокультурний та цивілізаційний підходи у їхньому діалектичному зв'язку. Так, культурно-історичний підхід дозволить розкрити особливості предмету дослідження через призму змін ціннісних постанов певної культурно-історичної епохи. Соціокультурний підхід дає можливість осмислити те, що місто формується спочатку як соціокультурне явище, тобто інтегрує в собі соціальні зв'язки і нагромаджує культурний та інтелектуальний потенціал суспільства. Завдяки сукупності історичних фактів у місті створюються особливі суспільні відносини, які ми називаємо «цивілізаційними», що затягують міських жителів в безкрайній прогрес. Цивілізаційний підхід дозволяє розглянути місто як розвиток цивілізації та її культурних трансформацій. Семіотичний метод осмислює місто як знакову систему. Основною функцією цього методу є функція передачі повідомлення, функція спілкування, яка виражається в архітектурі (по будівлях ми можемо прочитати, в якій епосі вони були побудовані), написах на будівлях, предметно-символічних вивісках, особливих знаках на дверях осель (особливо в Середньовіччі). В наш час це втілюється у покажчиках на дорогах, рекламних щитах та ін.

3. Необхідною умовою успішного вирішення завдань дисертаційного дослідження, окрім методологічної стратегії, є адаптація понятійно-термінологічного апарату до специфіки досліджуваних проблем. Поняття відображають сутність культурних трансформацій міста

та їхнє значення в ході дослідження, а терміни відображають поняття так, щоб сприйняття терміну безсумнівно вело до відтворення самого предмету. В ході дисертаційного дослідження вживаються терміни, які окреслюють процеси формування міста і його культури, а саме: цивілізація, культура, міська культура, культурний код міста, секуляризація, постіндустріальне суспільство, глобалізація.

4. Результати досліджень дисертанта за проблемами, що викладені були у першому розділі, відображені у публікаціях [72-73].

Список літератури до розділу 1

1. Агеева Е.Ю. Город как социокультурное образование: функционально-типологический анализ: дисс. ... док.филос.наук . Н. Новгород, 2006. 36 с.
2. Аквинский Ф. Онтология и теория познания: фрагменты сочинений. Москва, 2001. 206 с.
3. Ален Р. Эра индивида. К истории субъективности. Санкт-Петербург: «Владимир Даль», 2002. 471с.
4. Античная Греция. Проблемы развития полиса. В 2-х томах / Под ред. Е. С. Голубцовой. Т.1. Москва: Наука, 1983. 423 с.
5. Анциферов Н. П. Непостижимый город. Ленинград: Лениздат., 1991. 333 с.
6. Анциферов Н.П. Пути изучения города как социального организма. Опыт комплексного. Ленинград: Сеятель, 1926. 151 с.
7. Арістотель Політика. Київ: Основи, 2000. 239 с.
8. Афонюшкина Е.В. Изучение английского средневекового города в отечественной историографии : диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. 07.00.09 / Воронежский государственный университет. Воронеж, 2012. 248 арк.

9. Ахутин А. В. Понятие «природа» в античности и в Новое время («фюсис» и «натура»). Москва: Наука, 1988. 208 с.
10. Бабаєв В. М. Управління великим містом: теоретичні і прикладні аспекти: [монографія]. Харків: ХНАМГ, 2010. 306 с.
11. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика; пер. с фр., вступ. ст. и коммент. Г. К. Косикова. Москва: Прогресс, 1989. 615 с.
12. Баткин Л.М. Европейский человек наедине с собой. Очерки о культурно-исторических основаниях и пределах личного самосознания. Москва: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2000. 1005 с.
13. Баткин Л.М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности. Москва: Наука, 1989. 272 с.
14. Бауман З. Индивидуализированное общество. Москва: Логос, 2005. 390 с.
15. Башляр Г. Избранное: Поэтика пространства; пер. с франц. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. 376 с.
16. Белл Д. Социальные рамки информационного общества. Новая технократическая волна на Западе. Москва: Прогресс, 1986. 330 с.
17. Бердяев И.А. Философия свободы. Смысл творчества. Москва: Правда, 1989. 608 с.
18. Бертран Ж. Ренесанс. От Брунеллески до Палладио; пер. с франц. Москва: Астрель, 2003. 160 с.
19. Бицилли П. М. Элементы средневековой культуры. Санкт-Петербург: Мифрил, 1995. 244 с.
20. Бицилли П.М. Место Ренессанса в истории культуры. Санкт-Петербург: Мифрил, 1996. 256 с.
21. Блаженный А. О Граде Божем. Минск: Харвест, Москва: АСТ, 2000. 1296 с.
22. Боголюбов В.С. Актуальные проблемы крупных городов. Санкт-Петербург: СПбГИЭА, 1997. 134 с.

23. Бодриар Ж. Город и ненависть. Логос. 1997. № 9. С. 107-116
24. Бондар С. В. Історіософія І. Лисяка-Рудницького в контексті націотворчих та державотворчих процесів в Україні : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.05 «Історія філософії». Київ, 2005. 16 с.
25. Брагина Л. М. Итальянский гуманизм эпохи Возрождения. Идеалы и практика культуры. Москва: Изд-во МГУ, 2002. 384 с.
26. Бузескул В. П. Женский вопрос в древней Греции. – Харьков, Кн. маг. П.А. Брейтигама, 1905. 42 с.
27. Вайль П. Гений места /послесл. Л. Лосева. Москва: КоЛибри, 2008. 488 с.
28. Вебер М. Избранные произведения. Москва: Прогресс, 1999. 808 с.
29. Вебер М. История хозяйства. Город. Москва: Канон-пресс-Ц, Кучково поле, 2001. 351 с.
30. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. Москва: Прогресс, 1990. 808 с.
31. Возняк Т. Феномен міста. Львів: «І», 2009. 290 с.
32. Вольтер. Вибрані твори; перекл. з франц. Л. Івченко. Харків-Київ: Література і мистецтво, 1932. 254 с.
33. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики; пер. с нем. Москва: Прогресс, 1988. 704 с.
34. Гарэн Э. Проблемы итальянского Возрождения. Москва: Прогресс, 1986. 396 с.
35. Гегель Г. В. Ф. Философия истории. Сочинения в 14-ти тт. Т. 8. Москва; Ленинград: Соцэкгиз, 1935. 470 с.
36. Гердер И. Идеи к философии истории человечества. Москва: Наука, 1977. 703 с.

37. Гинзбург А.С. Урбанизация на рубеже тысячелетий смена тенденций.
URL: <http://www.leadnet.ru/city/ginzburg.htm> (дата обращения: 25.02.2019).
38. Гиро П. Частная и общественная жизнь греков; пер. с последнего франц. издания Н. И. Лихаревой). Петроград: Издание т-ва О. Н. Поповой, 1915. URL: <http://ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1262577045#o02> (дата обращения 25.02.2019)
39. Глушко Т. Економічна теорія нації у контексті глобалізаційних процесів (соціально-філософський аналіз) : дисертація на здобуття наукового ступеня док. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Київ, 2016. 393 с.
40. Гольбах П. Галерея святых; пер. с франц. Киев: Политиздат Украины, 1987. 355с.
41. Горнова Г.В. Философия города: монография. Москва: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2015. 344 с.
42. Горфункель А. Х. Гуманизм и натурфилософия итальянского Возрождения. Москва: Высшая школа, 1977. 386 с.
43. Горфункель А. Х. Философия эпохи Возрождения. Москва: Высш. школа, 1980. 368 с.
44. Готхольд Лессинг. Воспитание человеческого рода. «Лики культуры»: альманах; Пер. М. Левиной. Москва: Юристъ, 1995. С .479-499.
45. Гречко П. К. Социальная теория современности. Москва: РУДН, 2008. 290 с.
46. Груза И. Теория города. Москва: Издательство литературы по строительству, 1972. 30 с.
47. Гуковский М. А. Итальянское Возрождение. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1990. 624 с.

48. Гуревич А. Личность в контексте культуры. URL: <http://rl-online.ru/articles/1-03/69.html> (дата обращения: 25.02.2019).
49. Гуревич А.Я. Категории Средневековой культуры. Москва: Искусство, 1984. 350 с.
50. Гуревич П. С. Философия культуры. Москва: Издательский дом NOTA BENE, 2001. 352 с.
51. Гадамер Г. Истина і метод. Том 1: Герменевтика I: Основи філософ. Герменевтики. Київ: Юніверс, 2000. 464 с.
52. Дайзард У. Наступление информационного века. Новая технократическая волна на Западе; под ред. П. С. Гуревича. Москва: Прогресс, 1986. С. 343-344.
53. Данилевский Н. Я. Россия и Европа. М.: «Книга», 1991. 576 с.
54. Данилова И.Е. Итальянский город XV века: реальность, миф, образ. Москва: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2000. 253 с.
55. Диктат папы. URL: <http://religiocivilis.ru/hristianstvo/christ-d/5308-diktat-papy.html> (дата обращения: 25.02.2019).
56. Длугач Т.Б. Три портрета эпохи Просвещения. Монтескьё. Вольтер. Руссо (от концепции просвещенного абсолютизма к теориям гражданского общества). Москва: ИФ РАН, 2006. 256 с.
57. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни. URL: http://sbiblio.com/biblio/archive/durkgeym_elementarnie/ (дата обращения 02.08.2019).
58. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь. URL: <http://magazines.russ.ru/logos/2002/3/zim.html> (дата обращения 02.08.2019).
59. Зитте К. Художественные основы градостроительства. Москва: Стройиздат, 1993. 255 с.

60. Зізіулас Й. Буття як спілкування. Дослідження особистості і Церкви / Й. Зізіулас ; пер. англ. В. Верлока, М. Козуб ; передм. Й. Меєндорф. Київ : Дух і літера, 2005. 276 с.
61. Иваненко Е.А., Корецкая М.А., Савенкова Е.В. Созвездие Горгоны (эссе об эффектах медиа). Санкт-Петербург: Алетейа, 2012. 328 с.
62. Иванов Вяч. Собрание сочинений / Под ред. Д. В. Иванова и О. Дешарт. Брюссель : Foyer Oriental Chrétien, 1971. Т. 1. 872 с.
63. История Древнего мира. Древняя Греция. Древний Рим. Т.1. Москва, 1989. 274 с.
64. Каган, М. С. История культуры Петербурга. Санкт-Петербург.: Издательство СПбГУП, 2000. 231 с.
65. Кампанелла Т. Город Солнца; пер. с лат. и ком. Ф. А. Петровского. Пер. прил. М. Л. Абрамсон, С. В. Шервинского и В. А. Ещина. Вст. ст. В. П. Волгина. Москва.-Ленинград. : АН СССР, 1954. 228 с.
66. Кант И. Сочинения в шести томах. Т. 6. Москва: Мысль, 1966, 743 с.
67. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке. Москва: Гардарика, 1998. 784 с.
68. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура; пер. с англ.; под науч. ред. О. И. Шкаратана. Москва: Гос. ун-т. Высш. шк. экономики, 2000. 606 с.
69. Кессиди Ф. Х. От мифа к логосу (Становление греческой философии). Москва: Мысль, 1972. 312 с.
70. Кессиди Ф. Х. Сократ. URL: <http://platoakademeia.ru/index.php/ru/e-library/researches/itemlist/category/26-ksocr> (дата обращения 25.02.2019).
71. Кожин Д. Личность в средневековой Европе URL: http://culturolog.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=21&Itemid=5 (дата обращения: 25.02.2019).

72. Кравченко О.І. Історичні форми міської культури. Вісник національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. Вип. 1(27). Київ: НАУ, 2018. С. 132-135..
73. Кравченко О.І. Культурно-історичні витoki становлення міста як соціально-культурного феномену. Вісник національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. Вип. 2(22). Київ: НАУ, 2015. С. 144-148.
74. Леви-Строс К. Первобытное мышление. URL: http://royallib.com/read/levistros_klod/pervobitnoe_mishlenie.html#1347281 (дата обращения: 12.09.2019).
75. Лекторский В. А. Христианские ценности, либерализм, тоталитаризм, постмодернизм. Вопросы философии. Москва: Наука, 2001. №4. С. 6-9.
76. Лефевр А. Социальное пространство. Неприкосновенный запас. 2010. № 2 (70). URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2010/2/le1.html> (дата обращения: 12.09.2019).
77. Линч К. Образ города; пер. с англ. В.Л. Глазычев; Составитель А.В. Иконников; Под редакцией А.В. Иконникова. Москва: Стройиздат, 1982. 328 с.
78. Лосев А. История античной эстетики. Ранняя классика. URL: <http://psylib.ukrweb.net/books/lose001/index.htm> (дата обращения 25.02.2019)
79. Лосев А. Эстетика Возрождения. URL: <http://www.psylib.org.ua/books/lose010/index.htm> (дата обращения: 25.02.2019).
80. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века). Санкт-Петербург: Искусство – СПб, 2011. 412 с.

81. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров: Человек-текст-семиосфера-история. Москва: Языки рус. культуры, 1996. 464 с.
82. Майко В.В. (отв. ред.) Археология античного и средневекового города. Сборник статей в честь Станислава Григорьевича Рыжова / ред. Т. Ю. Яшаева. Севастополь; Калининград: РОСТ-ДООАФК, 2018. 372 с.
83. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека; пер. с англ. В. Николаева; закл. ст. М. Вавилова. 2-е изд. Москва: «Гиперборея», «Кучково поле», 2007. 464 с.
84. Мамфорд Л. Культура городов. URL: Режим доступа: <http://www.slideshare.net/ssuser9fc5af/ss-9744340> (дата обращения: 25.02.2019).
85. Маркс К., Энгельс. Ф. Сочинения. 2-е изд. Т.46. 4.1. Москва, 1961. С. 469-471.
86. Мартин Дж. Телематическое общество. Вызов ближайшего будущего. Новая технократическая волна на Западе. Москва: Прогресс, 1986.
87. Мельник В. Сакральне мистецтво Галичини XV–XX століть в експозиції Івано-Франківського художнього музею : путівник-каталог. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. 223 с.
88. Метаморфозы разума в европейской культуре: к философским истокам современных проблем образования. Отв. ред. О.К. Румянцев. Москва: Прогресс-Традиция, 2010. 648 с.
89. Милграм С. Эксперимент в социальной психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 336 с.
90. Мисюра Т. Місто як предмет філософсько-культурологічної рефлексії: дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2011. 171 арк.

91. Мор Т., Кампанелла Т. Утопія. Місто Сонця / перекл. з лат.; вступ. слово Йосипа Кобова та Юрія Цимбалюка; передм. Йосипа Кобова. Київ: Дніпро, 1988 207 с.
92. Моррис Ч. Основания теории знаков. Семиотика / Под ред. Ю. С. Степанова. Москва, 1983. С. 37-98.
93. Мchedлова М. М. Вопросы цивилизации во французском обществознании. Москва: Издательство МГУ, 1996. 23 с.
94. Новая философская энциклопедия. В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ. – науч. фонд; Научно-ред. совет: предс.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Сенигин, уч. секр. А.П. Огурцов. Т. IV. Москва: Мысль, 2010. 736с.
95. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. Дегуманизация искусства. Бесхребетная Испания. Москва: АСТ: СТ Москва, 2008. 347 с.
96. Павлова О.Ю. Город как ландшафт культуры в век отчуждения: эстетический ракурс. Totallogy. Постнекласичні дослідження. 2007. № 17/18. С. 486–492.
97. Парк Р. Городское сообщество как пространственная конфигурация и моральный порядок. Социологическое обозрение, 2006, т. 5, № 1, С. 11-18.
98. Парк Р. Город как социальная лаборатория. Социологическое обозрение. 2002. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gorod-kak-sotsialnaya-laboratoriya> (дата обращения: 25.02.2019).
99. Петрарка Ф. Лирика. Автобиографическая проза / Ф. Петрарка. Москва: Правда, 1989. 480 с.
100. Пиренн А. Средневековые города и возрождение торговли. Горький: Издательство Горьковского педагогического института, 1941. 126 с.
101. Пирогов С.В. Город как феномен культуры: когнитивный подход. Вестн. Томск. гос. ун-та. 2011. № 2. С. 31-37
102. Пирс Ч.С. Что такое знак?. Вестн. Томского гос. ун-та. Сер. Философия. Социология. Политология. 2009. № 3 (7). С. 88–95.

103. Платон Держава. Київ: Основи, 2000. 355 с.
104. Рикер П. Память, история, забвение; пер. с фр. Москва: Изд.-во гуманитар. лит., 2004. 728 с.
105. Риккерт Г. Границы естественнонаучного образования понятий: Логич. введ. в ист. науки / Вступ. ст. Б. В. Маркова. Санкт-Петербург: Наука, 1997. 532 с
106. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. Москва: Республика, 1998. 413 с.
107. Руа О. Генералы городских окраин. Совершенно секретно. 2005. Декабрь. № 12 (199). С. 11
108. Русанова И. П. (отв. ред.). Культура и искусство средневекового города. Москва: Наука, 1984. 159 с.
109. Руссо Ж. Эмиль, или о воспитании. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/galag/12.php (дата обращения 21.03.2019)
110. Сассен С. Глобальный город: введение понятия. Глобальный город: теория и реальность; под ред. Н.А. Слуки. Москва, 2007. 243 с.
111. Следзевский И. В. Эвристические возможности и пределы цивилизационного похода. Цивилизации. Вып. 4. Москва: МАЛП, 1997. С. 7-19.
112. Сорокин П. Социальная и культурная динамика: Исслед. изм. в больших системах искусства, истины, этики, права и обществ. Отношений. Санкт-Петербург: Изд-во Рус. Христиан. гуманитар. Ин-та, 2000. 1054 с.
113. Сторожук С. Нація як об'єкт історико-філософського аналізу : дис. ...д-ра філос. наук : 09.00.05 / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2013. 404 с.
114. Стрельцова Г.Я. Барокко и классицизм . XVII век. Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии

- . Древний мир – эпоха Просвещения / Ред . кол .: И. Фролов и др .; Сост . П. Гуревич. Москва: Политиздат, 1991. 464 с.
115. Терборн Й. Как понять города: современный кризис и идея городов без государств. Журнал социологии и социальной антропологии. 2013. Т. XVI. № 1. С. 20–40.
 116. Тойнбі А. Дослідження історії. Том 2. / пер. з англ. В. Митрофанова, П. Тарашука. Київ: Основи, 1995. 406 с.
 117. Тома Аквінський. Коментарі до Арістотелевої «Політики» / Пер. з латини О. Кислюк; авт. передм. В. Котусенко. 2-е вид. К.: Основи, 2003. 796 с.
 118. Топоров В. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное. Москва: Изд. группа «Прогресс-Культура», 1995. 624 с.
 119. Трёльч Э. Историзм и его проблемы. Логическая проблема философии истории. Москва: Юрист, 1994. 719 с.
 120. Трёльч Э. Церковь и секта. Религия и общество. Хрестоматия по социологии религии. Москва: Аспект Пресс, 1996.
 121. Трубина Е. Г. Город в теории: опыт осмысления пространства. Москва: Новое литературное обозрение, 2011. 519 с.
 122. Тучков И.И. Виллы Рима эпохи Возрождения как образная система: иконология и риторика : диссертация на соискание ученой степени доктора искусствоведения / МГУ им. М. В. Ломоносова. Москва, 2008. 1072 с.
 123. Уайт Л.А. Вопросы социальной теории. 2009. Том III. Вып. 1(3). С. 95-124.
 124. Уваров М. Третья природа: размышления о культуре и цивилизации. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та., 2012. 252 с.
 125. Фесенко Г. Г. Морфологія міських ландшафтів: культурфілософські інтерпретації. Харків: Діса Плюс, 2018. 281 с.

126. Философский словарь; под ред. И.Т. Фролова. – 7-е изд. перераб. и доп. Москва: Республика, 2001. 719 с.
127. Фихте И. Г. Сочинения в двух томах. Т. II. / Сост. и примечания Владимира Волжского. Санкт-Петербург: Мифрил, 1993. 798 с.
128. Філіппова Т. О. Місто як соціокультурний простір: філософсько-антропологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 ; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2016. 17 с.
129. Фоссье Р. Люди средневековья / пер. с франц. А. Ю. Карачинского, М. Ю. Некрасова, И. А. Эгипти. Санкт-Петербург: Евразия, 2010. 352 с.
130. Фуко М. Другие пространства. Гетеротопии / пер. с фр. А. Муратова ; ред. С. Ситар. Проект International. 2007. № 19. С. 170–179.
131. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. URL: <http://www.e-reading.club/book.php?book=95796> (дата обращения: 25.02.2019).
132. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. Москва: Прогресс, 1977. 404 с.
133. Хабермас Ю. Расколотый Запад Москва: Весь Мир, 2008. 192 с.
134. Хайдеггер М. Слова Ницше «Бог мертв». URL: <http://ec-dejavu.ru/g/God.html> (дата обращения: 25.02.2019).
135. Хейзинга Й. Осень Средневековья. Санкт-Петербург: Изд-во Ивана Лимбаха, 2011. 768 с.
136. Цицерон Марк Туллий. Про Державу. Про закони. Про природу богів; пер. з лат. В. Литвинова. Київ: Основи, 1998. 476 с.
137. Чернова Л.Н. История города. Часть II. Средневековый город Западной Европы. Саратов: [б. и.], 2015. 68 с.
138. Черняк Е.Б. Цивилизациография: наука о цивилизации. Москва: Международные отношения, 1996. 382 с.

139. Чумаков А. Н. Метафизика глобализации. Культурно-цивилизационный контекст: монография. – 2-е изд., испр. И доп. Москва: Проспект, 2017. 496 с.
140. Чумаков А.Н. Глобализация. Контуры целостного мира: монография. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. 432с.
141. Шелер М. Человек и история. URL: <http://www.musa.narod.ru/sheler3.htm> (дата обращения: 25.02.2019).
142. Шиллер Ф. Статьи по эстетике. Собр. соч.: в 7-ми т. Москва: Художественная литература, 1957. Т. 6. 794 с.
143. Шлегель К. В. Ф. Сочинения. Т. 1. Философия жизни. Философия истории. Москва: Quadrivium, 2015. 816 с.
144. Шлейермахер Ф. Герменевтика. СПб.: «Европейски Дом», 2004. 242 с.
145. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки монографии мировой истории. 1. Гештальт и действительность; пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К. А. Свасьяна. Москва: Мысль, 1993. 663 с.
146. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / Пер. с итал. В. Резник и А. Погоняйло. Санкт-Петербург: Симпозиум, 2006. 544 с.
147. Adams W. The boundaries of civilizations in space and time. Lanham (MD): Univ. Press of America, 1987.
148. Alstrom S. Religious History of the American People. New York: Yale University Press, 1972. 1216 p.
149. Bacon, F. The New Atlantis. URL: <http://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/gutbook/lookup?num=2434>
150. Boulding K. E. The Meaning of the Twentieth Century: the Great Transition. London: Harper & Row, 1964. 220 p.
151. Brzezinski Zb. Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era. N. Y., 1970. 230 p.

152. Burnett R. Cultures of Vision: Images, Media and the Imaginary. Indiana University Press, 1995. 355 p.
153. Goian I., Storozhuk S. Gender Existence: Correlation between Equality and Identity. Philosophy & Cosmology. Volume 18, 2017. S. 208 219.
154. Goian I., Storozhuk S. The ethnic principle as the basis of civil politics Cherkasy University Bulletin: Philosophy. 2016. No1. C. 3136.
155. Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere. Cambridge Massachu – Setts: The MIT Press, 1991. 301p.
156. Kammeyer Kenneth C.W.; George Ritzer & Norman R. Yetman 1994. Sociology: Experiencing changing societies. Boston: Allyn & Bacon.
157. Mann O. Die gescheiterte Säkularisation – ein Irrgang der europ. Philosophie. Tübingen: Katzmann-Verlag KG, 1980.
158. Mumford L. What is a City? The City Cultures Reader. Fifth ed. London, New Yok: Routledge, 2011. P. 92-96
159. Storozhuk S, Goyan I. Greek as the Basis of Gender Stereotypes. Anthropological Measurements of Philosophical Research. 2016, 10 Pp. 78–89.

РОЗДІЛ 2. МІСТО В КУЛЬТУРІ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕПОХИ

2. 1. Вплив інфраструктури індустріальної епохи на духовну культуру міста

Проаналізувавши культурно-історичні витoki становлення міста як специфічного феномену буття соціуму, здійснимо культурфілософську рецепцію щодо його особливостей в індустріальну епоху, оскільки розквіт міст припадає саме на цей період. Інтенсивне зростання міста розпочинається тільки з виникненням фабричного виробництва, з промисловим переворотом, що започаткував капіталістичну індустріалізацію.

Індустріальний етап у розвитку суспільства характеризується поширенням процесів урбанізації. Нова хвиля урбанізації була пов'язана з промисловою революцією – виникненням великої машинної індустрії, сконцентрованої у містах. Отже, урбанізація була пов'язана з формуванням індустріального суспільства. Основною формою виробництва стає фабрика, на якій упроваджується використання машин. Це спонукає до розширення ринку праці і міграції робочої сили із сільської місцевості до міста, що викликало швидке зростання міського населення і сприяло неоднорідності його складу, а також збільшенню розриву між багатими і бідними, оскільки сільські мігранти поповнювали ряди найменш кваліфікованої робочої сили. У містах відзначається високий рівень індустріалізації, професійної спеціалізації, використання науки та техніки, що призводить до зміни духовних запитів людей. Різноманіття життя, щільність міського населення, безліч розміщених у ньому установ – усе це підвищує роль міста як культурного центру, як фактору взаємодії різних закладів культури. Місто стає осередком великого фабричного виробництва. Бурхливе його зростання при капіталізмі є наслідком

подальшого поглиблення і розширення громадського розподілу праці. Люди, що прибували в міста, ставали типовими маргіналами, такими, що втратили зв'язок з місцевими традиційними культурами і з великими труднощами пристосовувалися до нового способу життя. Швидке зростання населення за рахунок міграції робив безглуздом таке поняття, як «міська культура», властива спадковим городянам.

У період формування індустріального суспільства в соціально-гуманітарному знанні цієї культурно-історичної епохи урбаністична проблематика виявляє себе чіткіше, ніж у попередні періоди з явною перевагою антиурбаністичних тенденцій. Це пояснюється тим, що в індустріальну епоху загострюються суперечності міського життя. Стрімко росте чисельність міського населення, серед якого переважна частина населення – вихідці із сільської місцевості, які погано адаптовані до життя в нових соціальних, економічних та політичних умовах. Г. Горнова зазначає, що родова свідомість селянської громади починає руйнуватися внаслідок інтенсивного впливу на неї міської культури періоду індустріалізму [12, с. 168]. Попередня система соціальних відносин не може швидко пристосуватися до умов, які змінилися. Такі зміни в житті міського соціуму зумовили відчуження людини. Ф. Тенніс [71], Е. Дюркгейм [15], Г. Зіммель [19] у своїй філософській рефлексії звертаються до проблем, які спричинені змінами суспільних взаємин. Зокрема, Ф. Тенніс виділяє дві форми соціуму – спільноту і спілку – й аналізує ті взаємини між людьми, які ними породжуються. Спільноту представляє життя сільської громади. Для громадян, які живуть у містах, характерними є індивідуалізм, аналітичність, розважливість, послідовність у своїх вольових рішеннях. Такі люди живуть в умовах конкуренції та економічного розрахунку, вони є чужими один одному, не пов'язаними родинними стосунками, і їхні соціальні взаємини регулюються багаточисельними актами обміну. Вони є сукупністю відокремлених

особистостей, і ця відокремленість часто призводить до ворожнечі. Ф. Тенніс указує на те, що в місті, попри тісняву і близькість співіснування людей, спільне проживання стає все більш незалежним від сумісної сутності [71]. Тобто не зважаючи на спільну роботу, сумісне життя і таке інше люди відчують себе чужими та самотніми.

Е. Дюркгейм виділяє низку особливостей, які пов'язані не тільки зі специфікою суспільного виробництва, але й з особливостями існування людини в селі і в місті. Він уводить поняття соціальної солідарності як сили, яка об'єднує суспільство в одне ціле. Опис механічної солідарності співпадає з рисами, характерними для традиційного, сільського, доіндустріального суспільства. Опис рис органічної солідарності відповідає відношенням індустріального (і частково доіндустріального) міського суспільства [15]. Ці особливості стилю життя великого міста справляють вплив на розвиток індивідуальності суб'єкта. Через адаптацію до міста індивід отримує «типові міські» якості. Типовий міський житель є розсудливим, наділеним господарським егоїзмом і формальною справедливістю, байдужим, пунктуальним і витонченим, недовірливим та замкнутим.

Проте всі ці негативні конотації перекриваються впливом на людину духовної сутності великого міста. Місто надає людині таку особисту свободу, аналогічну якій неможливо знайти в інших сферах життя. Велике місто є скупченням індивідуальної і соціальної свободи. Общини, невеликі поселення, маленькі міста Античності та Середньовіччя встановлювали для особистості жорсткі зовнішні та внутрішні межі. Г. Зіммель слушно зазначає, що сучасна людина в них би задихнулася, навіть зараз житель великого міста, який переселився в маленьке місто, відчуває незручність, спричинену жорстким соціальним контролем [19]. Незалежність індивіда є можливою тільки за певної соціальної дистанції, яку створює

відокремленість і відчуженість взаємин між людьми у великому місті. Духовна віддаленість виступає зворотним боком свободи.

Індустріалізація й урбанізація змінили не тільки виробничу сферу, але і сферу споживання матеріальних та духовних цінностей. Відбулося не тільки кількісне зростання міста, а й збільшення його функцій. Якщо раніше місто було центром споживання, то індустріальна епоха, як зазначалося вище, зробила його центром промислового виробництва. Місто концентрує в собі заводи і фабрики, створює інфраструктуру забезпечення не тільки виробництва, але й умови життєдіяльності для все більшої кількості населення, а також розвитку постійно діючих комунікацій та духовної культури. Важко сперечатися з висловом Н. Попкової, що «міста стають центром штучного навколишнього середовища» [59, с. 16]. Сама машинна індустрія остаточно відділила місто від села, а сільська місцевість стала лише виробником «біосировини», яка перероблялась у місті.

Економічна перевага міста створювала передумови для подальшого посилення його культурної, побутової та соціальної переваг. Це призвело до зростання населення в місті, тим самим змінивши соціокультурне середовище міста. Г. Горнова слушно відзначає, що нерівномірне «зростання міст призвело до нерівноваги, асиметрії в економіці. В привілейованому становищі знаходились столиці національних держав, вони створювали національний ринок, при цьому зростали і притягували людські ресурси» [12, с. 33]. Зростання капіталістичних міст відбувалося переважно за рахунок припливу в міста населення ззовні, тобто коштом сільського населення, яке розорюючись, переселялося в міста в надії знайти роботу, леліяло утопічні мрії «розбагатіти», «вибитися в люди» тощо. Великі міста, що розвивалися, залучали до себе населення і як центри культури й науки (осередки театрів, шкіл, бібліотек тощо), досягнення яких залишалися надбанням лише порівняно вузької імущої

верстви міського населення. Н. Попкова справедливо зазначає, що сільським «жителям було важко пристосовуватися до індустріального міста, до «міської свідомості» і це призводило до культурного зриву, створюючи людей, позбавлених всіляких соціальних та культурних норм і цінностей» [59, с. 17]. Промислова революція сприяла докорінній зміні й у свідомості людей. Г. Горнова в роздумах щодо урбанізму у західній філософії відзначає, що колишня структура соціальних стосунків не могла достатньо швидко пристосуватися до умов, які змінилися. Такі зміни в житті міського соціуму сприяли процесу відчуження людини [12, с. 88]. Цей період був революційним не тільки у політичному, а й у технічному та культурному відношеннях, поєднуючи і зосередивши значну кількість людей у промислових центрах, де умови життя значно відрізнялися від сільських. Жителі, що приїздили з сіл, адаптувалися до життя в місті. Вони втрачали зв'язок із традиційною культурою, а культура міської еліти виявилася для більшості з них недоступною. Це зумовлювало формування маргінальної культури: люди, які опинилися в іншому культурному середовищі, зазнають труднощів із самоідентифікацією, часто не можуть виразно заявити про свою приналежність до тієї чи іншої соціальної групи, а значить – і до культури.

Значні стимули в умовах індустріалізації для розвитку отримало мистецтво, яке ставало все більш «земним». Разом із тим, індустріальне суспільство завдало величезного удару духовній основі суспільства. На цьому наголошували вже на початку XX ст. представники інтелектуальної еліти. О. Шпенглер у своїй роботі «Присмерки Європи» писав про загибель європейської гуманістичної культури під напором технократизму, масової індустріальної культури [88, с. 163-164]. У такий спосіб, модернізація змінила вигляд західного суспільства. Вона досить різко позначила межу між двома великими цивілізаційними періодами в історії людства – доіндустріальним та індустріальним. Слідом за винаходом і

впровадженням машин стали відбуватися якісні зміни, що торкнулися практично всіх сторін життя країн Заходу: від організації виробництва і трудового процесу до побуту і психології людини. Завдяки своїй економічній та політичній могутності західне індустріальне суспільство відтепер стверджувало свої культурні цінності і норми у всьому світі. Економічна перевага провідних країн Заходу забезпечила завершення в кінці XIX ст. процесу колонізації і створення нової колоніальної системи. Зазначені зміни принесли як позитивні, так і негативні результати, поставлені перед людством нові проблеми.

У кінці епохи Просвітництва західноєвропейське міське суспільство вступило в новий етап історичного розвитку, підготовлений промисловою революцією, і ознаменувалося встановленням політичного панування буржуазії в найбільш розвинених країнах. Ці явища склали основний зміст даного періоду в історії західноєвропейського суспільства. В результаті всіх цих трансформацій суспільне життя західноєвропейських народів, їхня матеріальна і духовна культура виявилися наскрізь пронизаними суперечностями, зіткненнями протилежних тенденцій: взаємодоповнюючими, або ж відкрито протидіючими одна одній.

Різноманіття об'єктивних суперечностей усвідомлювалася сучасниками з різним ступенем адекватності й ілюзорності, повноти та однорідності, і через класові та групові інтереси виражалося у ще більш численних і суперечливих формах, способах і прийомах. Новий тип організації матеріального виробництва виявився несумісним із традиційними культурними цінностями. Принципи утилітаризму й меркантильності змінили духовні цінності попередніх епох.

В кінці XIX століття в законодавчому плані змінюється статус жінки. Все більше жінок отримують необхідну кваліфікацію, виникають нові перспективи роботи для жінок у галузі освіти. У багатьох європейських країнах виникають рухи, що виступають за надання жінкам виборчого

права. Одним із найбільших відкриттів європейської культури у цей період стала концепція соціальності людини. Якщо людина XVIII століття, як правило, відчувала єдиним не тільки навколишній світ, а й себе саму, то до кінця XIX століття картина світу множитья, роздроблюється, і людина починає відчувати себе як складна істота, що живе кількома життями. Це нове світовідчуття знайшло відображення не тільки у філософії, науці та мистецтві, а й у повсякденному житті, побуті, зовнішньому вигляді, почуттях людей, що живуть в індустріальну епоху. Під впливом нових соціальних учень перебувала і духовна культура.

Отже, індустріальна культура відіграла значну роль у трансформації духовних основ західноєвропейського суспільства, подоланні утилітаристських орієнтирів і цінностей. Внаслідок цих процесів, у суспільстві все гостріше стала відчуватися потреба в красі, у затвердженні естетично розвиненої особистості, у поглибленні реального гуманізму. Цивілізація індустріальної епохи, усвідомивши глибокий розрив між ідеальним і реальним, між можливостями людського духу й соціальної дійсності, породила прагнення до створення нових духовних орієнтирів і художніх цінностей. Машини позбавили людей індивідуальності, а технологія внесла рутину в усі сфери громадського життя. Мільйони городян встають приблизно в один і той час, спільно покидають передмістя і спальні райони, прямуючи до місця роботи, синхронно запускають машини. Потім одночасно повертаються з роботи, дивляться ті ж телепрограми, що і їхні сусіди, майже одночасно вимикають світло. Не кажучи вже про те, що люди однаково одягаються, живуть в однотипних квартирах і їдять приблизно одне і те ж.

Нові умови виробництва потребували розвитку масової освіти – основи культурного виробництва. Через заклади освіти відбувається розповсюдження не тільки наукових та технічних знань, а й художніх цінностей. Прагнення до оволодіння знаннями, подолання незнання

охопило значні верстви міського населення. Виникнення все більшої кількості складної техніки сприяло створенню різноманітних шкіл, училищ, курсів, які суттєво підвищували рівень освіти міських жителів. Система освіти централізовано сприяла масовій підготовці спеціалістів, необхідних виробництву. З цього приводу Н. Попкова справедливо відзначає, що «в традиційному суспільстві був грамотним вузький прошарок людей, а масова грамотність – наслідок індустріалізації» [59, с. 17,]. Адже в процесі промислового розвитку зароджується багато технічних наук, які потребували масового створення інститутів, що забезпечували зростання прикладних наукових досліджень. Розвиток освіти, в свою чергу, усував одну із відмінностей у суспільстві – між освіченими й неосвіченими людьми. Відбувалося вирівнювання культурних відмінностей, встановлення однаковості життя, якого не знали минулі епохи [35, с. 105].

Значне зростання міст призвело до необхідності перепланування старих кварталів і будівництва нових проспектів та транспортних артерій. Почала виникати промислова архітектура, тобто будівництво вокзалів, мостів, фабрик. Міста росли та перебудовувались: йшли процеси індустріалізації й урбанізації. В зв'язку з цим у великих містах починають будуватися трамвайні мережі, завдяки яким виникають електростанції, які виробляли електроенергію не тільки для трамваїв, а й для освітлення вулиць. Найбільш вдало в індустріальну епоху перебудови були здійснені в Парижі та Відні, які неспізнанно змінили обличчя міста. Яскравою подією цього періоду стала побудова в 1889 році інженером Г. А. Ейфелем залізної Ейфелевої вежі в Парижі до відкриття Всесвітньої виставки. Ейфелева вежа продемонструвала технічні можливості нового матеріалу – металу. Однак оригінальне художнє рішення було визнано далеко не відразу, вежу закликали знести, називали жахливою. Час розставив усе по місцях. Тепер ця вежа – є головним символом Парижа.

Значної популярності набула і церква Сакре-Кер («Святе серце»). У своєму нинішньому вигляді храм, побудований на громадські гроші в пам'ять про знесення облоги Парижа в 1871р., був зведений архітектором Полем Абаді. Незважаючи на своє романо-візантійське походження, ця базиліка органічно вписалася в паризький пейзаж; її великий купол подібний до сніжної вершини, і чотири малих видно з багатьох точок міста.

На відміну від Парижа, Лондон у своєму розвитку не зазнав значних реконструктивних заходів. До помітних містобудівних досягнень Лондона слід зарахувати спорудження парків і скверів у багатих аристократичних і буржуазних районах, а також набережних і деяких вулиць (Ріджент-стріт тощо). Парки є однією з найпривабливіших пам'яток міста, які мало нагадують парки інших країн. У них майже не зустрічаються статуї і фонтани, мало клумб і квітів. Швидше, вони нагадують сільський пейзаж, і у кожного з них є своє обличчя. Наприклад, у Кенсінгтонському саду найчастіше можна застати звичайну недільну ідилію.

З розвитком технічного прогресу, транспорту та туризму перед архітекторами виникають нові завдання. Зокрема, зводяться спеціальні типи будівель для фабрик і заводів, фірмових контор, універмагів і ресторанів, бірж і банків. Новостворені європейські держави, потребували ще й символів своєї державності. У Парижі і Лондоні, Відні та Берні, так само як і у Берліні будуються будівлі парламентів, палаців правосуддя, виставкових і концертних залів, музеїв і театрів, університетів. Франція, і особливо Париж, притягували до себе багатьох скульпторів, художників і музикантів інших національностей. Часто саме вони визначали культурне обличчя міста.

Ці особливості міста відрізняли його від села. Місто висувало свої вимоги до середовища проживання, до типів організації індивідуального та колективного життя. У результаті більш складним і диференційованим

ставав не тільки фізичний, а й культурний простір, а це змінювало поведінку людей. Перед кожним городянином, на відміну від традиційного сільського жителя, відкривається безмежний вибір вчинків, кар'єр, ліній поведінки. У той же час життя в міському світі стає більш анонім, суспільні зв'язки – опосередкованими (ринком, на якому споживач і виробник можуть ніколи не зустрітися, засобами масової комунікації тощо). Контроль та безпосередня зовнішня цензура поведінки кожного тут стає неможливою.

Місто модерної доби стимулює розвиток культурних процесів, які визначають образ і програму поведінки людини. Міський спосіб життя, зруйнувавши соціальні засади традиційної культури та відповідної їй поведінки людини, закладав основи формування стандартизованого міського жителя, цінності та пріоритети якого зазвичай визначаються класовою чи гендерною приналежністю. Ці зміни досить красномовно відобразив Е. Золя у загальновідомому романі «Дамське щастя». Тут представлені життя, переживання та труднощі міських ремісників, діяльність та праця яких швидко знецінювалася під впливом розвитку індустріалізації, життя привілейованих верств населення та буржуа, цінності та мрії жінок тощо. Загалом роман, досить добре відображає ті проблеми, що назріли у житті міського населення, зміни, які сприяли розширенню кругозору та вільному вибору середовища спілкування.

Саморозвиток і безперервне зростання матеріального виробництва послідовно сформували нову цивілізацію, засновану на науково-технічному прогресі. Радикально змінилися зміст і структура культури, що склалася в феодальному суспільстві, а культура буржуазного суспільства, на відміну від попереднього етапу, стала суто міською культурою. З поверненням домінуючої ролі міста релігійний, політичний, етичний і художній традиціоналізм у культурі змінюється креативністю та прагненням до інновацій, які іманентно властиві місту, а тепер

усвідомлюються як цінність культури. Цей творчий імідж стимулювався потребами науки і техніки, в яких новизна має абсолютну цінність, оскільки забезпечує процес пізнання.

Як слушно зазначив М. Каган, в індустріальному місті виникало протистояння «елітарної» й «масової» субкультур, які охоплювали виробничу і побутову сфери, культурну поведінку та мови, освіту і дозвілля. На цьому етапі всі наявні в культурі суперечності доводяться до логічної межі. Зокрема дослідник пише, що сутність, «модернізму як останньої стадії розвитку культури буржуазного суспільства полягає в тотальному розриві культури з усім її побутовим середовищем, суспільством, людиною, що зробило саме її існування трагічним, виникало апокаліптичне почуття «Присмерків Європи» і похмурий песимізм усіляких «антиутопій» пророкували невідворотну загибель цивілізації» [26, с. 376].

Рівень матеріального виробництва і потреб соціуму зафіксований у понятті «масове суспільство» або «суспільство споживання». Йдеться не тільки про масове виробництво матеріальних продуктів, але й появу стандартизованих квазідуховних і художніх продуктів, які тиражувалися з розмахом новими мас-медіа (поліграфією, рекламою, радіо і телебаченням). Адресатами масової культури стали нові покоління, які утворили надзвичайно широку й активну соціальну верству, яка швидко засвоює і транслює новий тип та спосіб життя. Зайве говорити про те, що культурний модернізм, як в елітарному, так і в масовому варіантах ототожнюється з містом, міською культурою і міським способом життя.

Особливу роль в процесі формування міського способу життя відіграли модернізовані форми транспортного зв'язку та комунікацій (друкована преса, а згодом радіо та телебачення). З одного боку, вони забезпечили знайомство жителів віддалених периферійних районів з цінностями, нормами та ідеалами міського життя. Поміж тим, з іншого

боку, модерні комунікації зумовили генезису стандартизованої людини, яка, здавалось би отримавши вільний доступ до інформації, втрачає здатність до критичного мислення. Адже, вільна і незалежна людини, що випадає з рамок створених індустріальною добою, не може стати покірним виконавцем наперед заданих виробничих та соціальних функцій. Через це, є всі підстави говорити про амбівалентний вплив транспорту та комунікацій на розвиток окремої людини та всього суспільства.

Ідеали та цінності, які продукуються новими засобами суспільної комунікації, формуються у містах, де, завдяки освіті, зосереджується найбільше кваліфікованих працівників та інтелектуалів, які нерідко протиставляють себе загальній масі міських робітників, що перебувають на межі бідності. Прірва, що утворилася в соціальному просторі міста, не оминає й сфери міської культури. З одного боку, міста стають місцем зосередження професійної культури. Тут створюються шедеври мистецтва, створюються цінності, загальнолюдські та національні ідеали. Поміж тим, з іншого боку, міста, особливо їх периферійні робітничі райони, залишаються осередками духовної зашкарублості, забобон та безграмотності. На відміну від аграрної доби, яка забезпечувала все сільське та міське населення певними наперед визначеними цінностями, ідеалами та соціальними програмами, які визначали та впорядковували життя кожної людини, місто індустріальної доби не пропонувало безграмотним чіткої та визначеної стратегії дії, без якої життя видавалося приреченим, зумовлюючи моральну деградацію значної частини міського населення.

Таким чином, індустріальне місто, як ніколи раніше виявило основні світоглядні та ціннісні суперечності. З одного боку, суспільна свідомість пронизана раціоналізмом та оптимізмом, зумовлених вірою у безмежні можливості людини у її здатності до перетворення світу. Натомість з іншого боку, яскраво виявляється суперечність між сподіваннями та

дійсністю, котру відображена не тільки у тогочасному мистецтві, а й філософії. У цьому контексті, цілком доречно згадати песимістичні настрої філософії А. Шопенгауера [87], С. Керкегора [39] та нігілізм Ф. Ніцше [53]. Їхні роботи відображають не тільки і не стільки настрої загальної маси міського населення, а присвячені тим світоглядним проблемам з якими зустрілася міські інтелектуали.

Стандартизація та уніфікація, які в індустріальному місті охоплювали всі сфери життя міського населення, все ж не зумовили постання нездоланної прірви між народною та міською культурою. Навпаки, стандартизація відбувалася завдяки формуванню гомогенного комунікативного простору зазвичай у межах певних політичних кордонів. Їх збереження потребувало формування норм, цінностей та ідеалів, які б поділяли все населення певної території, що зумовило зростання уваги зосередженої в місті наукової спільноти до здобутків народної культури. Останні, ніколи не сприймалися буквально та некритично, а переосмислювалися та перероблялися згідно зі стандартами зосередженої в місті цивілізації. Завдяки цьому, руйнувалася нездоланна прірва між елітарною та народною культурами, на зміну яким прийшла штучно створена міським інтелектуалами національна культура.

Розглядаючи місто як простір для комунікації і обміну інформацією, неможливо не торкнутися теми існування, трансформації і функціонування інфраструктури як публічного простору. Передусім необхідно дати визначення цьому феномену. Кожне місто є певною логічною структурою організації фізичного простору, що складається з декількох базових елементів: будівлі (особистого і громадського користування), мережа транспортних комунікацій (дороги, мости, вулиці), парки і площі. Термін «публічний простір» пов'язаний з іменем Ю. Габермаса. Для нього, публічний простір є простором для зустрічей, обміну думками, вироблення точок зору, комунікаційної взаємодії між вільними людьми, причому ці

точки зору, думки торкаються суспільно значимих питань, тобто виходять за рамки особистих інтересів. Публічний простір, за Ю. Габермасом, не завжди є обумовленим фізичними межами – громадський діалог може бути ініційований медіа – на сторінках газет, журналів, під час телевізійних дебатів і так далі. Його поняття «публічності» і «публічної сфери» пов'язане більшою мірою зі сферою політики, починаючи з його міркувань про те, у який спосіб поява кавових будинків у Європі в XVIII столітті послужила початком складання суспільно-політичної думки, і закінчуючи сучасністю й демократією, головною умовою існування якої є відкрите спілкування та артикуляція думки в публічному просторі [78].

Р. Сеннет розглядає інфраструктуру сучасного міста як простір для комунікації між незнайомими людьми, простір для отримання нового культурного досвіду, здійснення вільної соціальної взаємодії – це вулиці, площі, парки, пляжі, кафе, галереї тощо [65, с. 371]. Інфраструктура є органічною частиною кожного міста. Розмірковуючи про період Античності, ми можемо згадати грецьку Агору і римський форум – місця загальногромадянських зборів, центри адміністративного, політичного і громадського життя. У Середньовіччі ринкова площа стала зосередженням соціальної активності городян. Площа і те, що на ній відбувалося, спонукало людей до спонтанного спілкування і взаємодії – формат заходів задавав такий тон: на вулицях середньовічних міст кипіло життя, йшла жвава торгівля, відбувалися гучні суперечки, шумні обговорення, театральні вистави, публічні страти, які збирали на площі представників усіх прошарків суспільства. Далі, в епоху Відродження, а пізніше і в Новий час регулярне міське планування змінило картину публічного простору, вчинило спробу структурувати його, підпорядкувати певним функціям, упорядкувати. Хаотичний людський рух середньовічного міста перетворився на чинні прогулянки в певних місцях. Громадський простір міста став більше орієнтованим по класах, тобто зіткнення в одному місці

представників різних громадських класів стало менш вірогідним, публічні простори стали територіально розмежовані. Естетизація міського вигляду також зіграла свою роль у зміні сприйняття публічного простору – місто або визначені його частини стали перетворюватися на декорацію, а люди – на глядачів, пасивних спостерігачів.

Індустріальна епоха, яка приносить масовий швидкісний і дешевий друк (ротаційна машина Хоя 1847-го – перший механізований друкарський верстат, який автоматизував подачу паперу з рулону, її «прогін» через друковані форми і розрізання на індивідуальні «друковані листи» з газетою), паровий двигун і прискорення транспортного сполучення стали відповідальними за дві важливі події. До кінця XIX століття загалом формується відоме нам стійке медіа-середовище, в якому опиняється сучасний городянин. Для формування міської громади тепер недостатньо «віча» – навіть якщо площа, на якій висловлюються політики, виявиться дуже ефективною, вона не може постійно починати від «самого початку», підключаючи до комунікації всіх новоприбулих або новонароджених. Отже, медіатизація стає неминучим компонентом корпоративної культури міста. Це медіа-середовище складається із статичних і динамічних компонентів, що постійно розвиваються і доповнюються, оскільки для цього створені спеціальні інструменти – перш за все, засоби масової комунікації, а також різні природні, історичні та актуальні групові комунікаційні канали.

Принциповою відмінністю саме міського медіа-середовища (скажімо, від сільського) є практично обов'язкова медіатизація суб'єктів (тобто городян, їхніх груп, організацій, інститутів), оскільки просто через велику чисельність населення прискорився і темп життя: неможливо забезпечити тотальне «знайомство» всіх з усіма для індивідуальної комунікації. Кажучи простіше: пекар у селі може не вішати вивіску про його існування та про продукти його виробництва, всім і так відомо; у місті індустріальної епохи

необхідно рекламувати відкриття пекарні – в іншому випадку безліч людей її просто не помітять. Друга особливість медіа-середовища індустріальних міст – наявність транспортних потоків з обов'язковим урахуванням їх у процесі комунікації. Поява масового транспорту особливо громадського транспорту – розірвало історично сформований «місцевий спосіб життя», свого роду імітацію села всередині міських стін, життя в громаді. Так, подекуди цей спосіб життя зберігається і навіть культивується, як елемент культурної самобутності, проте не є способом зворотного поділу міст на масу дрібних сусідніх поселень. Масові медіа використовують транспорт як точку контакту з аудиторією, транспорт дозволяє переміщувати фізичні копії газет і журналів у потрібний час у потрібне місце (включаючи гарантовану доставку газети до ранкової кави).

Індустріальне місто – це «машина для життя», як писав В. Бенджамін; завдання його існування – надати всім якийсь мінімальний набір матеріальних і нематеріальних «товарів і послуг», щоб утримати одиницю населення на своїй території – як виробника, як споживача, як платника податків, як виборця. Наївно вважати, що городянин індустріальної епохи сам здогадається, що і в яких кількостях, на яких умовах йому «належить» від цієї «машини для життя». Відповідно, буквально все – починаючи з назв вулиць і кварталів, до правил користування транспортом, від місця розташування інститутів влади до розкладу часу роботи громадського туалету – мало перебувати у постійній комунікації.

Зворотнім боком цього процесу протягом цілого ХХ століття вважалося «знеособлення» городянина. Як споживач індустріальної, «машинної» послуги, ідеальний городянин повинен був бути стандартизованим і «звичайним». А. Уайтхед писав: «Сталося так, що самі доктрини свободи, індивідуалізму і конкуренції створили дещо схоже на промислове рабство в якості основи суспільства» [76]. Це відчувалося і в масовій освіті городян.

Своєрідність започаткованої ще на зорі епохи Модерну освіти, була визначена тогочасними потребами буржуазії. Будучи основним економічним ресурсом не тільки міста, а й усієї держави, буржуа, відкриваючи заводи і фабрики зумовили великий притік сільського населення в місто, проте не мали ресурсів для формування відповідного потребам фабричного виробництва стилю мислення та цінностей. Сільське населення жило звичним правом та традиціями, які століттями визначали їхній добробут, а тому не могло і бажало від них відмовлятися. Масові святкування робітниками свят, численні діалекти та традиції індивідуального господарювання, нерідко зумовлювали зупинки роботи заводів та фабрик, блокуючи тим самим усю систему виробництва. Саме через це, непристосованість сільського населення до виробництва на заводах і фабриках, стала загальнодержавною проблемою, вирішення якої здійснювали засобами освіти [74].

Дитячі садочки, школи і навіть університети індустріальної доби організовують за зразком заводу, що забезпечує підготовку слухняних виконавців чужих наказів за допомогою шкільних дзвінків, форми і навіть ставлення до вчителя. Він перетворюється на безумовний авторитет, розпорядження якого виконують в точно означений час і не підлягають жодному сумніву, так само як і надана ним інформація та оцінка знань. Таким чином, людина з дитинства починає вчитися сприймати не переосмислюючи ті суспільні стандарти, які забезпечують ефективне індустріальне виробництво.

Індустріальне місто змінило не тільки освіту та спосіб думання людини, а й сімейні стосунки. В аграрну добу, основною економічною ланкою була велика сім'я, яка виробляла всю необхідну для життя продукцію. Надлишок використовували для продажу та сплати податків на користь правителів, які забезпечували захист території. Сім'я аграрного періоду була чисельною, малорухливою і тісно прив'язаною до своєї землі.

Всі ці риси воно поступово втрачає з приходом індустріалізації, яка починає приваблювати сільське населення збільшенням статків та зростанням економічного добробуту, досягнення якого потребує мобільності та свободи, реалізувати які не дають пристарілі члени родини та діти. Саме через це, як доводить Е. Тоффлер, індустріальне місто в очікуванні притоку населення забезпечує його можливостями звільнення від неефективних у індустріальному виробництві членів родини. Для пристарілих членів родини та дітей, відкривають спеціальні заклади, в яких вони можуть перебувати постійно або ж тимчасово. Для дітей відкриваються школи, які готують їх до послуху та монотонної праці на фабриці [74].

Поява закладів (будинків для літніх людей, дитячих садочків, лікарень), які починають виконувати частину тих функцій, що лежали на плечах замкнутої на власному відтворенні сім'ї, могла розпорошувати зароблені ресурси сім'ї, заразом відкриваючи можливості для додаткового заробітку, передусім жінок. Згідно з панівними в суспільстві уявленнями, їхня праця могла бути ефективною тільки в тих сферах, які традиційно вважалися жіночими – опіка над дітьми та їхня освіта, догляд за хворими, пристарілими тощо. Такі переконання зумовили виникнення цілого спектру жіночих професій, оплата яких істотно поступалася тій, що панували у чоловічих сферах. Це, у свою чергу, зумовило та поглибило історично сформований гендерний розкол, в межах якого знецінювалася робота жінки.

Індустріалізація істотно змінила не тільки сімейні та гендерні стосунки, визначила своєрідність освітньої системи, а й вплинула на сферу мистецтва, яке так само як і всі інші сфери життя було стандартизованим. В індустріальному місті, мистецтво організоване за фабричним зразком, що однак не зумовило його однорідності. Так, приміром, саме в цей час небувалої популярності набуває театральне, оперне та концертне

мистецтво, розвиток якого забезпечується популярністю серед міського населення і залежить від продажу білетів. Таким чином, економічна рентабельність, яка залежить від смаку загальної маси населення, стає головним естетичним критерієм. Те ж саме стосується і багатьох інших сфер, діяльність та визнання яких залежить від анонімного споживача. Саме завдяки цим змінам, культура перетворюється на товар, виробництво якого здійснюється з аналогією з фабричним, прямим свідченням чого, як доводить Е. Тоффлер, є організація виступів у великих концертних залах [74]. Особливо ж помітними ці зміни стають завдяки тиражуванню, яке відбувається засобами радіо, телепрограм, а згодом і компакт-дисків.

Тиражування знань, цінностей, у єдності з виробництвом слухняного робітника, призводить до постання феномену «масової людини». Її постання нерозривно пов'язане з приростом міського населення та ростом його добробуту. Завдяки йому, значна кількість людей отримала економічні можливості долучитися до зразків елітарної культури, проте виявилася не готовою для їх сприйняття. Ці зміни, відобразилися на духовному розвитку міської людини, яка, завдяки впливу індустріального виробництва, почала швидко втрачати власну індивідуальність, не маючи найменшого бажання виділятися з-поміж інших людей. Прояви індивідуальності у стандартизованій культурі знижували соціальну респектабельність людини, яка не могла чи не бажала бути слухняним гвинтиком індустріальної машини.

Спротив будь-яким змінам нерідко зумовлював відчуття туги, самотності та відчуження, позбутися яких в індустріальному місті було дуже складно. Ще складніше видавалося бути «не як усі». Саме тому, є всі підстави погодитися з Х. Ортегою-і-Гассетом, у тому, що масова людина не здатна дати собі об'єктивної оцінки, адже вона відчуває, що така як усі й зовсім не переймається цим, бо ж тільки в такий спосіб можна було

позбутися відповідальності не тільки за власні вчинки, а й своє життя. Саме тому, на думку іспанського мислителя, людина індустріального міста починає отримувати задоволення від своєї тотожності з іншими [56, с. 64]. Проте, іншими для масової людини постають не її історичні предки, не культурні традиції, які визначили її ментальну своєрідність, а всі ті, хто так само як вона бездумно споживають продукти індустріального суспільства.

Людина в індустріальному місті відчуває однаковий вплив з боку масової культури, вона стає в прямому сенсі слова «людиною маси». О. Шاپінська стверджує, що читаючи «сучасне місто, в якому все більше домінує масова культура, ми бачимо переплетіння різних кодів, які допомагають зрозуміти як сенс безкінечних переробок міста, так і багаточисельних культурних практик, які буквально заповнили простір міста» [84, с. 329]. Ці коментарі дають підстави говорити, що людина є суб'єктом дії на міське середовище. Вона задає напрямок вулиць, будує будинки, визначає їхні функції, і ця людина є суб'єктом сприйняття всього, що знаходиться чи перебуває в статиці або в динаміці на вулицях та площах міста.

М. Хоркхаймер і Т. Адорно в своїй праці «Діалетика Просвітництва» критикують індустріальну епоху з її масовою культурою. «Сьогодні, – зауважують мислителі, – культура на все накладає печатку однотипності» [81, с. 151]. Міста Європи мало чим відрізняються один від одного завдяки шаленому розвитку підприємництва, пам'ятниками якого є похмурі житлові і ділові квартали безрадісних міст. Більш старіші квартали, які побудовані навколо бетонних центрів, виглядають як нетрі, а нові бунгало на околицях є втіленням технічного прогресу і потребують того, щоб після їхнього використання їх викинули, як пусті консервні банки. По мірі того, як центр міста з ціллю праці та розваги, в якості виробників та споживачів, притягує до себе своїх мешканців, його житлові осередки перетворюються на добре організовані комплекси. Модель культури стає помилкова

особливість загального і особистого [81, с. 152.]. Вся масова культура в умовах панування монополій є ідентичною. Отже, інфраструктура індустріальної епохи значною мірою вплинула на духовну культуру міст як у позитивному, так і в негативному значенні цього слова. Масова культура надає людям свободу, створюються умови для процесу секуляризації.

2.2. Секуляризація матеріальної і духовної культури міста в індустріальну епоху

Як уже зазначалося у першому розділі дисертації, у становленні і розквіті міста і своєрідної міської культури в епоху індустріалізації помітну роль відіграли процеси секуляризації у всіх сферах життя західного суспільства. Оцінка цього феномену в культур-філософському та богословському дискурсах є досить неоднозначною. Для кращого розуміння проблеми стає необхідним розглянути історію терміну «секуляризація». Спочатку латинське слово «saeculum» означало епоху, період, час, людський вік. Пізніше, в Середні віки, терміном «saeculum» став позначатися час земного, мирського життя на протигагу сакральному часу або, скоріше, позачасове церковне життя. Отже, термін «saeculum» зайняв місце мирського в дихотомії «мирське–духовне». Секуляризацією називали перехід священика з монастиря на служіння в церковний прихід до мирян.

Зміна історичного контексту вимагає повторного осмислення термінів «секуляризація», «релігія», «церква» і навіть «християнство». Без подібного осмислення навряд чи є можливою побудова теорії, адекватної дійсності. Матеріальна і духовна культура в історії людства постає важливим засобом залучення індивіда до різних сфер суспільного життя.

Тому усвідомлення сутності їхнього функціонування та реалізації у бутті соціуму становить окрему філософську проблему. Це пояснюється тими трансформаціями, які відбуваються в цих складових культури під впливом змін у самому суспільстві. Крім того, терміном «секуляризація» позначався перехід будь-якої церковної власності в світське володіння. Секуляризація – процес звільнення суспільства, різних його сфер і груп діяльності від релігійної опіки, контролю, мотивації. Він включає в себе політичні, культурні, соціальні прояви. Секуляризація, як доводить Т. Орлова, посилює роль чинників, які зумовили зміцнення світської влади, тим самим забезпечивши розвиток національних держав, а з ними й вироблення політичних норм та стратегій, які сприяли розвитку демократичних свобод [55, с. 45]. Це останнє значення терміну набуло найбільшого поширення. Власне і сама практика відчуження власності, що належить церкві, на користь держави набувала все більших масштабів.

Подібних прикладів в історії Середньовіччя було чимало. Як відомо, ще більшого розмаху секуляризація церковного майна набула з приходом Реформації. Найбільшого ступеня цей процес досягнув у країнах Північної Європи – Німеччині, Швейцарії, Данії, Швеції, Англії тощо. У католицьких країнах секуляризація багатьох церковних володінь відбулася трохи пізніше. У Франції цей процес був ознаменований Великою французькою революцією. У XIX столітті була секуляризована Папська область в Італії [25, с. 114-123]. В процесі поступового історичного розвитку розпочалася передача окремих функцій церковної влади світській, відділення церкви від держави, завдяки чому поступово сформувалася світська система цінностей. Секуляризація культури означає звільнення європейської культури від диктатури церковної ортодоксії. Вона розгорнулася через низку культурних революцій у містах і мала декілька складових. Одна з них – художній Ренесанс, який почався в Італії і захопив усі європейські країни. Рафаель, Мікеланджело, Ботічеллі в

релігійних сценах змальовували вже земних людей, повсякденні почуття та переживання. Секуляризація в цій сфері призвела до розквіту світського мистецтва, вивільнення людських почуттів від аскетичної цнотливості та зародження різноманітних жанрів, які є можливими тільки в рамках світського мистецтва.

В індустріальну епоху, секуляризація – це складний процес звільнення різних сфер культури від релігійної влади. Якщо говорити про духовну культуру, то під секуляризацією розуміється більше, ніж соціальний процес, вона впливає на культурне життя суспільства, зменшується релігійна тематика в літературі, мистецтві, філософії, науці. Суспільство породжує все більше індивідів, які не користуються релігійними ідеями. Е. Гідденс досліджує секуляризацію як процес втрати релігією впливу на різні сфери суспільного життя, наголошуючи: «...Хоча вплив релігії однозначно зменшився, вона, звісно, не перебуває на грані зникнення і продовжує об'єднувати так само, як і розмежовувати людей у сучасному світі» [97]. Поряд зі втратою своїх володінь церква втрачала і «владу над душами», духовний авторитет. Саме послаблення ролі церкви в суспільному житті все частіше стало сприйматися як основне значення терміну «секуляризація». Саме так розглядає цей термін Т. Орлова, стверджуючи, що він відображає поступову втрату панівними релігійними системами провідної ролі у духовному житті, в політиці та економіці. «Від часів Просвітництва, – зауважує дослідниця, – місце релігії як стрижня духовного життя суспільства (насамперед на Заході, пізніше у деяких країнах Сходу) поступово займає ідея наукового прогресу, побудови суспільства на раціональних засадах згідно з потребами розуму, тією чи іншою доктриною» [55, с. 45]. Це вже не стільки «перетворення державою церковної власності у світську», скільки відчуження церкви від культури і втрата останньою релігійних підстав.

Науково-технічна революція призвела до того, що в містах виникає «криза довіри» до релігії. Поряд із різними формами релігійного світогляду формується і розвивається секуляризований світогляд. С. Йосипенко розглядає секуляризацію як теолого-політичну проблему в ранньомодерній духовній культурі, трактуючи її як «вихід з компетенції Церкви та зміну характеру окремих царин життя людини, окремих соціальних інститутів чи суспільства в цілому – з релігійного на світський» [25, с. 114]. Це означає, що головною цінністю для людини є сама людина, незалежно від релігійних уподобань. Релігія перетворюється на одну зі сфер життя суспільства, тоді як раніше вона була об'єднуючою його силою. Тепер вона стоїть в одному ряду з філософією, наукою, мистецтвом.

Провідну роль у процесі секуляризації відіграв розвиток науки, оскільки науковий світогляд міського населення західноєвропейських міст у ті часи багатьом уявлявся несумісним із релігійним. У цей період почався систематичний критичний аналіз релігійних ідей і учень [82]. Наука не виключає релігію з духовного життя, але вона позбавляє її значення у якості пояснення буття, знецінює притаманний їй спосіб тлумачення і цінність релігійної картини світу. Зокрема, в Німеччині сформувалася так звана «міфологічна школа», прихильники якої вважали біблійні, коранічні тощо розповіді тільки міфами, тобто вигадками. Процес секуляризації виглядав як неухильне зниження частки релігійного і збільшення частки світського початку у культурному житті Західної Європи. Принципи свободи віросповідання, відділення церкви від держави, скасування церковної цензури призвели до появи істотно нової ситуації в суспільній свідомості. Секуляризації сприяв не тільки розвиток науки, а й зростання рівня освіти. До кінця XIX століття в більшості європейських країн приймаються закони про загальну початкову освіту, яка була необхідною

через подальшу індустріалізацію й демократизацію європейського міського товариства.

Аналіз подій і результатів культурного життя показує, що кінець XIX століття по-своєму розпорядився культурною спадщиною епохи Нового часу [63]. Філософія просвітителів швидко втратила привабливість, а художні образи Просвітництва виявилися недовговічними, просвітницькі ідеї державного і суспільного устрою швидко застаріли. Але головна ідея Просвітництва – звільнення особистості від авторитету влади і релігії – глибоко вкоренилася в європейську свідомість та зберегла своє неминуще значення. Індустріалізація робила величезний вплив і на духовне життя суспільства, на саму людину. У XIX столітті завершився процес зuboжіння свідомості західного суспільства, початок якому поклав гуманістичний рух. Західне суспільство перейшло від теологічного до раціоналістичного світогляду, в основі якого лежать індивідуалізм, скептицизм, світськість. Релігія, як інтелектуальний авторитет, була витіснена наукою, її вплив відтепер обмежувався сферою людської душі. «В індустріальному суспільстві, де вся виробнича діяльність концентрувалася навколо фабрики, цілком природним поставав механістичний погляд на Всесвіт. Спочатку це сприяло становленню уявлення про Бога, як про великого годинникаря, який колись створив Всесвіт і, одного разу запустивши його, дозволив йому обертатися самотійно. Однак у міру того, як людина отримувала все більше і більше можливостей контролювати середовище проживання, роль, яку приписують Богу, ставала все скромнішою. З'явилися ідеології матеріалістичного спрямування, які пропонували небожественне тлумачення історії, поряд з антирелігійними утопіями, створити які передбачалося за допомогою однієї лише інженерної думки» [54, с. 258].

Науковий світогляд швидко завоював загальне визнання, оскільки наукове знання було об'єктивним, нейтральним, піддавалося перевірці

досвідом. Наука і розум стали двигунами громадського прогресу. Змінювалась і сама людина. З одного боку, вона ставала динамічною, прагматичною, раціональною, з іншого – втрачала свій духовний зміст і індивідуальність, знеособлювалася, відчуваючи себе частиною більшої спільноти – класу або нації.

У чому ж криються причини, що призвели до секуляризації європейської культури? Існує безліч спроб відповісти на це питання. Ні в середовищі світських, ні в середовищі релігійних мислителів не склалося однозначної позиції щодо витоків секуляризації. Однією з можливих причин дослідниками часто вказується повільна, але неухильна емансипація людського розуму від релігійних установок. І. Кант у своєму нарисі «Відповідь на питання: Що таке Просвітництво?» постулює «вихід людини зі стану свого неповноліття» [27, с. 135-138]. Останнє, на думку німецького мислителя, полягало в нестачі мужності користуватися власним розумом, без оглядання на церковні авторитети. Людина, як істота розумна, зобов'язана розмірковувати (використовувати розум); якщо вона не розмірковує, якщо вона не використовує розум у публічній сфері, тоді вона неповнолітня і нерозумна.

Логічним продовженням цієї концепції стала переконаність у тому, що прогрес наукової думки витіснить із часом усі релігійні уявлення з життя людей. Схожої точки зору дотримувався зокрема О. Конт, який сформулював «закон трьох стадій» (теологічна, метафізична і позитивна) [34]. На третій стадії, на думку О. Конта, будь-яка релігійна віра буде зжита. Доречно також згадати і роботу З. Фрейда «Майбутнє однієї ілюзії», в якій він розвиває схожі ідеї, стверджуючи, що релігія – це лиш ілюзія, яка протягом століть допомагала втримувати політичну владу, тим самим убезпечуючи суспільство від повернення до природного стану. Поміж тим, на сучасному рівні суспільного розвитку, на думку З. Фрейда, релігія різко

втрачає свою функцію, а тому людство раніше чи пізніше відмовиться від неї [77].

Інший підхід до пояснення феномена секуляризації можна знайти у роботах О. Шпенглера. Він стверджує, що панівна «релігія – тільки один із цих чинників, хоча і дуже впливовий. У традиційному суспільстві вона закріплює цивілізаційні відмінності, але у міру становлення інноваційного суспільства здійснюється секуляризація і витіснення світськими інститутами релігійних інститутів з фундаментів цивілізаційних систем» [88]. Відповідно до його концепції, життя будь-якої культури не є вічним. На певному етапі культура вироджується в цивілізацію. Цей процес знаменується втратою духовних цінностей, в тому числі і релігійної віри. Секуляризація європейської культури – одна з ознак її неминучого занепаду.

Вельми цікавими є спроби зрозуміти причини секуляризації з богословських позицій. Інтерпретації проблеми християнськими теологами багато в чому схожі з концепціями світських дослідників (розрізняються лише оцінки). Так, Д. Бонхеффер слідом за І. Кантом постулював «повноліття» західної культури і називав цей період «безрелігійним». На думку дослідника, час, «коли людям все можна було висловити словами (будь то теологічні міркування або благочестиві мови), давно минув; то ж відноситься і до часів інтересу до внутрішнього світу людини і до совісті, а це значить, і на час релігії взагалі. Ми наближаємося до абсолютно безрелігійного періоду; люди вже можуть просто бути нерелігійними» [5, с. 199-200].

Секуляризація у Європі, а думку Д. Бонхеффера, почалася ще у XIII столітті, тобто в часи, коли вперше проявився рух до «людської автономії». Наука, яка спирається на людський розум, «відвойовувала» у релігії галузь за галуззю. Зрештою, в компетенції релігії залишилися тільки «кінцеві питання буття», проте навіть вони не можуть служити надійним

оплотом для віри. Світ виріс і став «повнолітнім». Релігія перестала бути необхідною. Утім, Д. Бонхеффер, спираючись на лютеранську традицію, розділяє релігію і християнство, тому кінець релігії не означає для нього кінця християнської віри.

Інші християнські мислителі також убачають початкову причину секуляризації культури в розмежуванні віри і знання. Так, В. Зеньківський вважав, що поділ людського знання на сфери одкровення і «природного розуму» – стало спусковим механізмом секуляризації [18, с. 14-15]. На його думку, засновком цього процесу став Фома Аквінський, творчість якого визначила долю християнської церкви у західному світі. Завдяки Фомі, доводить мислитель, « “Природний розум” не тільки був визнаний Церквою в повній своїй компетенції, але він просто був “відпущений” на повну свободу (звичайно, на своїй території). Починаючи з XIII ст. на Заході почалося відділення від Церкви від її духовної установки, різних сфер культури – вперше проявилось це в галузі права, а потім у XIV–XV століттях цей рух із надзвичайною швидкістю став поширюватися на всі сфери культури, на антропологію, філософію, науку. Протягом двох-трьох століть відбулася глибока зміна в психології культурної творчості, яка спровокувала торжество вільних від впливу церкви стилів культури. Цей відхід культури від Церкви мав багато різних коренів у загальному розвитку західної історії, але, раз почавшись, він вів і веде до дехристиянізації культури, у всякому разі до відриву її від Церкви» [18, с. 14-15]. Тобто відбувається секуляризація духовної і матеріальної культури особливо в містах. Натомість в сільській місцевості, церква зберігала свій вплив, сільські мешканці були настільки прогресивними в цьому питанні, як міські жителі.

На нашу думку, співзвучною є позиція Ф. Шеффера, який зазначає, що поділ розуму і одкровення, природи і благодаті створило напругу, яку намагалася вирішити європейська культура. Але знайти рівновагу двох

сфер було надзвичайно складно. Справжнім переломом у ході розвитку європейської культури, на думку Ф. Шеффера, стала відмова від мислення в рамках антитези. На зміну вірі в абсолютні істини прийшов релятивізм. Почуття втрати сенсу, що продукувалося у філософській сфері, поступово проникло в живопис, музику, літературу, кінематограф. Мистецтво стало формою проповіді нової філософії. Мислитель указує, що церква втратила зв'язок із сучасною культурою в результаті різних поглядів на істину. Християни виходять із принципу несуперечності, а сучасна людина вважає, що будь-яка істина є умовною [85].

Інший погляд на причини секуляризації передається у концепції П. Тілліха. На його думку, в історії культури можна виділити теомну і автономну епохи, що змінюють одна одну. Теомна епоха – час відкритості божественному у всіх сферах і спрямованості до нього. Автономія – час підпорядкування людському розуму, заміна містичного раціональним. Примітним є те, що, на думку П. Тілліха, автономна фаза культури не може бути форсованою. Він вважав, що ніякі церковні заходи не зможуть пробудити в людях віру. Спроба подолати «автономний» період силовим шляхом призведе не до «теомії», а до «гетеромії». Секуляризація – процес іманентної автономної фази існування культури. Проте навіть у цей період культура зберігає зв'язок із релігійним початком, адже релігія, згідно з П. Тілліхом, це «... не особлива функція духовного життя людини, а складова глибини всіх її функцій» [70]. Це означає, що релігія є складовою культури і вони не можуть існувати одна без одної.

Досить оригінальний погляд на причини секуляризації представлений у роботах Х. Кокса. Вчений пропонує розглянути феномен секуляризації крізь призму урбаністики. Перш за все, його цікавить культура мегаполісів. Він зазначає, що сучасна культура – це культура «світового» міста. Її відрізняє відсутність загальних для всіх символів і всеосяжних

картин світу. Такими є й основні риси секуляризації – принципова відкритість новому.

Х. Кокс у своїй класичній книзі «Секулярне місто» звернув увагу також на те, що зачепленими секуляризацією виявилися перш за все великі міста. Саме вони стали «колискою» безрелігійного погляду на світ. Життя в місті дало варіативність смислів, а тому релігійні уявлення, які не допускають плюралізму, почали руйнуватися [33, с. 33]. На його думку, якщо секуляризація – це сутність, що відбувається в суспільстві змін, то урбанізація – це форма, в якій ці зміни здійснюються. Існує якась діалектична залежність між формою міського життя і світоглядом жителів. Для характеристики секуляризації Х. Кокс вводить і ретельно розробляє такі поняття як «мирський град», «метрополіс» і «технополіс».

Мирський град, на думку вченого, відображає певну стадію розвитку не тільки самого міста, як всього світу, в якому люди все менше і менше звертаються до релігійних правил і ритуалів у пошуках джерела моральності та здорового глузду. Для деяких релігія – приємне проведення часу, для інших – спосіб вираження національної ідентичності, для третіх – естетична насолода. Релігія приватизується, перетворюючись на особисту справу кожного. І все менше стає людей, для яких релігія залишається тотальною нормативною системою, яка охоплює всі особисті і космічні цінності, і дає відповідь на всі питання.

Метрополіс – гігантський міський конгломерат, що складається з великого міста, тісно пов'язаних із ним передмість і селищ, які переходять одне в одне. Гарне робоче визначення життя метрополіса має виходити з його принципової нечитаності. Ця «нечитаність» є характерною для нового світового міста, для міста, позбавленого загальних для всіх символів і загальних картин світу, які надихали наших предків [33]. Міським жителям потрібні релігійні традиції, але лише за умови, що жодна з них і навіть усі вони разом узяті не можуть запропонувати їм точку зору, яка дозволила б

охопити реальність в її цілісності. «Секулярна культура – культура множинна, гетерогенна: для неї характерна відсутність тотальності» [29].

Як бачимо, світський метрополіс символізує наше уявлення про світ. Ми сприймаємо Всесвіт як Град людини, який уявляється покинутим богами полем дослідницької і творчої діяльності людини. Світ став справою людини і її відповідальністю. Центр урбанізації – метрополіс – це місце, де все контролюється людиною, місце раціонального планування, бюрократичної організації. Метрополіс – це не тільки Бостон, Вашингтон, Лондон, Нью-Йорк або Пекін. Він всюди.

Технополіс являє собою новий спосіб спільного життя людей. Але світський технічно оснащений метрополіс настає у всьому світі, а не тільки на Заході. Виходить, що технополіс – це технічно оснащений метрополіс. Важливо відзначити, що технополіс впливає і на життя мешканців провінції, але він ще знаходиться в стадії розвитку. Місто відрізняється тією ж відкритістю, що й історія. У нього немає жодного магістрального плану. Формування міста свідчить про цілеспрямований процес, а не про досягнення мети. Структура не дається згори, вона повинна бути вироблена в муках самою людиною.

Епоха технічного земного граду, як і всі попередні епохи, має власний специфічний стиль, тобто спосіб саморозуміння і самовираження, своєрідний характер, що забарвлює всі аспекти його життя. Можна припустити, що вигляд і стиль технополісу – складові секулярної, урбаністичної культури. Сама ж ця культура проявляється у всіх інтелектуальних починаннях, художніх задумах і технічних досягненнях. Отже, світ вже постає не як метафізична система, а як набір завдань і цілей. К. А. Ван Персен, описуючи секуляризацію у своїй книзі «Людина і реальність», говорив, що на зміну онтологічному мисленню прийшло функціональне мислення [100, с.13-16]. Воно віднімає у речей їхнє самостійне існування, відтепер вони не існують більше як речі самі по собі,

але тільки заради того, що вони роблять з людиною, і що людина робить із ними.

Не виключено також, що якусь роль у секуляризації відіграла, так звана «втома» культури від релігії – жодна ідея, навіть якщо вона є правдивою, не може вічно залишатися у фокусі уваги суспільства. Людині не властиво завжди залишатися на одному місці.

Матеріальна культура міста теж пройшла етап секуляризації. В архітектурі та мистецтві зменшився вплив релігійних тенденцій. Все менше втілюється в життя міських жителів божественна символіка. Жителі міста відвідують церкви не тільки з релігійних уподобань, а й усе більше використовують їх для проведення світських заходів. «Ми бачимо, що церкви, сповідальні, каплиці святих заповнені там куртизанками, прелюбодіями, звідниками, обманщиками, шахраями, розпусниками, які, не дивлячись на свою звичайну аморальність і мерзотне ремесло, приходять туди дуже часто, щоб сплатити данину, яку вони, на їхню думку, винні своїй святій релігії. І храми божі та монастирі у дивний спосіб профануються, будучи недоторканим притулком для усіх лиходіїв, які прагнуть відхилитися від караючої руки світського правосуддя» [10, с. 293]. П. Гольбах у своїй книзі «Галерея святих» стверджує, що до церкви ходять не тільки віряни, а й нечестиві жителі міста, для яких похід до церкви є замолуванням своїх гріхів, а не покаєнням.

Руйнуються оплоти монументального церковного мистецтва, протестантизм зводить до мінімуму або зовсім ліквідує монументальний живопис і архітектуру, скульптуру, світську музику і танці. На зміну церковним фрескам і плафонного палацового розпису приходять «бюргерський» живопис. Попит, що виходить від городян із середнім достатком, був надзвичайно високим – картини малюють не тільки на замовлення, але і для ринку. Подібна торгівля була широко поширеною, для неї в основному виготовлялися невеликі за розміром картини,

призначені для скромних приміщень. Індивідуальність, що знаходить особливі права в буржуазному суспільстві, диктує нові пріоритети – великого значення набувають у цьому контексті реалістичні риси. Посилюється цікавість до окремої особистості, до внутрішнього світу людини, що призводить до надзвичайного підйому портретного мистецтва, а згодом і психологічного портрету. Так, приміром, творчість Рембрандта, найвидатнішого художника свого часу, не була повною мірою оцінена сучасниками. Тільки в XIX столітті був відкритий загальнолюдський масштаб його творчості. Предметом соціальної гордості буржуазії служить стиль життя, який вона веде, власність, якою вона володіє, і тому улюбленими стають жанрові картини, натюрморт. Сюжети вибираються переважно з повсякденного життя заможних верств бюргерства – часто зображуються сцени веселих компаній, отримання листа, прихід гостя, домашній концерт [14].

Секуляризація породжує істотні зміни у стилістиці та спрямованості мистецтва, яке все більше починає відображати духовні настрої суспільства. Ця особливість мистецтва була започаткована ренесансом, проте повною мірою відобразилася тільки в модерний період, репрезентований стилем бароко. Світлотіньові контрасти, пишність, що нерідко межує з екстравагантністю, асиметрія зображень та конструкцій, алегоричність та інші притаманні цьому стилю особливості відображали загальний суспільний настрій – тривогу, яка зумовлювала втрату зв'язку з попередньою добою, зміна ціннісних та соціальних орієнтацій суспільства, які стали логічним і закономірним наслідком трансформації онтологічних уявлень суспільства, в тому числі й завдяки географічним відкриттям, що суперечили тогочасним релігійним уявленням [24, с. 21].

На початку XVIII ст., величні та асиметричні барокові форми починають поступатися більш витонченим та манірним елементам стилю рококо. Поширення цього стилю, передусім у культурі привілейованих

верств спадкової аристократії, на наш погляд, було зумовлено прагненням відмежуватися від загальної маси населення, в тому числі й підприємливих та заможних, проте нешляхетних буржуа. На фоні останніх, життя аристократії постало своєрідною грою, сповненою примх та капризів, які відобразилися у витонченому декорі тогочасних будівель [38, с. 219].

Слід зазначити, що мистецтво європейського бароко відобразило смаки та естетичні ідеали тих привілейованих і освічених верств населення, які усвідомлюючи незворотність змін, остерігалися майбутнього. Поміж тим, у XVIII ст., соціокультурні трансформації на які з великою засторогою дивилася частина новоєвропейського суспільства, перестають викликати тривогу. На зміну їй приходить щира і непохитна віра у безмежні можливості людського розуму, у його здатність створити якнайкращі умови для життя всього суспільства. Нові, оптимістичні уявлення, які поділяла переважна більшість освіченого міського населення, повною мірою були відображені у класичному стилі міської забудови. Симетрія, правильні пропорції та величні адміністративні споруди – все це, відображало світоглядні настанови та цінності міського населення.

Як не дивно, однак саме притаманний добі Просвітництва культ людського розуму, зумовлює постання ідейних рухів, в межах яких помітно знецінювалася роль розуму. В цьому контексті доречно згадати романтизм, який постав як реакція на естетичні та світоглядні ідеали класицизму. В романтизмі, раціональний індивід поступається перед природною та щирою у своїх почуттях індивідуальністю. Ці ідеали були надзвичайно близькими представникам середнього міського класу, які стають основними рушіями та споживачами культурних продуктів [24, с. 39].

Секуляризація торкнулася й України, що виразно виявилось у XIX ст. В цей час у великих культурних центрах починають відкривати драматичні театри, які стали не тільки центрами культурного життя. У цьому контексті

доречно згадати відкриття у Львові драматичного театру «Руська бесіда» (1864), а у Харкові – «Молодого театру», який дещо згодом був перейменований на «Березіль». Своєрідними прикрасами міста стали оперні театри Києва, Львова та Одеси. Найбільш популярною тематикою представлених тут спектаклів стала історична та побутова тематика, натомість релігійна тематика перебувала на маргінесі суспільної уваги та всього культурного життя українського міста.

Забудова українських міст XIX ст. характеризується високим рівнем еклектичності, яка відповідає духовним запитам здиференційованого міського населення. Так, приміром, до середини XIX ст., в міській забудові панував віденський ренесанс. У цьому стилі були побудовані найбільші культурні та адміністративні осередки Києва, Одеси, Харкова, Львова та Чернівців. Попри витонченість цього стилю у XIX ст. він стає повністю позбавленим індивідуальних рис архітектора, відображаючи тільки тенденцію архітектурної моди.

У другій половині XIX ст. на архітектурну арену виходить стиль «модерн», який характеризується широким використанням хвилястих ліній, стилізованих квітів, асиметрія мінливих, а подекуди навіть химерних оздоблень. Основним матеріалом будівництва стає бетон, в оздобленні зазвичай використовують декоративне скло. Одними з кращих прикладів архітектурного модерну, поза будь-яким сумнівом є залізничний вокзал та торговельно-промислова площа у Львові, «будинок з химерами» (В. Городецького) та Бессарабський критий ринок у Києві.

Слід зазначити, що жоден архітектурний стиль в українській культурі XIX – початку XX ст., не панував безроздільно. Певною мірою це було зумовлено розшаруванням світоглядних, ціннісних і навіть геополітичних орієнтацій місцевого населення, які повною мірою були відображені в архітектурі цього періоду. Не випадковим, на наш погляд, видається й відродження на початку XX ст. українського архітектурного стилю, який

став своєрідною відповіддю на зростання рівня культурної самосвідомості населення основних культурних центрів України.

Слід зазначити, що розвиток української духовної культури у XIX ст., був зумовлений не тільки і не стільки впливом індустріалізації, як занепадницькими тенденціями. В цей час в суспільному світогляді досить чітко проглядається занепокоєння швидким занепадом самобутньої української культури, що стало однією з передумов активної історико-антикварної роботи української інтелігенції та любителів старовини. Всі вони приділяють чимало уваги збереженню від повного забуття хоча би частини матеріальної та духовної спадщини українського народу. Завдяки цьому, багато заможних українських родин починає створювати колекції українських ікон, давнього живопису та багатьох інших пам'яток старовини. Приблизно в цей же час починають виникати перші краєзнавчі музеї. Спочатку їх відкривали при університетах, проте у XX ст., частина з них перетворилася на самостійні одиниці.

Зважаючи на зроблені зауваження, є всі підстави говорити, що розвиток українських міст в добу модерну відбувався в тому ж напрямку, що і у всій Європі. З одного боку, тут спостерігалось багато позитивних тенденцій: під впливом Просвітництва та німецького романтизму зароджується увага до народної культури, що дало можливість зупинити деєтнізацію населення українських міст, яке, нерідко долучаючись до стандартів цивілізації, втрачало зв'язок з культурою та мовою предків; зростання уваги до народної культури зумовлює подолання нездоланної прірви між народною та елітарною культурою, водночас закладаючи засади для виникнення української національної культури. З іншого боку, українські міста не оминули ті проблеми, з якими зустрілися жителі найбільших європейських міст. Стандартизована преса та освіта, формували слухняного виконавця чужої волі, який з плином часу

перетворився та масового суб'єкта, що отримує задоволення від своєї подібності багатьом іншим городянам.

2. 3. Культурний код міста: проблема ідентифікації

Дослідивши особливості функціонування міста і його культури в індустріальну епоху, цілком доречно розглянути особливості формування міської ідентичності. Особливо актуальним це питання видається з огляду на те, що у сучасному інтелектуальному дискурсі спостерігається виразний дефіцит ґрунтовних наукових розвідок присвячених вивченню особливостей формування групової ідентичності (гендерної, класової, політичної, расової, національної тощо) у культурі міста. Ще менш дослідженою є проблема формування міської ідентичності, яка, на наш погляд, є специфічним феноменом, що не може бути повністю зведений до політичного, класового чи регіонального виміру буття людини. Міська ідентичність – це специфічний феномен, в якому відображений не тільки символічний капітал міської культури, а й спосіб думання та поведінки міського населення. Власне кажучи, міська ідентичність, або ідентичність городянина визначається через сукупність культурних смислів, які людина визнає своїми, ототожнюючи себе з певним конкретним містом, чи міським способом буття як таким.

Своєрідність та унікальність життя міського населення була усвідомлена практично одразу після виникнення перших міст, красномовним свідченням чого є загальновідома в сучасному інтелектуальному дискурсі розмова Федра з Сократом, в ході якої останній зауважив: «міцевості і дерева нічому не хочуть мене навчити, не те що люди в місті» [58]. Ці, на перший погляд, прості і навіть дещо патетичні слова античного мислителя, далеко не одразу були повною мірою

усвідомлені, навіть попри те, що мали надзвичайно глибокий філософський зміст. Адже, словами Сократа, Платон зацентрував увагу на специфіці міського життя, водночас не запропонувавши її всебічного висвітлення.

Слід зазначити, що відсутність у діалогах Платона всебічного аналізу специфіки міського життя та тих культурних смислів, які визначають приналежність до нього, для античного, та й середньовічного світу була цілком закономірною. В межах домодерного світогляду, міське життя ототожнювалося з людським життям як таким. Адже, як цілком справедливо доводив свого часу Х. Ортега-і-Гассет, давньогрецький поліс «постав не як скупчення житлових будинків, а як місце громадських зборів, простір, призначений для виконання громадських функцій. Місто не постало, як хата чи *domus*, для захисту від негоди, для розмноження: воно призначене було не для особистих та родинних, а для громадських справ» [56]. Інакше кажучи, місто постає як унікальний соціальний простір, в якому робиться спроба розірвати органічний зв'язок з природними процесами, який залишався основною ознакою сільського життя, визначаючи спосіб мислення та цінності сільського населення. На відміну від сільської людини, яка перебуваючи у вічному та нерозривному зв'язку з природою в своєму житті керується звичаєвим правом, норми якого вибудовуються на основі принципу «так було од віку», городяни, відмежовуючись від поля та природи непохитним муром, створюють республіку, що керується не природними, а суспільними законами.

Попри раціональність висновків та теоретичних зауважень Х. Ортеги-і-Гассета щодо своєрідності міського способу життя, все ж не варто ігнорувати того, що своєрідність суспільних законів, норм та ідеалів залежала від панівних в різні історичні періоди онтологічних уявлень. Ця особливість досить чітко проявилася у середньовічній культурі, де вся соціальна система розгорнулася в перспективі ієрархічного порядку

створеного суцього. Саме тому, людина епохи Середньовіччя не могла навіть уявити себе поза рамками певної ієрархії, поза межами суворих суспільних вимог і стандартів. Статус, а з ним й ідентичність кожної людини визначалися через приналежність до певного об'єднання, чи суспільної групи. У випадках, коли людина з певних причин випадала з відповідної їй професійної діяльності чи страти, вона втрачала свою соціальну диспозицію.

Незважаючи на здавалось би всеохоплюючий характер християнського світогляду, його соціальні норми та стандарти чітко проявилися тільки в міському середовищі. Село, яке більшою чи меншою мірою, долучалося до християнських цінностей, продовжувало жити природно, згідно з нормами звичаєвого права та наперед заданими поведінковими стратегіями. Місто ж, як свідчить інтелектуальна спадщина Августина Блаженного та Томи Аквінського, й зокрема їхні вчення про гради земний і Божий, вважалось відносно вільним у виборі ціннісної системи та норм поведінки, які визначали перспективи не тільки окремої людини, а й того суспільного прошарку до якого вона належала.

Загалом людина домодерного періоду, зазвичай ідентифікувала себе не з містом як таким, а з певною соціальною групою, а тому розвивала і підтримувала тільки властиві їй цінності. Завдяки цьому, люди ніколи не почувалися самотніми – у традиційному суспільстві, людина була не тільки членом своєї локальної групи, а й певної соціальної верстви. Відповідно, така людина в межах групи, мала власне коло прав і обов'язків та сповідувала певні цінності. Нормальне функціонування такої групи потребувало єдності бажань, ідей і навіть хисту тих одиниць, що належали до неї.

Зміна онтологічних уявлень, а згодом й індустріалізація, яка перенесла роботу з поля і з дому на фабрику, зумовили потребу у високому рівні суспільної взаємозалежності. Цей й не дивно, адже, на відміну від

традиційного суспільства, де виробництво передбачало віковий та гендерний поділ, який зазвичай здійснювався в межах однієї родини, індустріальне суспільство зруйнувало традиційні спільноти, на зміну яким прийшли індивідуалізовані робітники та позбавленої наперед визначеної своєї групової ідентичності міщани [19]. У великому індустріальному місті, життя людей, як доводив свого часу Г. Зіммель, відзначається високим рівнем замкненості та байдужості щодо інших людей. На перших погляд, така поведінка городян, як доводить мислитель, може видаватися надзвичайно згубною для розвитку соціуму, поміж тим у дійсності це далеко не так. Ігноруючи чи проявляючи неприйнятну жителям невеликих поселень байдужість до Іншого, городяни зберігають вкрай необхідні для виживання у нестримному ритмі великого міста ментальні ресурси. Крім того, подібна байдужість відкриває простір для прояву особистої свободи, яка є неодмінною умовою виживання в міському середовищі. Велике місто, нагадує вчений, сформувалося в процесі індустріалізації, невіддільним елементом якої була «прибуткова професія», яка незмінно передбачає отримання компетенцій, що забезпечать тривалу конкурентоздатність на ринку праці. Внаслідок цього, у великому місті, надзвичайну роль починає відігравати здатність набувати значення та виділятися з-поміж інших людей. Саме звідси, згідно з переконаннями дослідника, черпає своє коріння притаманна міщанам екстравагантність.

Теоретичні зауваження Г. Зіммеля, щодо особливостей міського способу життя, цілком і повністю поділяє український дослідник міської культури М. Карповець, одночасно акцентуючи увагу на тому, що індивідуалізація та атомізація городян, не завжди призводить до духовного розриву з територією та цінностями. Більшість великих міст, як було показано у попередніх розділах, не структуровані завдяки їхньому поділу на райони, населення яких має свою локальну ідентичність. Її формування може відбуватися на основі чинників різної природи: колір шкіри, мова,

релігія, професія, рівень освіти та статки, можуть ставати важливим чинниками формування локальних спільнот, приналежність до яких визначає спосіб думання та поведінку міського населення [28, с. 180].

Дистанціюючись від глибокого і всебічного аналізу поглядів М. Карповця, все ж зацентруємо увагу на тому, що дослідження умов та особливостей формування групової ідентичності незмінно пов'язане з проблемою критерію, згідно з яким людина ототожнює себе з певною групою чи приналежністю до певних культурних або цивілізаційних стандартів, виражених у міській ідентичності. Власне кажучи, у процесі формування групової ідентичності городян відбувається своєрідна «типізація», яка, як доводив свого часу А. Шюц, незмінно існує у просторі повсякденності, забезпечуючи співвіднесення людини з певним класом чи групою [89, с. 222]. В ході цього процесу, відбуваються два протилежні процеси, адже, з одного боку, групова ідентичність визначається крізь призму Іншого, тобто в процесі того, як людину бачать та оцінюють інші. Натомість з іншого боку, ідентифікація, незмінно пов'язана з власним самовизначенням у певній світоглядній, поведінковій та ціннісній системі. Адже, як цілком справедливо стверджує О. Мусієздов, самовизначення людини супроводжується набором аргументів, які дають підстави зрозуміти не тільки власну унікальність, а й свою подібність до інших [51, с. 488]. Таким чином, міська ідентичність нерозривно пов'язана з процесом ідентифікації, або ототожнення людини з містом за допомогою значимих для неї символічних засобів (поведінкових знаків, образів, концептів тощо). Формуючись завдяки утвердженню символічного зв'язку людини з містом, ідентичність городянина постає вкрай динамічним феноменом, який змінюється в процесі трансформації важливих для міського життя смислів та цінностей, що, власне досить аргументовано показав Г. Зіммель.

Розкриваючи своєрідність міської ідентичності, цілком закономірно постає питання про те, чи можемо ми говорити, що городяни є носіями

міської ідентичності. На перший погляд, відповідь на це питання може видатися цілком очевидною. Поміж тим, це далеко не так. Адже, як свідчать дослідження Е. Тоффлера, у ранньомодерну добу відбувся різкий притік у місто сільського населення, яке ще довгий час проживало згідно з одвіку встановленими традиціями та звичаями [74]. Натомість цінності та вимоги міста і міської культури для них видавалися чужими, міська історія малозначимою. Власне кажучи, притік сільського населення у ранньомодерні міста призвів до збільшення чисельності населення міст, яке не вважало себе городянами. Подібні тенденції спостерігаються і сьогодні, не тільки завдяки постійному притоку сільського населення, а й міграції, внаслідок якої відбувається зустріч різних світоглядних та ціннісних світів, які зазвичай намагаються відмежуватися один від одного, створюючи власні райони, кордони яких дозволяють відмежувати «своїх» від «чужих», тим самим уникнути конфлікту [93, с. 55].

Зважаючи на зроблені зауваження, маємо всі підстави погодитися з висновками М. Гайдеггера про те, що городянином стає не та людина, яка тимчасово або постійно присутня в місті, а тільки та, хто бере активну участь в житті та розбудові своєрідного та унікального міського буття. Вчений зауважує, коли ми говоримо про «проживання, то, зазвичай, пов'язуємо його з певною поведінкою... Однак, проживання – це не єдина наша активність – насправді це майже бездіяльність», оскільки самовизначається людини багатьма іншими справами [80]. На думку дослідника, для того щоб стати мешканцем певного міста, людина повинна навчитися бачити культурні ознаки та поведінкові коди міста як такого та кожного конкретного міста. Тільки в такому випадку, вона перетворюється з пересічного жителя, в городянина, який не тільки відтворює, а й створює смисли та поведінкові норми міського життя.

З огляду на непересічне значення діяльності у процесі ототожнення людини з містом та його культурними стандартами, в ході якої формується

городянин, є всі підстави погодитися з висновками В. Козловського про те, що «культурні сенси тільки тоді є справжніми сенсами, коли постають у вигляді умов поєднання особистісного буття і досвіду із світопорядком і розумністю життєвого світу, де як розумність, так і світопорядок є такими тільки завдяки живому досвіду і спілкуванню індивідів» [32, с. 294]. Власне кажучи, мова йде про те, що люди стають городянами в процесі соціалізації та адаптації до певного соціокультурного середовища в процесі засвоєння і відтворення тих культурних символів, загальноприйнятих норм, традицій та способу життя, які вирізняють місто з-поміж інших поселень.

Разом з тим, визнаючи раціональність терміну «міська ідентичність», постає питання про те, що люди, які проживають у місті формують спільноту у визначенні Ф. Тенніса. Адже, вважаючи правомірними вищенаведені висновки Г. Зіммеля, є всі підстави спростувати таку позицію, бо ж, цілком очевидно, що сукупність атомізованих індивідів складно назвати спільнотою, єдність якої забезпечує культурно-психологічна підоснова. Наше припущення цілком і повністю поділяє американський соціолог Л. Вірт. В опублікованій у 1938 році праці «Урбанізм як стиль життя», вчений доводить, що місто – це завжди мозаїка соціальних світів, в межах яких немає групи з якою безроздільно ототожнює себе індивід [6]. Тим паче не формує деякої солідарної групи міська спільнота, в якій ніколи не буває всезагальної внутрішньої єдності. «На тлі зникнення територіальних одиниць як основи соціальної солідарності, люди – як доводить Л. Вірт – створюють об'єднання за інтересами. Тим часом місто як спільнота розпадається на серію тонких сегментних зв'язків, що накладаються на територіальну основу з певним центром, але без певної периферії, і системою поділу праці, яка значно перевершує кордони оточуючої місцевості і за своїм масштабом є всесвітньою» [6].

Як свідчать вище зазначені зауваження, Л. Вірт, розглядаючи специфіку міського життя, не бачить підстав для формування тут групової ідентичності, адже спільноти за інтересами – це зазвичай короткострокові чи довгострокові договірні спілки, які не мають спільної традиції та спільного досвіду, що власне і є головною перепорою для формування міської ідентичності.

Теоретичні узагальнення та висновки Л. Вірта повною мірою підтверджуються реаліями сучасного міського життя. Завдяки небувалому до цього розвитку інформаційних і комунікаційних технологій у міського населення помітно зросли можливості формування тісних контактів з однодумцями, з одного боку, і обмеження взаємодій з тими, хто привносить альтернативний досвід, з іншого. Утім, ці процеси, як свідчать наявні сьогодні соціологічні розвідки, не призводять до зниження у городян рівня самоусвідомлення себе жителями певного чітко означеного міста. Його зазвичай забезпечують місцевий говір і манери одягатися, форми активності та традиції [51]. Очевидно, що не менш явними залишаються усвідомлення відмінності між городянами і жителями сільської місцевості. Інакше кажучи, міська ідентичність як відчуття себе жителем міста взагалі або певного міста, зокрема, існує і може бути виражена на різних рівнях у формі «уявної спільноти» (Б. Андерсон), єдність якої забезпечується певним «культурним кодом» («життєвою формою» або ж «стилем життя») [91].

Інакше кажучи, культурне розшарування та індивідуалізм міського співтовариства не стає перепорою для формування міської ідентичності. Остання формується, передусім на основі відчуття приналежності до міста як осередку, який забезпечує індивідуальну свободу, відкриваючи можливість та простір для досягнення успіху. Сама гетерогенність міської спільноти – це не стільки перешкода, як важливий чинник досягнення бажаного.

Формування та історичний розвиток міського простору багато в чому визначає культурні цінності і мотиви поведінки людини в суспільстві. Однак неоднорідність цього процесу дозволяє говорити про необхідність дослідження питань впливу міського простору на культурну ідентифікацію людини в сучасному суспільстві. Сам процес сприйняття людиною будь-якої культурної традиції пов'язаний із визначенням навколишнього середовища і етапами його формування.

Роль навколишнього середовища в сучасному світі значно змінилася – місцевість, в якій ми живемо, стала не просто зовнішнім навколишнім середовищем, а особливим елементом, який структурує життя сучасної людини [70, с. 84]. У цьому контексті важливим є визначення не тільки територіальної приналежності до сільської або міської місцевості, але і не меншою мірою історичних передумов процесів міграції населення і, як наслідок, – зародження нових культурних традицій.

Сама морфологія територіального середовища, що включає в себе як ландшафти, так і розосереджені в ньому поселення різного типу (в тому числі великі, середні та малі міста, а також села), – є результатом взаємодії історичної спадщини і процесів міграції. Облаштування місць проживання сільських жителів багато в чому визначається витоками освоєння територій, яким притаманні не тільки загальні, характерні для багатьох риси, але й особливі якості [23, с. 231]. Схожі міркування можна застосувати і до формування міського простору: він спочатку визначається традиціями і побутом перших переселенців із сільської місцевості.

Вплив навколишнього середовища на людину може бути абсолютно різним. Переїджаючи із села у велике місто, людина в першу чергу усвідомлює те, що стає частиною нової системи для себе, «міського» життя. Це, можливо, в подальшому вплине на саму людину: вона захоче стати схожою на місцевих жителів і тим самим не виділятися з основної маси людей. Цей факт може позначитися не тільки на зовнішньому вигляді

людини: її одязі, зачісці, різних аксесуарах, але і на її поведінці, психології, мові і манерах. А головне, може настати зміна способу мислення як окремої людини, так і суспільства загалом.

У сучасному світі все частіше зустрічається таке явище, що люди втомлюються від міської суєти і швидкого ритму життя. Це веде за собою повернення до «своїх витоків», тобто до переселення з міста в село. Часом, такий процес є вигідним фінансово, адже проживання в селі обходиться набагато дешевше, ніж проживання в місті, більшою мірою завдяки сільському господарству. У розвинених країнах іде так званий процес урбанізації, тобто інтеграції міських форм і умов життя на сільській території, що супроводжується міграцією в село. За оцінкою низки західних учених, сільські території міських регіонів, що розширюються, мають більше спільного з невеликими містами, ніж із сільськими місцевостями, які зникають. Дане явище актуалізує розробку нового міського та сільського поділу і протиставлення не міських і сільських місцевостей, а міських і сільських регіонів, що розвиваються та зникають [23, с. 232].

Розглянемо історичний приклад впливу навколишнього середовища на зміну культурної ідентичності людей, зокрема, вплив нового міського простору на людину. Петро I переніс столицю з Москви в Петербург, але багато жителів були незадоволені цим рішенням: вони не хотіли залишати стару столицю заради нового міста на березі Неви. Імператору передрікали, що «невільні переселенці», після його смерті, повернуться з Північної столиці назад у Москву. Однак Петро I заклав не тільки новий міський простір, але і сформував певний спосіб громадського сприйняття Петербургу, як особливого елементу розвитку державності Російської Імперії. Після його смерті місто не спорожніло. На місце частини населення, що виїхало в Москву, прибули нові переселенці, але вже не під гнітом імператорської влади, а за своїм власним бажанням. Багато в чому

Петербург приваблював нових для міста людей своїм територіальним розташуванням, близькістю до Європейських держав, а також архітектурними особливостями [31, с. 611-612]. Проходив своєрідний процес культурно-державної ідентифікації суспільства, коли міський простір визначав поведінку людей у рамках запропонованої моделі розвитку держави.

У сучасному світі міський простір так само виступає одним із факторів соціалізації та культурної ідентифікації людини, іншими словами, виконує різні освітні функції [83, с. 101]. За допомогою міського простору відбувається об'єднання міських агломерацій у мегалополіси. Це дає людині можливість перебувати на територіях із більш розвиненою інфраструктурою і великим сектором сфери послуг. На жаль, такі мегалополіси мають не тільки позитивні аспекти, в першу чергу, вони пов'язані з питаннями екології. Як місто впливає на людину, так і людина впливає на місто. Не варто забувати про прямі взаємозалежності людини і природи.

На даний момент світовою спільнотою обговорюється безліч екологічних проблем. Забруднене середовище міст може привести людство до незворотних наслідків. У соціумі склалися деякі стереотипи, пов'язані зі ставленням до екології. Так, наприклад, створення зелених зон повинно бути визначальним при проектуванні міського простору, а не його складовою, як це прийнято сьогодні. Важливо підтримувати екологічну рівновагу, тобто гармонійне співвідношення між природними і зміненими людиною екологічними компонентами й природними процесами [73, с. 116-120.]. Тим самим в якості однієї з ключових проблем культурної ідентифікації людини в сучасному суспільстві виступає вплив міського простору на збереження екологічної рівноваги та визначення відповідних для цього стану культурних цінностей. Активізація сучасних процесів урбанізації може істотно вплинути на загострення цієї проблеми. Звідси

постає необхідність розвитку освітньої традиції формування міського простору в рамках загальноприйнятої методології дослідження культурної ідентифікації людини та культурного коду міста.

Культурний код міста – це наповнене смислами, ідеями знакове місце або явище для його городян, те, з чим місто асоціюється. У кожного міського жителя і мешканця в сприйнятті міста свій «набір» культурних кодів, які перетинаються з кодами інших людей, створюючи колективний образ міста, а також це «набір» індивідуальних кодів. Погоджуємося з К. Лінчем, що такий груповий образ міста дозволяє нам взаємодіяти з навколишнім середовищем і контактувати з іншими людьми. Індивідуальні ж культурні коди пов'язані, в тому числі, і з особливостями діяльності людей – місце навчання, роботи, основне заняття, бажані розваги та форми соціалізації [43].

Протягом усього життя людину оточує предметно-просторове середовище, а її взаємодія з навколишнім середовищем певною мірою опосередкована простором. Внутрішнє віддзеркалення цієї взаємодії втілене у просторових образах, у яких фіксуються і зберігаються базові категорії культури, що визначають людську діяльність. Людина занурена в навколишній культурний простір, що й формує її як особистість. Саме просторові уявлення лежать в основі загальної картини світу. Найбільш яскраве втілення культурний простір знаходить у міському ландшафті, де людина і культура постають як єдине поле взаємозв'язків світу, що оточує.

Створений людиною міський культурний простір отримує самостійне існування. Культурний код міста розкривається через певні символічні смисли, які дають можливість виявити ціннісну систему певної спільноти. Правильно витлумачений текст урбанізованого ландшафту, за твердженням А. Бабаєвої, дозволяє розкрити внутрішню структуру спільноти, зрозуміти «душу» цієї культури [3, с. 26]. «Дух», «душу» культури можна порівняти з вектором, спрямованим у майбутнє, який

водночас оберігає цілісність епохи. Людське тіло розчиняється в культурному просторі, вміщує його в собі, узгоджуючи з параметрами світу. Пізнання цього простору відбувається через відчуття. Людина включається в міський культурний простір, пропускає його через свою свідомість, своє серце, сприймає його мову і моделює свій світогляд відповідно до нього.

Як бачимо, образ міста виступає результатом рефлексії особистостей та спільнот, що населяють урбаністичний простір, і задається системою образів-символів, ідеалів і міфів та є відображенням історичного досвіду «в його індивідуально-неповторному, етнічно своєрідному відображенні» [37, с. 15]. Це не просто сукупність вулиць, площ, набережних, садів і парків – місто обов'язково передбачає існування в ньому певного духу, атмосфери, специфічного культурного простору, породженого духовно-творчими практиками його жителів.

За В. Немчиновим, «місто постає як багатоскладна структура предметних і духовних координат, як комплекс етико-соціальних і біологічних зв'язків, що утворюють певне метафізичне поле тяжіння» [52, с. 237]. Отже, місто як просторово-фізичний об'єкт, що реально існує, стає також феноменом духовної культури, виступає як «образ Міста» у свідомості його мешканців та гостей і транслюється ними за допомогою різноманітних творчих практик. При цьому образ одного й того самого міста у сприйнятті різних людей постає неоднаково. У цьому сенсі, стверджує Ю. Горелова, у кожної людини може бути свій Київ або Харків [11, с. 358], який постає завдяки виокремленню культурного ядра досліджуваного образу, своєрідність якого визначається наявністю системи ознак, які притаманні його представникам, а тому виступають в якості ідентифікаційних маркерів простору.

В кінці XX століття Н. Луман писав: «Те, що ми знаємо про наше суспільство і навіть про світ, в якому живемо, ми знаємо завдяки мас-

медіа» [45, с. 8]. Однак «медіареальність Лумана» зазнала в останні десятиліття серйозних змін. Сьогодні нові медіа як сукупність можливостей мережі, мультимедійних та цифрових форматів комунікації нівелюють географічні, державні та соціальні кордони, активізують міжкультурні зв'язки. В наші дні кожен користувач Мережі відчуває себе жителем «глобального села», плануючи подорож або підшуковуючи місце навчання, людина прагне скласти уявлення про країни і міста за допомогою нових медіа, що призводить до «віртуальної конкуренції» міст як місць проживання або ведення бізнесу.

Мультимедійність, інтерактивність, оперативність, доступність, економічність і відкритість – всі ці характеристики нових медіа обумовлюють їхньою популярність як сучасних засобів масової комунікації [67, с. 98-106.]. Зокрема, нові медіа забезпечують технологічну можливість рівноправного діалогу між комунікаторами і реципієнтами в рамках іміджевої комунікації.

Проблема формування іміджу міста в нових медіа (цифрового або електронного іміджу) сьогодні актуальна для більшості міст України. На жаль, часто спостерігається розрив між заявкою муніципальної влади на міжнародну інтеграцію і недостатньою увагою до позиціонування міста в нових медіа: створюються типові сайти для унікальних міст, ігноруються англійські версії офіційних міських порталів, повільно освоюються соціальні мережі, недооцінюється необхідність роботи з тематичними форумами, не використовуються повною мірою мультимедійні можливості мережі для просування іміджу міста.

На географічних картах України міста виглядають як кружечки певного розміру і кольору: їхні назви є різними, але їхні зображення – ідентичні. «Карта нових медіа» дозволяє місту висловити свою унікальність, передати особливу атмосферу міста, познайомити з його визначними пам'ятками і людьми. Однак важливо, що цей образ

формується в свідомості різних соціальних груп під впливом різних контекстів: геополітичних, кліматичних, культурно-історичних та ін. В цій ситуації завдання іміджмейкерів – скласти мозаїку образів у єдиний символ, який би увібрав у себе ключові позитивні конотації, пов’язані з поданням про місто. І тут не обійтися без звернення комунікативної практики до досвіду теоретичного осмислення процесу комунікації. Беручи до уваги той факт, що іміджева комунікація ставить на перше місце такі цінності, як розуміння і діалог, найбільш релевантним методологічним ракурсом дослідження представляється «семіотичний поворот» проблеми [20].

В Середньовіччі європейські міста використовували герб як символ, який означає конкретне місто. Так вирішувалася не тільки проблема ідентифікації, але і проблема передачі досить великого обсягу інформації про місто, включаючи емоційне ставлення до цієї інформації (конотації).

Культури кодифікують свої смисли в знаках-символах, у поведінці, в міфах і інших системах моделювання світу. Культурну модель світу людина транслює на побут, взаємини, проектує на свої помешкання. Після «Структурної антропології» К. Леві-Стросса [42], саме так розуміють «культурне кодування» представники семіотичного підходу. І хоча багато семіотиків слідом за Ф. Соссюром [66] і Ж. Лаканом [40] визнавали участь несвідомого в кодифікації смислів, вони шукали їхній експлікований варіант у символічних структурах текстів культури.

Культурний код міста є сукупністю знаків та сенсів матеріальної та духовної діяльності людини, навколишніх характеристик конкретного періоду розвитку культури міста. Іншими словами, мається на увазі наявність певного набору особливостей культури на кожному з етапів розвитку міста, які можуть бути використані для розпізнавання цих періодів. Набір таких характеристик міститься в кожному об’єкті культури, матеріальної чи духовної її складової. Ці характеристики є не обов’язково

чітко виявленими, частіше навпаки, носять символічний, знаковий характер, чим пояснюються деякі труднощі їхнього виявлення. Але при детальному розгляді знаки, символи і сенси проявляють себе у всіх міських об'єктах та проявах культури конкретного періоду. Безумовна необхідність приналежності до певного інституту (церковному приходу, ремісничому цеху тощо) породило потребу в символічній ідентифікації. Так, за костюмами, деталями одягу, значками можна було визначити, ким є людина, до якої соціальної групи вона належить, чим займається. Довгі рукава сукні знатних дам означали, що достаток дозволяє їм не займатися фізичною працею, герб на щиті рицаря означав, що його власник належить до вищої знаті. Будинки в містах не мали номеру – замість цього у них було своє «обличчя»: герб над входом у житло, символічна фігура зображення святого або його тотема, яка була одночасно і визначальним знаком, і оберегом. У просторі міста існувала низка візуальних констант: ринок, собор, ратуша, ганебний стовп. Усі вони мали свій символічний зміст. Скульптурні зображення Євангелія на стінах величних храмів, фрески біблійної тематики всередині них – визначали релігійну свідомість городян.

Культурний код міста як спосіб його самоорганізації дає можливість прослідкувати розвиток культури в її єдності та різноманітності. Він носить універсальний характер у тому сенсі, що працює в будь-якому культурному типі та історичному часі, а потім виступає самодостатньою характеристикою для формування і збереження людської культури. В зв'язку із цим протягом усієї історії людства виділяється три глобальних типи культурного коду: дописемний (традиційний), писемний (книжковий) та екранний, який почав формуватися в середині XX століття [62, с. 79-87]. Значення екранного типу культурного коду в європейській культурі визначається його семіотичною роллю. Цей тип впливає на базові принципи західної культури та змінює духовне життя євро-атлантичної

цивілізації, відбувається децентралізація культурних зв'язків. Якщо в Середньовіччі, як зазначалося в першому розділі, місто виступало в якості культурного центру, навколо якого були сконцентровані культурні цінності, які потім ретранслювалися на периферію, то в середині XX століття виникає зворотній процес, при якому знижується значення «культурних столиць» на користь периферійних центрів, із перетворенням на культурні, наукові та мистецькі центри [2]. Отже, периферія пересувається в центр.

Так, Р. Барт вважав, що культурні коди містяться в символічних (конотативних) повідомленнях, декодувати їх людині дозволяє її ідіолект як сукупність «словників» певної культури [4]. Ю. Лотман писав, що для адекватного перекладу тексту мало знати природну мову чужої культури, необхідним є знання її культурного коду. Його осягнення можливе при цілеспрямованому зануренні в «тексти» і «контексти» культури в процесі вивчення традицій та історії народу [44].

У. Еко виділяв культурні коди як особливий тип кодів. На його думку, до систем, структурованих на основі культурного коду, можна зарахувати етикет і системи моделювання світу. Кодифікація в цих системах базується на цінностях тієї чи іншої культури. Якщо спиратися на розрізнення У. Еко понять «коду» і «лексікоду», то культурні коди скоріше потрібно зарахувати до вторинних кодів (лексікодам), тобто того, що наділяє знаки додатковими коннотативними значеннями [90].

Культурна кодифікація відбувається як процес означення явищ «в ракурсі» естетичного відношення до них, виявлення «цінного / нецінного», «значимого / незначимого», «культурного / некультурного». Все цінне потрапляє в систему культури, все нецінних – їй протиставляється. Так формується культурна ідентичність і стає можливою ідентифікація різних культур. Отже, культурний код – це сукупність смислів і цінностей тієї чи іншої культури, яка бере участь у процесі означення (надання

конотативних, символічних значень) природних явищ і артефактів і становить смислове ядро, що дозволяє ідентифікувати й інтерпретувати дану культуру: це ключ до розуміння її смислів, цінностей, «текстів».

Висновки до розділу 2

1. Індустріальна епоха значною мірою відчула вплив інфраструктури на культуру міста. Розвиток мануфактурного виробництва сприяв будівництву фабрик та заводів, а вони, в свою чергу, залучали робочу силу з периферії. Почався процес урбанізації та формування індустріального суспільства. Завдяки цьому змінюється виробнича сфера та сфера споживання матеріальних та духовних цінностей. Зростання економіки створює умови для подальшого посилення його культурної, побутової та соціальної переваг і змінює соціокультурне середовище. Цей період був революційним не тільки у політичному, а й у технічному та культурному відношеннях, формувалася маргінальна культура.

Індустріальна культура відіграла значну роль у трансформації духовних основ західноєвропейського суспільства та, як наслідок цих процесів усе гостріше виникла потреба в новій матеріальній культурі, яку несла в собі інфраструктура міста. Зважаючи на зазначене можемо сказати, що соціокультурна ситуація змінювалася прискореними темпами завдяки розвитку інфраструктури індустріального міста.

2. В індустріальну епоху відбувається секуляризація, яка означає звільнення від церковного впливу та релігійної ідеології на матеріальну і духовну культуру міста в індустріальну епоху. Показано, що науково-технічна революція призвела до того, що в містах виникає «криза довіри» до релігії. Це означає, що головною цінністю для людини є сама людина, незалежно від релігійних вподобань. Релігія перетворюється в одну із сфер життя суспільства, тоді як раніше вона була об'єднуючою його силою.

Релігія втрачає своє право на домінування в матеріальній і духовній культурі міста, внаслідок цього можливим стає вільний розвиток усіх галузей економіки, відбувається перегляд цінностей і норм життя.

Секуляризація призводить до розквіту світського мистецтва, вивільнення людських почуттів від аскетичної цнотливості та зародження різноманітних жанрів в рамках світського життя, зменшується релігійна тематика в літературі, мистецтві, філософії, науці.

Матеріальна культура міста теж пройшла етап секуляризації. В архітектурі та мистецтві зменшився вплив релігійних тенденцій. Все менше втілюється в життя міських жителів божественна символіка. Містяни відвідують релігійні заклади не тільки з релігійних уподобань, а й усе більше використовують їх, для проведення світських заходів.

Секуляризація торкнулася й України: у містах відкриваються драматичні театри; забудова міст слугує віденському ренесансу, українська скульптура виконується у стилі «класицизму»; засновуються художні студії для молоді; створюються і відкриваються клубні та бібліотечні заклади. Отже, індустріальна епоха у культурному поступі міста характеризується секуляризацією всіх сфер культури.

3. Виявлено особливості культурного коду міста в контексті культурно-історичних процесів. Показано, що кожне місто має свій унікальний код, свою ідентичність, свою семантику, які формувались протягом усього історичного розвитку самого міста. В них сконцентована вся культура, починаючи з архітектурних пам'яток, театрів, музеїв, тематичних парків, місць дозвілля, і закінчуючи сучасними артмайданчиками, інноваційними витворами мистецтв. У кожного міста є свої традиції, свій герб і, навіть свій гімн. Це все створює унікальний код міста, не притаманний ніякому іншому місту. Взаємодія зазначеної системи образів у своїй сукупності призводить до формування образу міста.

Власне, образ міста виступає результатом рефлексії особистостей та спільнот, і здається системою образів-символів, ідеалів і міфів. Отже, місто як просторово-фізичний об'єкт, що реально існує, стає також феноменом духовної культури. Культурний код міста є сукупністю знаків та сенсів матеріальної і духовної діяльності людини, навколишніх характеристик конкретного періоду розвитку культури міста; він носить універсальний характер у тому сенсі, що працює у будь-якому культурному типі та історичному часі, а потім виступає самодостатньою характеристикою для формування і збереження людської культури.

4. Результати досліджень дисертанта за проблемами, що викладені були у другому розділі, відображені у публікаціях [35].

Список літератури до розділу 2

1. Арендт Х. Vita activa или о деятельной жизни; пер. с нем. и англ. В. В. Бибихина. Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. 437 с.
2. Астафьева О. Н., Грушевицкая Т. Г., Садохин А. П. Культурология. Теория культуры. Москва: ЮНИТИ, 2012. 487 с.
3. Бабаева А. В. Человек в городском культурном пространстве // Философия XX века: школы и концепции : Научная конференция к 60-летию философского факультета СПбГУ, 21 ноября 2000 г. Материалы работы секции молодых учёных «Философия и жизнь». Санкт-Петербург : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. С. 26–28.
4. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика; пер. с фр., вступ. ст. и коммент. Г. К. Косикова. Москва: Прогресс, 1989. 615 с.
5. Бонхёффер Д. Сопротивление и покорность; пер. с нем. Москва: Издательская группа «Прогресс», 1994. С. 199-200

6. Вирт Л. Урбанизм как образ жизни. URL: <http://www.urbanclub.ru/?p=99> (дата обращения (24.02. 2019)
7. Возняк Т. Sine qua non – «без чего немає». Independent cultural journal «І». 2004. №29. С. 394–409
8. Гелен А. О систематике антропологии. Проблема человека в западной философии. Москва: Прогресс, 1988. С. 151–201.
9. Глазычев В. Л. Социально-экологическая интерпретация городской среды. Москва : Наука, 1984. 180 с.
10. Гольбах П. Галерея святых; пер. с франц. Киев: Политиздат Украины, 1987. 355 с.
11. Горелова Ю. Образ города: диалектическое единство реального и идеального: Личность. Культура. Общество. Т.11. Омск, 2009. С. 353–360.
12. Горнова Г. В. Философия города: монографія. Москва: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2015. 344 с.
13. Гревс И. М. Путешествия в жизни учителя-краеведа. На путях краеведения. Статьи: Н. П. Анциферова, Н. С. Берсенева, Н. Д. Владимирского... [и др.]. Москва : Мир, 1926. С. 141–150.
14. Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолствующего большинства. Москва: Искусство, 1990. 395 с.
15. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. Москва: Наука, 1991. 575 с.
16. Есаков В. А. Мегалополис в зеркале социальной философии : монография. Москва : ИНФРА-М, 2016. 175 с.
17. Есаков В. А. Мегалополис и его культура на примере Москвы. – 2-е изд., перераб. Москва : Альфа-М, 2009. 208 с.
18. Зеньковский В. В. Основы христианской философии. Москва: Канон, 1996. С. 14-15

19. Зиммель, Г. Большие города и духовная жизнь. Москва: Логос. 2002. №3-4. С. 20-48.
20. Зотов В. В. Становление информационно-коммуникативной среды современного общества: социологический анализ институциональных трансформаций : монографія. Курск: Гос. техн. ун-т. Курск, 2007. 246 с.
21. Зукин Ш. Культуры городов / пер. с англ. Д. Симановского. Москва : Новое литературное обозрение, 2015. 424 с.
22. Иванов В. П. Мировоззрение как форма сознания, самоопределения и культуры личности. Мировоззренческая культура личности. Киев: Наукова думка, 1986. С. 10-65.
23. Ильдарханова Ч. И. Переоткрытие социальной реальности города и села. Вестник МГИМО Университета. 2014. № 6 (39). С. 228-235.
24. Івлєв С.А. Художня культура Нового часу. Москва, 2001. 55 с.
25. Йосипенко С. Л. Теолого-політична проблема в ранньо-модерній духовній культурі. Стаття друга: Секуляризація. Мультиверсум. 2006. №5. С. 114-123.
26. Каган М.С. Философия культуры. Становление и развитие Санкт-Петербург: Издательство Лань, 1998. 376 с.
27. Кант І. Відповідь на питання: Що таке Просвітництво?; пер. з нім. М. Ласло-Куцюк. Всесвіт. 1989. №4. С. 135-138.
28. Карповець М. В. Місто як світ людського буття: філософсько-антропологічний аналіз : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2013. 224 арк.
29. Клеман О. Христианство и секуляризация. URL: www.rozamira.org (дата обращения 23.04.2018)
30. Кнабе Г. С. Внутреннее пространство: дом, город, общество. Город как социокультурное явление исторического процесса. Москва: Наука, 1995. С. 224-234.

31. Князьков С. Очерки из истории Петра Великого и его времени. Репринтное издание 1914 г. Москва: Культура, 1990. 668 с.
32. Козловский В. П. Культурно-исторические традиции и мировоззрение личности. Мировоззренческая культура личности (философские проблемы формирования). Киев: Наукова думка, 1986. С. 245-292.
33. Кокс Х. Мирской град: секуляризация и урбанизация в теологическом аспекте. Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1995. 33 с.
34. Конт О. Дух позитивной философии. (Слово о положительном мышлении). Ростов н/Д: Феникс, 2003. 256 с.
35. Кравченко О. І. Вплив інфраструктури на духовну культуру міста в індустріальну епоху: філософський аналіз. Вісник національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. Вип. 1(23). Київ: НАУ, 2016. С. 104-107.
36. Кривицкий Л. Эволюционизм. Том первый: История природы и общая теория эволюции. Москва: «КнижкинДом», 2009. URL: https://www.e-reading.club/chapter.php/1023111/3/Krivickiy_Evolucionizm_Tom_pervyy_Istoriya_prirody_i_obschaya_teoriya_evolyucii.html (дата обращения 15.05.2018)
37. Кримський С. Ранкові роздуми. Зб.ст. Київ: Майстерня Білецьких, 2009. 120 с.
38. Культурологія. Історія світової культури: Навч. Посібник. / А. Н. Маркова, Л. А. Никитич, Н.С. Кривцова та ін. Москва: ЮНИТИ, 1995. 406 с.
39. Кьеркегор С. Несчастнейший. Сборник сочинений. 3-е изд. Москва: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2007. 368 с.
40. Лакан Ж. Инстанция буквы, или судьба разума после Фрейда. Москва: Русское феноменологическое общество; Логос, 1997. — 184 с.

41. Левинас Э. Время и другой. Гуманизм другого человека; пер. с фр. А. В. Парибка. Санкт-Петербург: Высшая религиозно-философская школа, 1999. 266 с.
42. Леви-Стросс К. Структурная антропология; пер. с фр.; АН СССР; Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. Москва: Наука, 1983. 536 с.
43. Линч К. Образ города. Москва: Стройиздат, 1982. 328 с.
44. Лотман Ю. М. Семиосфера. Санкт-Петербург: Искусство-СПб, 2000. 704 с.
45. Луман Н. Реальность массмедиа; пер. с нем. А. Ю. Антоновского. Москва: Праксис, 2005. 253 с.
46. Лютий Т. В., Ярош О. А. Культура масова і популярна: теорії та практики. Київ: Агентство «Україна», 2007. 124 с.
47. Лютий Т. Ніцше. Самоперевершення. Київ: Темпора, 2016. 978 с.
48. Лютий Т. В. Нігілізм: анатомія Ніщо. Київ: ПАРАПАН, 2002. 296 с.
49. Маркузе Г. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества; пер. с англ. А. А. Юдина. Москва: REFL-book, 1994. 368 с.
50. Мастеница Е. Н. Культурное пространство города как предмет исследования и объект познания: междисциплинарный подход. Петербургские исследования. 2011. № 3. С. 128–147.
51. Мусиездов А.А. Идентичность города: динамика образа Харькова в исторической перспективе. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. 2009. №15. С. 488-494.
52. Немчинов М. А. Метафизика города. Москва, 1995. 300 с.
53. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое. Сочинения: в 2 т., Т.1: Литературные памятники. Москва: Мысль, 1990. С. 231-490.
54. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология; под редакцией В. Л. Иноземцева. Москва: Academia, 1999. 640 с.

55. Орлова Т.В. Історія сучасного світу (VX – XXI століття). Київ: Віар, 2008. 552 с.
56. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. Дегуманизация искусства. Бесхребетная Испания. Москва: АСТ: СТ Москва, 2008. 347 с.
57. Пламенац Дж. Два типи націоналізму. Націоналізм : [антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий ; літ.ред. Л. Білик]. [2-ге вид. перероб. і доп.] К. : Смолоскип, 2000. С. 483-494.
58. Платон Федр. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/21fedr.htm> (дата звернення 25.02.2019)
59. Попкова Н.В. Философия техносферы. Изд. 2-е. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 344 с.
60. Пролеев С. В. Культурно-исторические абсолюты и человеческое бытие Бытие человека в культуре(опыт онтологического подхода). Киев: Наукова думка, 1991. С. 91-113
61. Ремизов В. А., Садовская В. С. Культурная антропология : учебное пособие. Москва: МГИК, 2017. 188 с.
62. Ромах О.В. Научная школа. Аналитика культурологии. 2008. Вып. 12. С. 79-87
63. Садохин А. П., Грушевицкая Т. Г. Мировая художественная культура. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. 203 с.
64. Семчишин М. Тисяча років української культури : історичний огляд культурного процесу. Київ: Ат «Друга рука», МП «Фенікс», 1993. 540 с.
65. Сеннет Р. Плоть и камень. Тело и город в цивилизации Запада; пер. с англ. П. Фаворов; под ред. В. Бабицкой. Москва: Strelka Press, 2016. 504 с.
66. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / пер. з фр. А. Корнійчук, К, Тищенко]. Київ: Основи, 1998. 324 с.

67. Стинс О., Ван Фухт Д. Новые медиа. Вестник Волгоградского гос. универ. Серия 8: Литературоведение. Журналистика. 2008. Вып. 7. С. 98-106.
68. Сторожук С. В. Нація: історія і теорія проблеми (Історико-філософський вимір). Київ: Вадекс, 2013. 318 с.
69. Сторожук С. В., Гоян І. М. Гендерна рівність у транзитивних суспільствах: проблеми і перспективи. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Гуманітарні студії, [S.l.], n. 280, С. 18-29.
70. Сухушина Е. В., Рыкун А. Ю., Погодаев, Н. П. Городское пространство – опыт исследования. Вестник Томского гос. универ. Философия. Социология. Политология. 2014. Вып. 1 (25). С. 84-98.
71. Тённис Ф. Общность и общество. Основные понятия чистой социологии. Москва: Фонд Университет, Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2002. 450 с.
72. Тиллих П. Избранное: Теология культуры. Москва: Юристъ, 1995. 239 с.
73. Тимофеева П. П., Дивакова М. Н., Солонина Н. С. Пространство городского парка как вектор смены социального мышления. Новые идеи нового века: материалы международной научной конференции. ФАД ТОГУ. 2012. Т. 2. С. 116-120.
74. Тоффлер Э. Третья волна. Москва: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2010. 331 с.
75. Трубина Е. Г. Город в теории : опыты осмысления пространства. Москва : Новое литературное обозрение, 2011. 520 с.
76. Уайтхед А.Н. Избранные работы по философии. Москва: Прогресс, 1990. 424 с.
77. Фрейд З. Будущее одной иллюзии. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Freid/Future.php (дата звернення 18.12. 2018)

78. Хабермас Ю. Структурное изменение публичной сферы: Исследования относительно категории буржуазного общества. Москва: Издательство «Весь Мир», 2016. 344 с.
79. Хайдеггер М. Бытие и время; пер. с нем. В. В. Бибихина. Москва: Республика, 1993. 448 с.
80. Хайдеггер М. Будувати, проживати, мислити «І», 1989. №1. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n1texts/heid2>. Назва з екрану. (дата звернення 02.08.2015)
81. Хоркхаймер М., Адорно Т. Диалектика Просвещения. Философские фрагменты; пер. с нем. М. Кузнецова. Москва: Медиум; Санкт-Петербург: Ювента, 1997. 310 с.
82. Хрестоматия по истории мировой культуры; под ред. Гриненко Г.В. Москва; Юрайт, 1999. 543 с.
83. Чичканова Т. А. Пространство города как предмет педагогического исследования (к постановке проблемы). Интернет–журнал Науковедение. 2014. № 4. С. 101
84. Шапинская Е. Н. Массовая культура: теории и практики. Москва: ООО «Издательство «Согласие», 2017. 386 с.
85. Шеффер Ф. Он здесь, и Он не молчит. Избранное; пер. с англ. Санкт-Петербург: Мирт, 2002. 351 с.
86. Шилехина М. С. Современные тенденции формирования культурного пространства города: проблемы и возможности? Культурное наследие России. 2016. № 4 (15). С. 103–109.
87. Шопенгауер А. Мир как воля и представление. Афоризмы и максимы. Новые афоризмы. Минск: Литература, 1998. 1408 с.
88. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки монографии мировой истории. 1. Гештальт и действительность; пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К.А. Свасьяна. Москва: Мысль, 1993. 663 с.

89. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира; пер. с англ. А. Я. Алхасова, Н. Я. Мазлумяновой. Москва: Институт Фонда «Общественное мнение», 2003. 336 с.
90. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию; пер. с ит. В. Резник и А. Погоняйло. Санкт-Петербург: Санкт-ПетербургСимпозиум, 2004. 544 с.
91. Энгельс Ф. Большие города. Энгельс Ф. Положение рабочего класса в Англии. URL: <http://www.urban-club.ru/?p=202> (дата обращения (24.02. 2019))
92. Cohen A. The Politics of Elite Culture: Explorations in the Dramaturgy of Power in a Modern African Society. University of California Press, 1981. 257 p.
93. Curtis B. That Place Where: Some Thoughts on Memory and the City. The Unknown City [Eds. I. Borden, J.Kerr, A. Pivaro].Cambridge, L. : The MIT Press, 2002. P. 54-68.
94. Fedyk O. Hoian I., Storozhuk S. Conceptual modern gender policy challenges. *Cherkasy University Bulletin: Philosophy*, 2019, 2. P. 15-23.
95. Geertz C. The Interpretation of Cultures. New York: Basic Books, 1977. 480 p.
96. Gellner E. Nations and Nationalism. Second Edition (The New Perspectives on the Past). Cornell University Press, 2009. 208 p.
97. Giddens A. Sociology. Cambridge: Polity Press? 2006. 1094 p.
98. Giddens A. The Nation-State and Violence. University of California Press, 1987. 408 p.
99. Goyan I., Storozhuk S. Socio-Cultural and Ideological Preconditions of Gender Equality. P. 149-159.
100. Peursen C. A. van. Man and Reality – the History of Human Thought. The Student World, 1963. №1.

101. Rothacker E. Philosophische Anthropologie. Bonn : H. Bouvier, 1964. 199 s.
102. Scheler M. The Nature of Sympathy. Hamden: Archon Books, 1973. 274 p.
103. Simmel G. The Metropolis and Mental Life. URL: http://www.blackwellpublishing.com/content/BPL/Images/Content_store/Sample_chapter/0631225137/Bridge.pdf URL: <http://www.slideshare.net/ssuser9fc5af/ss-9744340> (date of appeal 26.12. 2018).

РОЗДІЛ 3. КУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІСТА У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕПОХИ

3. 1. Інформатизація суспільства як чинник культурних трансформацій міста в постіндустріальну добу

Розглянувши специфіку формування культури міста в індустріальну епоху, виявимо зміни міської культури у процесі переходу до постіндустріального суспільства з огляду на інформаційну революцію, що відбувається у світі, починаючи з кінця ХХ століття. Актуальність дослідження культурних трансформацій міського життя в контексті інформатизації суспільства викликана тими зрушеннями, які відбуваються у всіх сферах життя сучасного міста. Інформатизація все більше наповнює життя сучасного соціуму, що поступово вступає в нову еру, яку прийнято називати інформаційною цивілізацією. «До кінця 1970-х років комп'ютери міцно облаштувалися в більшості компаній і ставало все більше споживачів, які придбали комп'ютери для домашнього користування» [23, с. 9] Це призводить до зростання частки інтелектуальної праці і зменшення частки фізичної праці, посилення ролі цифрових засобів масової комунікації, соціального спілкування. Змінюється спосіб життя людей, виникають нові парадигми економіки, політики, управління, що, в свою чергу, призводить до культурних трансформацій міста.

У більш пізньому, постіндустріальному місті «транспорт медіа» стають всепроникні електронні і цифрові мережі дистрибуції – мовне ТБ, радіо, Інтернет – замінюють фізичну доставку медіа-продуктів. Медіа-середовище міст, як показує нам історія Нового і Новітнього часів, стала живильним підґрунтям для виникнення сучасних держав, управлінських і ділових практик, політичної і соціальної комунікації.

Як відомо, інформаційне суспільство – це суспільство, в якому головним ресурсом є цифрова інформація, що виникає внаслідок інформаційно-комп'ютерної революції і базується на інтегрованих системах зв'язку. Це поняття було запроваджене у другій половині XX ст., після виникнення електронних засобів масової інформації, передусім, телебачення. Завдяки цьому потрібні були спеціальні засоби обробки інформації, її збереження і використання, що сприяло інформатизації суспільства. Тому ще з 70-х років минулого століття майбутню епоху в історії людства стали називати інформаційною або постіндустріальним суспільством. Е. Тоффлер зазначав, що людство вже пережило аграрну й індустріальну революції і стоїть на порозі інформаційного або «суперіндустріального суспільства» [69]. Стрімкий розвиток електронних засобів масової інформації призвів до зниження тиражів друкованої продукції. Міські жителі все менше читають друковані газети і все більше звертаються до електронних носіїв, розміщених у мережах. Це стимулювало виникнення нової сфери послуг – інтернет-кафе, інтернет-клубів тощо. Тобто інформатизація сприяла культурним зрушенням перш за все у містах, їхній інфраструктурі, архітектурі, засобах комунікації тощо.

Розвиток глобального процесу інформатизації суспільства веде до формування не тільки нового інформаційного середовища проживання людей, а й нового, інформаційного шляху їхнього життя і професійної діяльності. Комп'ютер та інформаційні технології, які проникають в усі сфери життєдіяльності людей, змінюючи зміст і умови їхнього спілкування, праці, відпочинку, навчання, є сьогодні однією з особливостей соціальних відносин. Перехід інформації в розряд найважливіших універсальних категорій відображає об'єктивну необхідність інформаційних ресурсів для всіх видів людської діяльності – навчальної, науково-дослідної, виробничої. В сучасних умовах інформація

розглядається як щось самостійне, в одному ряду з такими категоріями як матерія і енергія. Інформаційна епоха висуває в якості одного з основних завдань, що стоять перед міським жителем, завдання формування інформаційної культури особистості, що є невід'ємною частиною загальної культури людини. Результатом вирішення цього завдання повинні стати успішна адаптація і затребуваність особистості в інформаційному суспільстві XXI століття.

Сучасна цивілізація, як зазначалося вище, пов'язана з посиленням інформатизації всіх без винятку соціальних практик, і саме інформатизація стає найважливішим чинником поліпшення життя людей у місті. Поміж тим, комп'ютер та електронні носії інформації, як слушно зауважає Н. Кириллова, впливають на людину та суспільство тільки у тому випадку, коли вона стають добре продуманою системою, що корелює з суспільним життям та громадськими зв'язками. Інакше кажучи, інформація перетворюється на соціальний ресурс тільки у контексті. Саме від нього залежить значення та соціальні перспективи інформації [36, с. 185].

Загалом інформація та знання, у сучасному світі вважаються тими ресурсами, від яких залежить добробут міського населення. Звісно, наразі немає жодних підстав говорити про зниження ролі продовольства чи промислових товарів у житті міського населення, поміж тим, якість його життя залежить від організаційно-інформаційних чинників, які визначають соціальні порядки. Першою і головною передумовою таких приголомшливих соціокультурних трансформацій, на наш погляд, є зміни в комунікативних можливостях людей, а з ними відповідно й трансляція необхідної для життя соціуму інформації. В індустріальному суспільстві головним засобами передачі соціально значимої інформації, як цілком аргументовано показав ще Е. Тоффлер, були паперові носії – книги, газети, журнали тощо [66]. Вони забезпечували формальну комунікацію, в ході якої трансливалася не просто інформація, а певні соціальні програми. В

цьому контексті надзвичайно показовим прикладом може стати не тільки трансляція соціальних ідеалів засобами художньої літератури, а й формування системи соціальних цінностей, серед яких далеко не останню роль відігравав образ слухняного виконавця розпоряджень засобами друкованої преси. Саме завдяки їй підтримувалися соціальні норми та цінності – стиль життя представника середнього красу, орієнтованого на здобуття прибуткової професії та соціальної респектабельності завдяки трансльованим пресою соціальним стандартам – сім'я, будинок діти. Виконання цієї соціальної програми було запорукою виживання орієнтованого на виробництво товарів індустріального суспільства.

Істотні зміни в житті людини окреслюються одразу після появи перших комп'ютерів. Істотно пришвидшуючи обробку інформації, вони потребували нових професійних навичок, серед яких головну роль відігравало критичне мислення. Це цілком закономірно, адже для суспільства, так само як і окремої людини, цінністю володіє не «стерильна інформація», а знання, завдяки якому розширюються соціальний потенціал окремої людини, долають соціальні протиріччя та глобальні проблеми [79].

Започатковані на зорі становлення інформаційного суспільства зміни, повною мірою виявилися тільки завдяки появі Інтернету, як докорінного нового засобу зберігання та передачі інформації. Завдяки йому людство отримало можливість з блискавичною швидкістю не тільки обробляти масивні потоки інформації, а й миттєво розповсюджувати великий обсяг найрізноманітнішої інформації на величезну територію практично безконтрольно. Інформація, передана через Інтернет, миттєво проходить тисячі кілометрів, долає державні кордони і забезпечує широке використання можливостей мультимедіа. Саме тому, для багатьох учених поява Інтернету стала підставою говорити про перехід суспільства від індустріальної до інформаційної стадії розвитку.

Не вдаючись до аналізу змісту інформаційних технологій та їхнього зв'язку з Інтернетом, оскільки ця проблема не є предметом нашого безпосереднього розгляду, все ж хотілося зауважити, що його поява зумовила формування особливої системи взаємовідносин, яка не піддається аналізу в рамках існуючих сьогодні законів. Наприклад, щоб «скачати» будь-яку інформацію із закордонного серверу через Інтернет, потрібно декілька хвилин. Ніякої таможні, ніяких податків, ніяких законів. Такі ознаки, як «глобальність, нематеріальність та наддержавність, доступні тільки Інтернету» [36, с. 295]. Утім, здавалось би позитивні зміни нерідко лякають – необмежений доступ до інформації, в тому числі незаконної та кримінальної, розбещує і деморалізує як окрему людину, так і суспільство в цілому.

Багато дискусій зумовлює проблема інтелектуальної власності, яка нерозривно пов'язана з уведенням додаткових обмежень на користування тією чи іншою інформацією. Зазвичай вони пов'язані з оплатою за її користування, що нерідко призводить до істотного обмеження доступу до соціально значимої інформації з Інтернету. На рівні повсякденного життя пересічних городян, такі обмеження можуть видаватися цілком справедливими й відповідати новим економічним стандартам. Більш того, завдяки певним обмеженням у доступі до інформації, стало можливим впорядкування інформаційної лавини, яка мала вкрай неоднозначні наслідки в житті людей. Адже, як справедливо зазначає М. Дері, уявлення про майбутнє, як про час вічного спочинку, який забезпечує розвиток техніки та технологій, швидко витісняється образом «корпоративного майбутнього, в якому всі ми завжди доступні дзвінкам і перебуваємо в постійному русі, занадто підтискає часом, щоб зупинитися для отримання нових розпоряджень або пригальмувати, щоб сплатити мита. Матуся-яппі, перебуваючи в діловому відрядженні, воркує зі своїм малюком по відеофону. Гостра нестача часу, яку відчуває сьогодні робоча сила та

страждає від недосипу, досягає, нових вершин абсурдності в майбутньому, в якому квінтесенція материнства – заколисування немовляти – здійснюється по відеофону, з компанією Ma Bell в ролі сурогатної матері» [22, с. 20-21]. Це говорить про те, що темпи розвитку інформаційної техніки змушують людину працювати на виснаження, не зважаючи на свій біологічний потенціал, перетворюючи її на «кіберлюдину».

Зміни, які не може оминати успішна людина, образ якої незмінно пов'язаний з орієнтованим на зміни активним городянином, торкнулися всієї соціальної сфери, й спочатку надзвичайно позитивно відобразилися на житті людей зі спеціальними потребами. Завдяки розвитку технологій та переміні системи комунікації, в соціальному середовищі було створено інструменти, здатні відповідати на особливі потреби різноманітного соціального середовища, тим самим трансформувало соціальну парадигму інвалідності. Традиційно, обмежені можливості людини були зумовлені певними природними вадами, які у високорозвиненому технологічному середовищі, частково або повністю нівелювалися завдяки створенню спеціальних адаптивних засобів. Відповідно, обмеження доступу до соціально значимої інформації та новітніх технологій найбільше стосуються людей з особливими потребами, навіть попри те, що вони можуть мати досить амбівалентні наслідки для усього суспільства.

Високий рівень доступності інформації поза будь-яким сумнівом помітно збільшує соціальні можливості людини, тим самим змінюючи все соціальне середовище. Поміж тим, не варто ігнорувати й того, ці соціальні трансформації породжують нові форми соціального насильства. В індустріальному суспільстві, воно виявлялося у двох аспектах: по-перше, це було свідоме виховання послуху завдяки якому у людини виховувався навик до виконання монотонної роботи на заводі чи фабриці. По-друге, невинне виробництво продукції та відповідно добробут населення в цей період залежало від кількості спожитих товарів, заохоченням до придбання

яких слугувала реклама, яка хоча й була однією з форм соціального насилля – зазвичай саме вона визначала соціальну респектабельність людини.

Докорінні зміни ролі реклами відбуваються завдяки розвитку інформаційних технологій та Інтернету. Вони істотно здешевили рекламу, завдяки якій, з одного боку, розпочалося невинне забруднення інформаційного середовища, в тому числі й спамом, а з іншого – зумовило небувалий до цього тиск реклами на свідомість та потреби людини. Велика кількість рекламних банерів в інтернет середовищі, сприяла формуванню внутрішнього почуття невдоволення, яке стало закономірним наслідком відсутності чітких соціальних стандартів та критеріїв соціальної респектабельності [79, с.17-18]. Завдяки цьому, Інтернет-реклама перетворюється на технології маніпулювання масовою свідомістю, яка здатна впливати навіть на людей з розвиненим критичним мисленням.

Попри ряд загрозливих тенденцій пов'язаних з розвитком інформаційних технологій та Інтернету, їхня поява забезпечила багато позитивних соціокультурних трансформацій, серед яких особливої уваги заслуговує виникнення «електронного уряду», який забезпечує високоефективний доступ до владної інформації. Його створення було стимульоване зростанням суспільної потреби у доступі до інформації загально-урядових порталів, який давав можливість швидко вирішувати ряд важливих проблем у суспільстві, яке завдяки розвитку інформаційних технологій помітно лібералізувалося та звільнилося від зайвих формальностей. Очевидно, що такі зміни руйнували традиційну для індустріального суспільства владну вертикаль, тим самим сприяючи подоланню корупції. Саме через це, функціонування «електронного уряду», може існувати тільки у соціальному середовищі, в якому є:

1. Розуміння того, що інтереси громадян перевищують інтереси бюрократії, а уряд повинен бути обслуговуючим по відношенню до громадян;
2. Високий рівень інформаційних технологій та достатня кількість спеціалістів та кваліфікаційних користувачів нової сфери.

Ступінь розвитку як самого «електронного уряду», так само як і функцій, які він виконує, можна розглядати як своєрідний «тест» для визначення того, наскільки демократичним є саме суспільство і наскільки досконалою система, в якій влада – це сам народ. Бо ж, як цілком слушно зазначає Н. Кириллова, це не одномоментний акт. Держава разом із громадянами повинна пройти декілька етапів цього будівництва та послідовно вирішити низку завдань. Також державі потрібно вирішити велику кількість технологічних проблем, починаючи з модернізації існуючих інформаційно-технологічних систем в уніфікації цих систем у рамках усього уряду та створення єдиного інформаційно-технологічного комплексу [36, с. 273]. Можна сказати, що в містах, де створений такий уряд, відбуваються колосальні культурні зрушення. Ми маємо на увазі той факт, що інформаційні технології проникають у всі складові міського простору та змінюють його, не тільки модернізуючи віртуальний простір, а й змінюючи інфраструктуру міста.

Можливості оперативного обміну економічною, науково-технічною, культурною, політичною та іншою інформацією є безсумнівним благом сучасного міста. Без інтенсивного обміну інформацією, постійного інформаційного зв'язку з навколишнім середовищем неможливою є нормальна життєдіяльність людей у містах. Так Л. Дротянко справедливо відмітила, що, перебуваючи у власній кімнаті, людина може бути безпосередньо причетною до політичних подій, які відбуваються за тисячі кілометрів [25, с. 212]. Завдяки цьому молоді люди з різних міст одночасно можуть влаштовувати флешмоби на різну тематику. В основному у такий

спосіб вони реагують на різні зміни у політичному та культурному житті тим самим визначаючи напрям їхнього розвитку.

З розвитком електронних засобів комунікації та інформаційних систем змінюється залежність між просторовою близькістю та виконанням функцій повсякденного життя – роботою, купівлею, турботою про здоров'я та освітою. Міста починають позбавлятися своєї функціональної необхідності. Тобто, якщо в попередні епохи в міста приїжджали з навколишніх сіл для торгівлі, то в інформаційну епоху торгівля набуває комп'ютерного вигляду – виникають інтернет-магазини, в яких через комп'ютерну мережу можна розглядати в режимі «online» необхідні товари й отримувати відповідні послуги. При цьому розвиток електронної торгівлі не є самоціллю, це є засобом для вирішення проблеми приведення у відповідність до сучасних вимог інформаційної інфраструктури підтримання ринку. Електронна торгівля, інтернет-магазини в сучасному світі поширені не тільки у містах, а й у селах, де є можливість долучитися до світової мережі. Тепер і сільський житель має змогу замовляти товари навіть на закордонних сайтах та змінювати свій культурний світогляд через глобальну мережу, користуючись товарами, яких немає в сільському магазині.

Зменшується потреба в роботі, яка виконується в традиційний виробничий спосіб, оскільки багато видів роботи здійснюється за допомогою комунікаційних технологій вдома. З'являється робота через телекомунікації, породжена мережевими комп'ютерними центрами, які розташовані в промисловій зоні. Е. Тоффлер у праці «Третя хвиля» так сформулював особливості інформатизації суспільства: «Ця «третя хвиля» несе із собою новий спосіб життя, заснований на інформаційних технологіях, де головна роль відводиться комп'ютеру, а замість звичайних офісів робочим місцем все більше стає «електронний котедж» [66]. Зважаючи на ці обставини, можна сказати, що виникає децентралізація

міста, яка теж веде до його культурних трансформацій. Тобто культура стає менш традиційною, більш електронно-цифровою, комп'ютеризованою.

На фоні інформатизації в містах виникають різноманітні види субкультур. Зокрема, М. Дері запевняє, що всі ці субкультури зайняті власне політичною діяльністю з експропріації техніки у вчених і директорів компаній, у тих, хто визначає політику, і тих, хто формує громадську думку. Інакше кажучи, у тих, від кого зазвичай залежить використання, доступність і подальший розвиток пристроїв, які все більше і більше визначають життя городянина [22, с. 23]. Розглянемо декілька прикладів субкультур інформаційного міста. Їх дуже влучно описує в своїй книзі дослідник: «Кіберрокери і кіберпанки виривають один у одного драну мантию підліткового бунту. Тим самим вони підкреслюють суто кіберпанківську природу рок-музики, свого роду повстання «низьких технологій». Технологи і художники кібер-боді-арту влаштовують техноперформанси, в яких вийшли з-під контролю роботи і люди, життю яких загрожують величезні машини. Тим самим вони драматизують поширене занепокоєння навколо зростаючої автономності розумних механізмів і в першу чергу «розумної» зброї – і уявного старіння людини. Онлайнкові донжуани, охочі до «сексу по листуванню», і хакери, які мріють про механічних жінок, виступають у ролі викривачів гендерної політики комп'ютерної культури і нашої національної одержимості механізацією сексу й сексуалізацією машин. І, нарешті, постмодерністи, яких Девід Кроненберг називає «неприборканою плоттю»: «морфо», чиє тіло завдяки сучасній хірургії стає матеріалом для творчості, транссексуалка, яка уявляє себе «техножінкою» 1990-х», культуристи, які накачують себе до машиноподібних ідолів, хірурги-косметологи, які мріють створити людині крила, пророки постлюдської революції. Ці та інші представники кіберкультури розповідають свої історії про перехідний стан і невідому

долю тіла під кінець XX століття» [22, с. 25]. Можемо зробити висновок, що субкультури виступають в якості призми, в яких заломлюються основні теми кіберкультури. Але міський житель не повинен забувати, що найближче майбутнє людство проведе тут, у цих тілах, на цій планеті.

Інформаційна епоха зумовлює істотні зміни в інфраструктурі міста, центральні райони якого хоча й залишаються діловими та освітніми центрами, проте втрачають свій класичний вигляд завдяки загостренню боротьби за привласнення «корисної цінності міста» [31]. Зазвичай, її розпочинають представники середнього класу міського населення, котрими відтепер є не всебічно розвинені інтелектуали діяльності яких спрямована на досягнення всезагального блага, а професіонали, що позбавлені будь-яких «інтелігентських комплексів», а тому приймають з великим задоволенням усі переваги сучасної їм цивілізації. Головним стимулом діяльності в нових умовах є професійний і фінансовий успіх, заради якого городяни нерідко здатні поступатися будь-якими принципами. Власне кажучи, саме призводить до того, що історичні райони міст, починають хаотично забудовуватися – поряд з історичними пам'ятками з'являються житлові будинки та офісні центри, побудовані у відповідності з естетичними стандартами часу, що призводить до поступової руйнації культурного коду міста.

Процеси інформатизації суспільства ведуть до культурної маргіналізації жителів міста, які постійно поповнюються завдяки притоку зазвичай сільської молоді. Маючи доступ до соціально значимої інформації, вона з легкістю опановує сучасні спеціальності, нерідко стаючи кваліфікованим та затребуваним на ринку праці професіоналом-експертом. Поміж тим, високий рівень професіоналізму у вузькопрофільній діяльності, зазвичай не перетворює вихідців з сільських регіонів на інтелектуалів, в тому числі й завдяки їхній ментальній схильності до звичаїв та традицій сільського життя. Не меншою мірою,

маргіналізація міста пов'язана зі зростанням міграційних потоків, які призводять до розмивання міської ідентичності, через постання великої кількості локальних культурних середовищ, єдність яких забезпечується формується на основі єдності споминів, що не мають жодного стосунку з культурою міста, в якому вони проживають. У цьому контексті слушним видається твердження М. Кастельса про те, що сучасне «суспільство руйнує свою історичну культуру до рівня локалізованої ідентичності, що відновлює значення міст тільки ціною руйнування комунікації між різними культурами і місцевостями. Міста і регіони зникають як соціально значимі місця» [35, с. 98]. Зважаючи на це, можемо не погодитись із тим, що виходом із такого стану здатність отримувати і переробляти нову інформацію, що спонукатиме до інтелектуального розвитку [39, с. 84].

Сучасний етап переходу людства від індустріального суспільства до інформаційного висуває низку вимог до діяльності суб'єкта, які дають підставу говорити про деякі загальні підходи до формування інформаційної культури. Зі слів В. Розіна, інформатизація веде не просто до збільшення обсягу інформації, але й до принципово нової культури, нового типу суспільства, своєрідність якого визначається інформаційними технологіями [21, с. 212-213]. Так, приміром, останнім часом навіть у транзитивних суспільствах, прикладом яких може бути Україна, яскраво проявляються зміни в організації життя та діяльності суспільства, серед яких, поза будь-яким сумнівом, пріоритет належить різкому скороченню безпосереднього спілкування, в умовах різкого зростання кількості закладів для проведення дозвілля з вільним доступом до всесвітньої мережі Інтернет. Завдяки цьому, змінюється не тільки якість комунікації – люди все частіше спілкуються у групах, які не мають територіального визначення. Так само відбувається й ділова комунікації, яка відтепер не потребує територіально означеного офісу, а може здійснюватися у досить популярних сьогодні інтернет-кафе.

У молоді та людей середнього віку користуються популярністю кінотеатри. З приходом 3D-технологій кінотеатри займають перші сходинки відвідування культурних закладів у міських жителів. Безкоштовний доступ до Інтернету в кафе кінотеатрів збільшує Інтернет-спілкування та передачу інформації. Це збільшує потік відвідувачів, оскільки завдяки сучасним гаджетам можливо зробити «селфі» на фоні кіноафіші та прорекламувати фільм. Поміж тим, цей сьогодні вже традиційний заклад, починає набувати нової форми. Нерідко в містах з'являються спеціальні майданчики з великим екранами на яких транслуються кінопродукти, озвучення яких забезпечується тільки індивідуальними гаджетами. Чималої популярності останнім часом набувають анти-кінотеатри, де можна самостійно обрати фільм чи телепередачу для перегляду, а за необхідності зупиняти перегляд. Такі заклади орієнтовані на індивідуальні бажання щодо проведення дозвілля.

Усі ці культурні трансформації міста несуть у собі динамічний розвиток суспільства. Поряд із традиційними ресурсами, впроваджуються й інформаційні технології, що дозволяють створювати, та забезпечувати ефективні способи збереження інформації. При цьому головною передумовою успішного розвитку є інформатизація освіти. Оскільки більшість професійних навчальних закладів знаходиться в містах, то в них досить швидко впроваджуються комп'ютерні технології в процес викладання навчальних дисциплін. Крім того, завдяки Інтернету, молоді люди отримують небувалий до цього доступ до інформації, що призводить до істотних зміни в самій системі навчання. Все більшого значення набувають змішані форми навчання – аудиторії відтепер слугують тільки місцем структуризації самостійно отриманої інформації та перетворення її у значимий соціальний ресурс. Це, своєю чергою, зумовлює трансформацію самої мети освітнього процесу, який все частіше стає

орієнтованим на формування креативного мислення, яке відкриває можливість для нестандартної обробки інформації.

Інформатизація посилила роль інформації та комунікації у сучасному суспільстві. Сьогодні за два дні людство виробляє стільки ж інформації, скільки воно виробляло від початку цивілізації до 2003 року. І справедливим буде зауважити, що основними комунікаційними вузлами є міста. Глобальні центри світової торгівлі, культури, фінансів, науки виробляють, передають і споживають інформацію. Комунікаційний потенціал сучасного мегаполісу – головна умова його розвитку та конкурентоспроможності, це його головне багатство. Сучасне місто, чисельність населення якого вимірюється мільйонами людей, – це, перш за все, простір для спілкування. Готовність вступати в комунікацію – одна з головних умов життя у місті. Щодня мільйони людей стикаються один з одним у метро, на вулицях, у кафе, і, з одного боку, це дає можливість розширювати свої ментальні горизонти, а з іншого – створює колосальний психологічний тиск. «Асфальтова цивілізація» зумовила появу деяких захисних механізмів: городяни навчилися приймати інформацію фрагментарно – звідси феномен «розсіяної уваги», описаний В. Беньяміном. Соціальні зв'язки стають більш поверховими. Так Р. Арнхейм називає міське середовище «вічним хеппенінгом»: безліч подій, вражень, звуків, запахів, шумів, повідомлень – все це притупляє сприйняття. Лише щось зовсім екстраординарне може вивести міського жителя зі стану інформаційної байдужості. Завдяки сучасним технологіям парадигма споживання інформації змінилася – світ уявляється більше «розірваним», людській свідомості все важче «осягнути неосяжне»: здавалося б, зараз ми маємо можливість отримати відповідь на будь-яке питання, всі сфери знань є відкритими, але проблема полягає, напевно, в тому, що питань дуже багато [5].

Сучасна ситуація виглядає приблизно так само, як ніби-то напівписьменний селянин потрапив раптом у королівську бібліотеку. Нинішній світ змінюється так швидко, що наздогнати його зміни часом буває неможливо, тому люди свідомо обмежують і структурують інформаційні потоки, які їх оточують, – це допомагає їм створити ілюзію наявності будь-якої системи у сучасному світі. Те ж саме ми можемо сказати і про сучасне місто.

Сучасне місто є транзитивним [2] – його просторові та тимчасові рамки не замкнуті, що дозволяє йому постійно змінювати свій вигляд. Взагалі досить важко, як уже говорилося, окреслити його образ: кожне місто описується множинністю історій і вражень. Кожна людина, що вступає в комунікацію з містом, виводить свою власну інтерпретацію. Місто існує в кількох вимірах: крім свого нескінченно складного і багатогранного фізичного втілення в будівлях, малюнках доріг і мостів, місто живе в історичній пам'яті, образах, символах, асоціаціях, які відображені в безлічі творів літератури, кіно, живопису, музики, – ми можемо назвати це його віртуальним втіленням.

Продовжуючи розвивати тему трансформації комунікаційного простору сучасного мегаполісу, не можна не відзначити феномен дегіталізації простору. Процес розвитку технологій, комп'ютеризація, поява і широке поширення Інтернету, смартфонів, різного гатунку гаджетів змінило уявлення про віртуальний простір міста. Зараз ми можемо говорити ще і про те, що образ міста існує і в цифровому форматі, більше того, в цей простір інтегровані міські жителі, які часто є його архітекторами.

Новітні технології змінюють традиційну картину дійсності, впливають на соціальну поведінку, трансформують картину людських взаємин, звичні речі набувають абсолютно нові втілення. Наприклад, звичайна географічна карта в останнє десятиліття перетворилася на засіб

соціального зв'язку і комунікації завдяки тому, що змінився її формат. Карта, яка в усі часи була простим інструментом навігації, в наші дні є віртуальною та інтерактивною. Сучасні технології зумовили появу низки нових функцій, таких як, наприклад: геопозиціонування, прокладання найбільш зручного маршруту, інформація про пробки, місця поблизу тощо.

З'являється все більше додатків для мобільних пристроїв, які дозволяють користувачеві комфортніше почуватися у просторі (в західній термінології вони називаються *locative media* – локаційні медіа). Локаційні медіа – це цифрові засоби комунікації, функціонально пов'язані з визначенням місця розташування користувача. Подібні медіа, будучи використаними в фізичному просторі, ініціюють реальні соціальні взаємодії. Ноутбуки та мобільні телефони, оснащені системою GPS, є платформою для подібних засобів комунікації. Проста функція визначення місцезнаходження користувача змінює базис сприйняття міста: тепер не людина шукає себе в просторі, а простір немов будується навколо неї. Такі програми, як Форсквер (FourSquare), (SkillPages), AlterGeo тощо – перетворюються у сервіси, що дозволяють орієнтуватися і в соціальному просторі навколо. Опосередковані соціальні відносини в мережі тепер набувають певної фіксованості у фізичному просторі. Якщо раніше Інтернет уявлявся чимось вирваним із просторової реальності, то тепер він об'єктивується та групується навколо користувача за допомогою різного гатунку «Чекин» (check-in) і «геотегів» (geotag). Простір сучасного мегаполісу суб'єктивується для кожного окремого користувача: він отримує можливість переносити своє ставлення до певних місць на карту міста, даючи їм назви і «відзначаючи» себе в них.

Ставлення людини до навколишнього простору визначається через опозицію «будинок – не будинок», тому часто міське середовище розглядається як «нічіє місце», тобто те, існування і функціонування якого від неї не залежить. Дуже мало людей насправді відчують зв'язок зі

своїм районом і відповідальність за нього, але придумані користувачем геотеги, точки, нанесені на міський ландшафт, надають особистий аспект сприйняття міста та його об'єктів. Людина створює «свої» місця на карті, стає «співтворцем», безпосереднім учасником міського процесу.

Сучасна інтерактивна карта міста дає набагато більше уявлення про простір, ніж раніше. Локаційні медіа відображають «індекс просторових відносин» у місті – місця, де люди люблять проводити час, а де – ні, вказує «живі» і «неживі» ділянки міського ландшафту.

Мобільний додаток Foursquare (Форсквер) був розроблений у 2009 році. Він пропонує своїм користувачам допомогу в навігації серед величезної кількості місць проведення дозвілля в місті. Він визначає поточну геопозицію користувача і, орієнтуючись на його смаки та уподобання, радить, куди ж йому все-таки піти. Це – соціальна мережа, інтегрована в географічний простір. Користувачі отримують можливість давати рекомендації своїм друзям, залишати відгуки про заклади, «відзначатися» у відвіданих місцях, отримувати бонуси і привілеї за певну кількість відвідувань. Це допомагає власникам бізнесу формувати програми лояльності, а також дізнаватися інформацію про свою аудиторію. За допомогою Форсквер можна передавати повідомлення і пропонувати спеціальні програми лояльним користувачам. Ця соціальна платформа зараз є однією з важливих складових комунікаційних кампаній різних організацій.

Дуже часто місце є центральним поняттям для феномену креативності. Художники, журналісти, письменники – для багатьох з них саме почуття місця є одним із головних аспектів самопрезентації і відправною точкою для початку творчого процесу. Локаційні медіа можуть позначити його новий виток, завдяки «поетичній формі візуалізації інформації» міського середовища. У сучасному місті кожен є учасником процесу створення живого і життєздатного міста, і бренди – не виняток. Як

уже не раз зазначалося вище, сучасні корпорації не можуть залишатися осторонь і не брати участі у надзвичайно швидко зростаючому процесі видозміни, вдосконалення та оптимізації міського простору. Багато з них виступають із власними ініціативами, реалізація яких спрямована на поліпшення умов життя городян. Найчастіше розробляються проекти, які носять ігровий характер, адже життя мегаполісу щодня і так обрушує на людину безліч стресів і переживань, саме тому одна з цілей – не просто поліпшити саме середовище, а й дозволити людям насолоджуватися міським життям, гармонійно співіснувати з мільйонами людей, не відчуваючи при цьому дискомфорту, інакше кажучи, отримувати більше задоволення від простих речей і не відчувати зовнішнього тиску.

Взагалі гейміфікація – застосування методик і підходів, характерних для комп'ютерних ігор – у реальному житті є одним з основних трендів маркетингової активності брендів. Так Й. Хейзінга пише, що «без підтримки певної ігрової поведінки культура взагалі неможлива» [75]. Створюючи ігрові ситуації, компанії отримують можливість побудувати свій міф, свою легенду разом із користувачем. Так, компанія Volkswagen не так давно запустила проект VW Fun Theory Awards, в рамках якого простим городянам пропонувалося висунути власні пропозиції видозміни міста, які, на їхній погляд, допомогли б людям трохи змінити себе, свою культурну поведінку на краще, що в підсумку, поза всяких сумнівів, могло б благотворно вплинути на загальну атмосферу міського простору.

Інформатизація виявила основні показники постіндустріальної епохи: «демасифікацію» медіа культури, телекратію і породжену нею «кліп-культуру», посилення ролі комп'ютерних технологій і системи Інтернет; процес глобалізації та новітні медіатехнології посилили екранну культуру, вплинули на розвиток мистецтва у віртуальній реальності, а «цифрова революція» спонукала до створення нових кібер-культур. Завдяки інформатизації соціокультурне середовище міста розширюється та

збагачується, що призводить як до позитивних, так і до негативних культурних трансформацій міста.

3. 2. Вплив зміни технічних засобів комунікації на культуру міста

Як було показано у попередньому підрозділі, процеси інформатизації завойовують практично всі сфери людської життєдіяльності, стрімко розвиваються в соціокультурних просторах (у мистецтві, в комунікаціях, у бізнесі тощо) і характеризуються низкою ознак. По-перше, багато складових духовної і матеріальної культури, що мають певну національну, етнічну приналежність, стають транснаціональними символами. По-друге, активність міграційних процесів сприяє формуванню інтегрованого наднаціонального, наддержавного світового соціокультурного простору. По-третє, перед людством постала загроза екологічних, техногенних, військових та інших проблем, які можна вирішити тільки спільними зусиллями.

Не лише зміни в інформаційній техніці вплинули на трансформацію культури міста, а й розвиток інших технічних засобів комунікації – мережі доріг і їхнє оснащення, різні види транспорту, зв'язку тощо. Окреслимо основні напрямки змін у комунікативних процесах у культурі міста постіндустріальної епохи. Технічні засоби комунікації як-от: залізниця, повітряний транспорт, автомобілі, оснащені дороги, а також телефон, телеграф, радіо, комп'ютер тощо – мали істотний вплив на культурні трансформації міста. Сучасна транспортна інфраструктура є значним комунікаційним вузлом, який визначає розвиток міської культури. Побудовані за певним планом залізні та автомобільні дороги, транспортні термінали визначають розміщення господарської житлової забудови, стають стержневими елементами, навколо яких упорядковується предметна сфера проживання людей. В сільській місцевості комунікативним центром також може бути залізнична станція. Навколо неї

розміщують магазини, інколи невеликий базар; саме станції відводиться роль «вікна» у зовнішній світ, адже, як цілком справедливо зауважує О. Музикантський, транспортне сполучення дозволяє зменшити відстань, тим сам «робить планету більш зв'язаною, ніби зменшуючи її у розмірах» [51]. Подібні думку висловив і Р. Арон, зауважуючи, що «...засоби комунікації і транспорт ліквідують відстань» [6, с. 102].

Цікавими та плідними щодо ролі транспортного сполучення у житті сучасного суспільства видаються думки Л. Дротянко. На думку дослідниці, «розширення мережі транспортних засобів, яка також зобов'язана розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, сприяє зростанню переміщення людей на тисячі кілометрів від дому в пошуках роботи, для навчання за кордоном, для здійснення подорожей тощо. Зазначені процеси сприяють поширенню феномену мультикультуралізму на всі куточки планети» [25, с. 16]. Інакше кажучи, інтенсивне транспортне сполучення забезпечує зростання міжкультурної комунікації та призводить до розмивання етнічної ідентичності спільнот.

В результаті цього, місто, яке раніше було огорожене мурами та найближчими поселеннями, розширюється до меж країни, а сьогодні охоплює всю планету. «Завдяки транспортним засобам, – зауважував свого часу К. Ясперс, – техніка робить людину ледве не всюдисущою, якщо їй не заважають у цьому держава, війна або політика – і на місці виникнути в те, що може бути пізнано, побачено, почуто... Складається нове світовідчуття. Наше просторове відчуття розширилося з появою сучасних технічних засобів комунікації до меж нашої планети, яка сприймається «замкнутою цілісністю» [81, с. 84]. Транспорт став важливим інструментом глобалізації, сприяючи перетворенню людини із мешканця села або міста на громадянина країни, а потім усього світу, роблячи світовідчуття індивіда планетарним, а планету – сумірною індивіду. Використання

космічних апаратів дозволяє людині зробити крок поза межі Землі, що розширює кордони Інтернету та комунікацію між людьми у всьому світі.

Аналізуючи вплив транспортних технологій на розвиток суспільства, О. Чумаков у праці «Метафізика глобалізації» наголошує: «коли отримали бурхливий розвиток нових засобів транспорту – залізні дороги, автомобілі, а також винайшли сучасні засоби масової комунікації: телефон, кіно, телебачення, радіо, – стало більше можливостей для широкого розповсюдження матеріальних та духовних цінностей» [76, с. 213]. Поміж тим, продовжує свою думку дослідник, технічні засоби комунікації – мобільні телефони, радіо, телебачення, транспортні засоби – не несуть у собі ідентифікацію з національною культурою їхніх виробників і відрізняються тільки наклейками із зазначенням країни-виробника. В той же час високо розвинута техносфера та її складові, наприклад, швидкісні транспортні комунікації і новітні технології, які ведуть до розширення підприємств, сучасні технічні засоби зв'язку, електронна техніка та Інтернет, які дозволяють виконувати все більшу кількість різних видів робіт, не виходячи з дому, роблять більше зручним та безпечним життя за межами міста. Цей новий глобальний стан не просто стирає межі між містом і селом, він, на думку М. Маклюєна, «ігнорує і витісняє форму міста, яка у такий спосіб все більше стає застарілою. З появою миттєвої електричної технології земна куля вже ніколи не зможе стати більше ніж село, і сама природа міста як форми основних параметрів неминуче повинна розчинитися в небутті, подібно затемненню в кінокадрі» [48]. Отже, для всесвітньої цивілізації ключовим буде вже не поняття «місто», точніше не саме це слово, скільки комфортний та інформаційно-технічно забезпечений спосіб життя в розосереджених поселеннях [76, с. 347].

Загалом небувалий до цього розвиток транспортних технологій призводить до розмивання міського середовища, з притаманними йому ціннісною системою. На зміну йому приходить глобальний та

уніфікований простір, в якому людина перетворюється на придаток машин. Суспільство за таких умов, як цілком справедливо зауважував К. Ясперс, потрапляє під владу техніки, яка визначає не тільки повсякденне життя людини, а й всю соціальну динаміку. У таких умовах не тільки місто, а весь соціальний простір перетворюється на «фабрику», що відриває людину від її природних витоків [82, с. 36].

На загрозових інтенціях науково-технічного прогресу наголошував і Ж. Еллюль. Вчений стверджував, що технічний прогрес став причиною пануючого в суспільстві абсурду, який незмінно проявлявся в бутті сучасної людини. Всі її життєві сили спрямовані на споживання матеріальних благ та різного роду надлишків. Зокрема, увагу дослідника привертало те, що у сучасному світі стрімко зросла кількість «об'єктів, які дозволяють бавитися, відпочивати, дивуватися. Ми виробляємо надлишок, який додається до благ, який уже є зайвим». Саме через це, продовжує свою думку Ж. Еллюль, сучасна людина «перетворилася на людину, зачаровану різноманітністю картинок, інтенсивністю шумів, дисперсією інформації ... Людина захоплена всесвітом випадкових і масово нав'язуваних можливостей». Саме технічні засоби масової комунікації «служать масі і натовпу та нав'язують свідомість певного конгломерату індивідів» [78, с. 52].

Звісно, висновки за застороги щодо суто негативного впливу техніки, варто сприймати критично. Адже, бездумно заперечити, що саме завдяки розвитку техніки та технологій передачі інформації (сучасної поліграфії, Інтернету, відео, кіно тощо) культура до небувалих розмірів розширила власні межі – творення та поширення культурних стандартів стали залежними від технічних засобів.

Звісно, у цифрову епоху образ міста формують не тільки дороги, аеропорти та розвинена інфраструктура, а й культурна ідентифікація, яка є неможливою без контенту соціальних мереж та форумів. У зв'язку з цим

необхідність «присутності в Інтернеті» будь-якого міста, що претендує на цікавість з боку його потенційних гостей, не викликає сумнівів. Мас-медіа з моменту своєї появи використовували як засіб масової комунікації з метою пропаганди, реклами або формування громадської думки. Тим самим ЗМІ конструювали ту чи іншу реальність, де предмети, території, персони, ідеї були наділені необхідним для комунікатора змістом.

XX століття збільшило швидкість передачі інформаційних потоків, створило їхні нові види і жанри, породило мас-медіа як явище, що сприяло розвитку засобів масової інформації та викликало до життя абсолютно нову глобальну форму, частиною якої стали також і засоби масової інформації. Тут мова йде про масову комунікацію, яка сприяє розвитку «індустрії культури». Дослідники, з одного боку, розглядають сучасний інформаційний потік як причину постійного, щоденного занепаду духовного життя соціуму до усередненого рівня масової свідомості. Адже саме масова свідомість стає основним способом взаємодії в соціумі і передачі інформації. З іншого боку, комунікація розглядається як важливий фактор для успішної організації та управління сучасним ринковим суспільством. «Індустрія культури» у такий спосіб стала сьогодні умовою ефективної економічної і політичної влади в суспільстві, в той же час залишаючись його похідною.

Взаємозв'язок між засобами масової комунікації і масовою культурою є настільки очевидним, що безліч значень, вкладених різними авторами в термін «масова культура», нагадує тезу про масову культуру, написану Ж. Фрідманом, як «продукт масової комунікації, де під масовою культурою розуміється сукупність культурних цінностей, відданих у розпорядження публіки завдяки засобам масової комунікації в рамках технічної цивілізації» [87, с. 3]. З цього випливає, що засоби масової комунікації істотно змінюють культуру міста, вони є розповсюджувачами

масової культури, і місто вже не зможе повернутися назад до культури минулих епох.

У соціально-культурній перспективі міський соціум відкривається в складному гетерогенному складі населення, що складається з безлічі спільнот, які розрізняються своїми ціннісно-смысловими орієнтаціями. Це робить актуальною проблематику комунікативного, публічного простору міста. Техніка істотно змінює соціальне середовище міста, які все частіше стають привабливими для розвитку нових економік. Зараз все частіше позиціонується думка, що культура поступово перетворюється в новітню економіку. Поміж тим, прихильники цієї позиції, часто ігнорують той факт, що подібні висновки стосуються тільки невеликої групи креативних людей, що створюють нові цивілізаційні стандарти. Натомість загальний культурний розвиток соціуму, поки-що забезпечується завдяки державним дотаціям. Цю думку певною мірою, поділяє й Л. Мамфорд. У роботі «Культура міст», він аргументовано доводить, що місто – це не тільки зовнішня структура, місто – це соціум, а відтак головне значення тут відіграє не форма вулиць, чи спосіб забудови, а механізм трансляції соціально значимої культурної спадщини. Його цілісність та розвиток потребує високого рівня однотайності у світогляді та прагнення людей. «Природа міста, – пише з цього приводу дослідник, – визначається не економічними підвалинами, бо ж місто – це, перш за все, соціальне утворення... Воно надає максимум можливостей для олюднення природного середовища і для натуралізації людської (культурної) спадщини. Воно дає культурну форму першому і матеріалізує в постійних колективних формах друге» [49, с. 5].

У світі розпочалася доба докорінної видозміни образу міста, яка постійно втрачає набуті в добу індустріалізації ознаки. Звісно, ми звикли бачити в місті місце для людської діяльності, місце, де люди виготовляють товари, послуги, знання. Організація звичних для нас міст орієнтована на

створення умов для діяльності людини і є її відбитком.

Філософія міста повинна показати горизонти, де буде знаходитися робота спрямована на розвиток міста. Все більш актуальним стає осмислення технічного компоненту міського життя, особливо на тлі зміни типу техніки. Розвиток філософії техніки, призвів до того, що в сучасних гуманітарних науках, вона може тлумачитися як «проект життя» (Х. Ортега-і-Гассет), який, згідно з висновками Л. Мамфорда, потребує ґрунтовного та всебічного осмислення та вибудовування певної соціальної стратегії. Вчений переконаний, що розбудова міста має забезпечувати розширення комунікативних можливостей кожної людини, тим самим забезпечуючи добробут всього суспільства [49, с. 356-357].

Як не дивно, але зростання питомої ваги інформації у суспільному розвитку, зумовило примітивізацію ціннісної системи суспільства. Піддавшись кардинальним змінам, сучасна культура перетворилася з книжкової культури на культуру екрану, а це не могло не відобразитися на способі мислення та свідомості людини. В нових умовах вона втрачає орієнтацію на інтелектуальний задум, реагуючи переважно на так емоційно забарвлені феномени, як різного роду емоційно забарвлені образи направлені на захоплення та відтворення кліше, які не потребують інтелектуальної напруги. Ось чому іміджі і образи політиків, представлені в форматі екрану, мають можливість найбільш повно впливати на масову свідомість і здатність маніпулювати величезною аудиторією. Це, в свою чергу, допомагає книзі залишатися в еру інформаційної культури по суті єдиним засобом збереження національної культури, носієм її змісту і більш адекватним способом залучення до неї.

Досліджуючи зміни у способах сприйняття інформації, не можна залишати поза увагою того, що інформаційний потік має такі специфічні якості, як його фрагментарність і надмірність. Занадто великий потік інформації неминуче призводить спочатку до її спрощеного сприйняття, а

потім, можливо, і поверхового мислення. Так, П. Валері порівнює почуття сучасної людини, яка має доступ до багатотомних енциклопедичних видань, причому і в цифровому форматі, до всіх художніх феноменів, нехай і в електронному вигляді, з почуттями, які охоплюють того, хто опинився в музеї, бо ж «продукція незліченних годин, витрачених стількома майстрами на малювання і живопис, обрушується в кілька миттєвостей на ваші розум і почуття. Під впливом цього тягара ми стаємо поверховими. Або ж стаємо ерудитами» [86].

Зміни структури навколишнього світу призводять до все більшої залежності людини від щоденного потоку інформації, яка створює за допомогою специфічних технічних засобів у віртуальну реальність. Під впливом засобів масової комунікації відбувається як інтеграція національних інформаційних просторів у єдиний інформаційний простір, так і інтеграція культури. Технічні засоби масової комунікації покликані відігравати компенсаторну роль стосовно менш розвинених та менш поширених засобів культури і її благ. Отже, при слабо розвиненій соціокультурній інфраструктурі або низькому рівні духовних потреб технічних засобів масової комунікації можуть стати і стають заміною інших засобів культури.

Сучасний соціум потребує передачі інформаційними потоками соціокультурного досвіду і підтримки культурних традицій, які мають значний вплив на художню культуру. Визначальною складовою художньої культури сьогоdnішнього часу є масовість і багатотиражність. Ключовими трансляторами, каналами і творцями творів мистецтва стали в наші дні радіо, телебачення, кіно та Інтернет. Тиражовані методи залучення до прекрасного безмежно збільшують художнє споживання унікального, як і всього іншого. Сприйняття мистецтва відбувається через техніку, що призводить до висновку про те, що однією з умов існування і функціонування сучасної культури є засоби масової інформації.

Узагальнене поняття засобів масової комунікації, до яких входять і технічні засоби комунікації, можна назвати одним словом мас-медіа. «У вигляді комп'ютерної інтерактивної комунікації виникає медіум, форми якого, подібно до правил мови, обумовлені програмуванням, по-новому обмежує структурні відповідності і у такий спосіб породжує новий вид комунікації» [52, с. 150]. Так, приміром, А. Назарчук наголошує на тому, що «комунікація, стаючи менш чутливою до територіального віддалення, виявляється здатною створювати комунікативні мережі, які беруть самі екстраординарні просторові обриси. У різних формах комунікації ці мережі можуть створювати стабільні комунікативні структури, які часто не поступаються соціальним групам, які живуть за нормами територіальної, тобто усної комунікації. Тому вони певною мірою можуть бути міцнішими організаційних структур» [52, с. 148]. Незважаючи на столітні спроби демократизації, мас-медіа залишаються розмовою з натовпом з єдиного центру, мовним способом комунікації. Цей тип медіа, якими б можливостями зворотного зв'язку вони не володіли, продовжують спиратися на свою ключову властивість: можливість швидко, одночасно і в однаковій формі повідомити майже необмеженій кількості людей певну інформацію.

Як у сучасному місті є сусідами різні архітектурні стилі, так само є й різноманітність середовища проживання. Між жителями зберігаються культурні, економічні відмінності; більше того, не дивлячись на всі зусилля індустріальної епохи, практично ніде не вдалося забезпечити повну одноманітність «послуг життя», в місті зберігається поділ на «центри» і «окраїни», неможливо забезпечити тотальну рівність доступу до громадських просторів тощо. Відповідно, ці джерела забезпечують «харчуванням» усю екосистему міських медіа-комунікацій – від попиту на різний зміст і форму, до відмінностей у природі і способах поширення, до диференціації реакції на комунікацію.

Необхідно, на нашу думку, вибирати «тексти», які транслюють позитивні конотації. Не менш важливо визначити контексти, в яких ці додаткові позитивні значення будуть перенесені на об'єкт іміджу (місто). У пошуках таких «текстів» ми звернулися до архітектури як форми масової комунікації. Архітектурна споруда має потенціал полісемічного символу зі складною функціональною системою культурних кодів, про що писалося у попередньому розділі. При цьому архітектура, незважаючи на безліч інтерпретацій у різних дискурсах (професійних, художніх, повсякденних), є тією самою формою репрезентації міської атмосфери, яку здатний вловити реципієнт через посередництво фотографії та медіа-супровід Інтернет-ресурсу. Архітектурна споруда як художній «текст» здатна передавати набагато більший обсяг інформації, ніж прості мовні структури. Крім того, художні тексти через свою складність здатні зберігати пам'ять про свої контексти, тобто виконувати функцію культурної пам'яті [44, с. 56]. Отже, архітектура – це «візитна картка» міста, «що розповідає» його історію і відображає його сучасний настрій.

Сьогодні ми спостерігаємо як архітектори та фахівці із соціальних комунікацій утворюють ефективний професійний тандем – зусилля обох професійних груп спрямовані на створення «впізнаваного» образу міста через його культурні коди, встановлення позитивного емоційного зв'язку з ним, забезпечення його привабливості в очах різних аудиторій. Дійсно, є чимало прикладів того, як будівництво лише одної архітектурної споруди оживило туристичне життя міста. Як приклад, можна згадати іспанське містечко Більбао, яке стало популярним місцем для туристів після будівництва будівлі музею сучасного мистецтва (Музей Гуггенхайма архітектора Френка Гері). Так ми вгадуємо за зображенням Статуї свободи Нью-Йорк, а за Ейфелевою вежею бачимо Париж. Однак справа полягає не тільки в унікальності і розмірах цих артефактів, їхня репрезентативність як символів полягає у вірно «вгацьому» культурному коді міста. Подібні

приклади існують і в сучасній Україні, свідченням чого є містечко Радомишль у Житомирській області. Довгий час, воно залишалося малознаним в Україні, й не мало жодного туристичного потенціалу. Поміж тим, побудова замку та відкриття в ньому музею української народної ікони, перетворила його на знаний культурний центр.

Основним джерелом різноманітності міського життя є, власне, сама людина – творець, житель, споживач і джерело вітальності сучасного міста (він живить її не тільки плодами своєї праці, а й само-комунікацією, поведінкою, стилем і способом життя). Ще одним джерелом різноманітності є географія міського середовища й створені людиною способи з'єднання розрізнених географічних локацій в єдине ціле – чи то нематеріальні закони, постанови, правила, або матеріальні – транспортна система, структура вулиць й зонування. Різні частини міста мають не тільки різне розташування (по вертикалі – одні розташовані на височині, інші в низинах, по горизонталі – одні, наприклад, ближче до річки чи моря, інші – далі), але і різну «місцеву історію», яка може бути як справжньою історією, так і місцевими легендами й локальними упередженнями (різного ґатунку «погані / прокляті місця», наприклад).

Третім джерелом міської різноманітності, поза будь-яким сумнівом, є поліваріантність виникнення людських спільнот і результатів їхнього існування. Навіть у тоталітарних державах не намагалися принципово змінити це джерело, що бере свою основу в Середньовіччі (а, можливо, й раніше). Європейські міста ділилися на гільдії ремісників, міста Київської Русі приростали професійними, культурними або військовими посадами або слободами (так, Лефортово було «поселенням іноземців», а Ковальська слобода – поселенням майстрів по металу тощо). Згодом вихідна ідентичність таких внутрішньоміських територіальних утворень стиралася, але залишалася, передавалася через склад співтовариств місцевих жителів «інакшість» місцевого середовища від решти міста. Чим ближче ми

підходимо до сучасності, тим менш помітними є ці історично зумовлені відмінності, все-таки «машина для життя» переробляє місцеву ідентичність в єдину «міську», однак природною властивістю людини є об'єднання для вирішення спільних завдань. Мало того, що поліваріантності допомагають існуючі моделі місцевого самоврядування, її також всіляко підтримує загально-демократична модель, у неї є опори і в локальній економіці, і в локальній культурі.

Як бачимо, середовище, як і його мешканці, повинно мати можливість «повідомити» про свої особливості іншим учасникам міського життя. Від візуального стилю (хоч кольору дахів) до текстового й мовного стилю (написи й вивіски), до комунікації запахів і звуків – усе це природні медіа-властивості сучасного міста, «зашиті» в його природу тим соціальним, політичним і технологічним прогресом, який триває й сьогодні, що і складає культурний код, про що ми говорили в попередньому розділі. «Сучасний міський простір, – пише О. Шапінська, – це простір різноманітний, в якому поруч пам'ятники минулого і новітні творіння, ностальгічні куточки збереженого побуту та перероблені по новітнім технологіям вулиці та площі, які стали незнайомими» [77, с. 328]. Справді, сучасні міста одночасно є історичними (пов'язаними з багатьма епохами свого зростання і розвитку), інклюзивними, демократичними і різноманітними – і саме цим захоплюють своїх жителів, туристів, мігрантів і дослідників. Вони не пригнічують відмінності, а підтримують їх, справляючись одночасно зі стильовими відцентровими тенденціями, перегинами на місцях і, навпаки, природою «машини для життя» до уніфікації.

На думку Н. Коулдрі, «простір існування» сучасної людини перестав бути виключно матеріальним, більше того, він усе більше стає конвергентним. Акти взаємодії з цим простором – від простої прогулянки містом до участі в колективній дії, політичній чи соціальній, від само-

повідомлення (у формі check-in'a в соціальній мережі) до візуальної комунікації (фотографії або Селфі в контексті міста) не є індивідуальними медіатизованими діями. Інший дослідник, А. Назарчук, стверджує, що комунікація, опосередкована комп'ютером, за своєю механікою не має нічого спільного з наслідуванням усній комунікації [52, с. 148]. Цю думку цілком і повністю поділяє й Н. Луман, наголошуючи на тому, що технічні винаходи ведуть до того, що світ стає комунікаційним. На місце феноменології буття заступає феноменологія комунікації. Городянин бачить світ таким, яким йому подає фігуративна комунікація, – хоча й не настільки драматично, контрастно, під лупою, не так яскраво і не так «вибірково», як у мас-медіа. Сучасний медіа-споживач (і городянин особливо) не існує у відриві від комунікаційної мережі, що надає йому можливість такої взаємодії; постачальником цієї мережі є сукупність міста/простору і акторів економічної, культурної та соціальної діяльності: від телеком-компанії до міської управи, що забезпечила ліцензію і доступ на ринок.

Отже, є всі підстави погодитися з Н. Коулдрі у тому, що сучасна теорія громадських просторів розглядає їх як сукупність історичної, соціальної основи для актів і практик комунікації в місті. Як теоретик медіа, Н. Коулдрі запропонував як соціологічні інструменти для розуміння впливу цифрових, усепроникаючих медіа на міське товариство, так і теоретичні рамки для вивчення властивостей нового середовища – як з боку міста, так і з боку ЗМІ [85] Виходячи далеко за межі більш загальних теорій – «публічної сфери» Ю. Габермаса, акторно-мережевої теорії Б. Латура і поглядів М. Фуко на суспільство, – Н. Коулдрі органічно поєднав «середовища», в яких мешкає сучасна людина: середовище фізичне, середовище комунікаційне та середовище породженої комунікаціями уяви.

Зростання частки цифрових комунікацій – Інтернету взагалі, мобільного зв'язку і додатків, інтерактивних екранів, службових мереж, месенджерів і інших миттєвих, інтерактивних медіа-технологій – означає для міста виникнення як мінімум трьох нових параметрів «комfortу». Перше – це те, що крім фізичної привабливості міського середовища, її транспортного, екологічного та економічного comfortу міста, повинні замислюватися тепер над «цифровим comfortом» – забезпечення якісного зв'язку. Другим аспектом нових вимог до міського comfortу є питання цифрової орієнтації у місті, наявності великих обсягів цифрового довідкового, розважального, сервісного контенту, безпосередньо з'єднання переважно «цифрових» споживачів із ним. І останнє – крім стандартних вимог до міських послуг, виникає цілий пласт «цифрових вимог» – від порталів муніципалій до відкритих міських даних. Усі ці типи comfortу – нагальна потреба і для городян, і для туристів, і для медіа-організацій [2].

Міське медіа-середовище дозволяє забезпечити більш «жорстке» управління знаннями, реакціями і поведінкою, ніж, скажімо, у суб-урбаністичному середовищі (селі). Житель міста не може уникнути медіа-контакту (точніше, він повинен робити спеціальні зусилля, щоб його уникати). Середній обсяг медіа-споживання, згідно з дослідженнями CARAT Media, за період з 1950 по 2010 рік змінився радикально. Середній житель розвиненого світу в середині минулого століття споживав медіа (в широкому сенсі) близько 13 години на тиждень; в цьому споживанні домінувала друкована преса, друге місце займало радіо, яке споживалось переважно вдома; кіно, музика були третім медіумом. У 2010 році середній городянин споживав 80-110 годин медіакомунікацій на тиждень. Третина його споживання займає цифрове телебачення, 20% – інтернет, 11% – комп'ютерні ігри та їхні мобільні аналоги, близько 8% – різні види друкованих ЗМІ. Всього кількість врахованих каналів комунікацій зросла з

11 в 1950 до 83 в 2010 – ще до моменту активно розвитку соціальних мереж і мобільних додатків-месенджерів.

З моменту свого виникнення міста мали комунікативну функцію. Поміж тим, ні Стародавнє, ні Середньовічне, ні Новоевропейське місто не знало аудіовізуальних засобів масової інформації (виняток становлять лише газети, які стали поширюватися в європейських містах в XVI столітті). ВиPLEкані саме міською культурою, засоби масової інформації сьогодні стали головним знаряддям, які виконують комунікативну функцію міста. Міські вулиці сьогодні є справжнім буттям міста. Тепер не тільки вулиця або головна магістраль грає роль центру спілкування, а все місто цілком. Комунікативна функція міста сьогодні безпосередньо відповідає за поширення культурних зразків поведінки, формуючи новий стиль мислення і поведінки городян. Сучасне місто розвинуло широку мережу комунікацій, повністю поглинаючих саме місто. Якщо можна так висловитися, місто сьогодні «спілкується» через глобальні комунікаційні канали: WWW, WAP, стільниковий і відеозв'язок, Інтернет-технології (skype, icq, chat та ін.). Загальній тенденції виходу в мовну мережу Інтернет піддається все більша кількість ЗМІ (в тому числі і друкованих) і «дуже скоро абсолютно все буде в інтернеті ... [там] зараз можна дивитися практично будь-який канал ТВ у безкоштовному доступі» [14, с. 49]. Масова міська комунікація стає віртуальною.

Масштаби медіа-споживання сучасного городянина, в тому числі накладеного на інші компоненти життя, є досить великими (перегляд телебачення разом з роботою на комп'ютері, чатом у мобільному телефоні і прослуховування музики). Що більше різних каналів потрапляє у медіа-дієту людини, тим важче їй розрізнити маніпуляції, управління їхнім настроєм і рішеннями – відкриваючи можливість, як позитивну, так і негативну, для «агітації і організації» городян. Але А. Назарчук робить протилежні висновки, стверджуючи, що вплив «на індивіда за допомогою

телебачення, радіо або преси, всупереч поширеній думці, не заходить так далеко, щоб виробляти масові, гомогенні, типові уявлення. Навіть огортаючи інформацією, ці мас-медіа не зменшують, а збільшують ступені свободи, з якою індивід має можливість реагувати на часто протилежні комунікаційні пропозиції: при їхньому надлишку він змушений частіше відкидати їх, ніж при їхній нестачі [52, с. 154]. Погодитися чи заперечити – риторичне питання, адже це окрема тема для досліджень, і ми можемо тільки констатувати факти.

Як уже неодноразово було зазначено вище, сучасне місто – це дуже концентроване суспільство, в якому активовані множинні канали комунікації: як масової, так й групової, та персональної. Швидкість поширення інформації є гранично високою, проте, як і в будь-якому мережевому середовищі, вона залежить від стану медіа-посередників, їхнього ставлення до потоків інформації та потенційних споживачів. Як і будь-яка велика група людей, городяни, як соціальна сукупність, постійно піддаються медіа-впливу не тільки з боку мовних медіа, в яких місто, умови життя в ньому, культурні та політичні обставини – це найважливіша частина описаного М. Кастельсом «контексту» існування в інформаційному суспільстві. Водночас, та ж сукупність – це найбільший і найсильніший чинник локального суспільства: сформована громадська думка здатна підтримувати зусилля муніципальної влади, або відмовляти в підтримці, чинити опір і навіть руйнувати.

Розвиток цифрових комунікацій і сервісів (точніше, фактичне злиття медіа-комунікацій і сервісів у цифрових мобільних пристроях – смартфонах) дозволяє принципово змінити ставлення до «контенту міста», забезпечивши городян не тільки інформацією, а й пов'язаними сервісами, включаючи ті, які орієнтуються не на приватний, а на суспільний інтерес. Хороший приклад – цифрові асистенти транспорту, що пропонують альтернативні маршрути пересування з урахуванням «години пік»,

завантаження видів транспорту, «корок» та інших ускладнень. У розвинених містах вже діють «соціальні алгоритми» таких рішень (наприклад, офіційний додаток MBTA Boston пропонує такі варіанти). Серед 800 000 жителів, охоплених маршрутами MBTA, сервісним додатком користуються більше 40%; 91% водіїв використовують навігаційні сервіси в смартфонах. Як показало дослідження, проведене Google в 2014 році на замовлення мерії Бостона, сукупний ефект від перерозподілу транспортних потоків на підставі інформації реального часу значно зменшив «порожній прогін» громадського транспорту – з 2010 року на 45% (час стояння в заторах із включеним двигуном); більшість приватних водіїв оцінили ефект від використання навігатора, який позитивно впливає на загальну витрату палива.

Зокрема, С. Семеріков у своїй монографії «Фундаменталізація навчання інформатичних дисциплін у вищій школі» влучно висловлюється щодо впливу технічних засобів на сучасного жителя міста. Сучасна людина все більше втягується в гру постмодерністської рефлексії. Свідомо чи несвідомо, ми спостерігаємо за оцінками інших користувачів соціальних мереж щодо смаків, місць, об'єктів, речей, сервісів – через системи рейтингів, рекомендацій, наприклад. У застосуванні до «власного», знайомого простору це особливо помітно – вам не може бути байдужим негативне ставлення чужака до вашого улюбленого місцевого кафе або безглузде вихваляння мережевого закладу, в який, як ви знаєте, ніхто з «місцевих» не ходить [62]. «Користувач міста», оснащений мобільним пристроєм із можливостями навігації, геопозиціонування, отримання push-контенту, створення і перегляду фотографій та відео вже давно (5-10 років) сприймає його як сукупність фізичної реальності, даної йому в п'яти почуттях, і доповненої реальності, яка приходить з гаджета – чи то карта, фотографії інших людей, Google Street View або місцева реклама в соціальних мережах, що з'явилася в результаті аналізу гео-тера.

Майбутній розвиток когнітивних дисциплін і розуміння несвідомої комунікації, цілком можливо, дозволять керувати «поведінкою міського середовища», так само як і спостерігати за поведінкою і ставленням до неї городян за допомогою все менш помітних або зрозумілих прийомів, за допомогою аналізу великих даних, не покладаючись на реакцію / рефлексію свідомості, поведінкові та моральні шаблони, а використовуючи статистичні моделі, біологічні й когнітивні механізми як окремої особистості, так і стійких соціальних груп. Цілком можна уявити собі спеціалізованих «міських ботів», яких можна буде наймати як екскурсоводів або гідів із шопінгу (при цьому вони заздалегідь знатимуть ваші уподобання на основі аналізу вашого профілю в соціальних мережах, будуть інформовані про інтереси друзів, будуть розуміти, як вам пояснювати незнайоме місто через порівняння його зі знайомим вам тощо) [37, с. 134].

Технічні засоби комунікації суттєво впливають на повсякденні практики городян. Інша справа, що необхідно розділити «тимчасовість впливу» і дійсно довгостроковий культурний вплив на міське середовище та городян. Міста, як особливі соціальні центри, в яких відбувався і відбуватиметься подальший розвиток цивілізації, не можуть обійтися без інформаційної системи. Інформаційна система суспільства також не може обійтися без міст, бо саме тут відбувається більшість подій, там знаходиться і влада, і суспільство [7, с. 46].

Футуристи, які вбачають складнощі глобалізації порівняно, напевно, тільки з тими, які відчувала Європа в роки розквіту Середньовіччя, люблять звертатися до прикладу Ганзейського Союзу. Міста Ганзи розташовувалися в найрізноманітніших країнах і належали до різних культур – від Великого Новгороду до Лондона, від Брюгге до Риги, від Гданська до норвезького Тромсе. Це не заважало їм торгувати, обмінюватися науками і мистецтвами, втручатися в бурхливі суперечки

феодалної політики й тягнути вперед континент до того майбутнього, яке нас сьогодні оточує. «Новий Ганзейський союз», якщо виникне, буде між такими містами, які створили й розвинули середовище, де медіа та комунікації набагато перевершують навіть країни, які їх оточують [26]. Але місто майбутнього – це не тільки матеріальний та інформаційний простір. Перш за все, це люди, городяни, які цей простір і створюють прямо чи опосередковано.

Як і будь-який зріз сучасного суспільства, міське середовище є маніфестацією різноманітності, мінливості, динамізму. Можна скільки завгодно малювати собі образи антиутопії – соціальної, технологічної, навіть військової – однак досвід тисячоліть розвитку людства показує, що поки що воно справлялося з екзистенційними викликами. Тренд урбанізації, який триває, і, на думку всіх глобальних економічних організацій, приводить людей у зростаючі міста Азії та Африки, в консервативні європейські центри, мільйонники не тільки тому, що там є робота, міські сервіси та послуги, а й тому, що міста є найбільш досконалим у своїй мінливості форматом мета-суспільства. Сама природа «тісного співжиття» примушує його жителів приймати зміни, обговорювати їх, підтримувати або протестувати. У цьому суєтному діалозі народжується медіа-комунікація міста, простір-посередник, здатний врахувати мінливі інтереси, смаки, різноманітність. І саме в цьому – майбутнє [9, с. 15].

Вплив змін у технічних засобах комунікації на культуру міста стає очевидним, оскільки змінюється культура спілкування, а саме: стають популярними не звичайні кафе, а інтернет-кафе, про які ще 10 років тому не було і мови. Тобто разом із культурою спілкування змінюються самі місця для спілкування. Також якщо поглянемо навколо, ми побачимо, як технічні засоби заповнили простір міста. Міські жителі вже не можуть відмовитись від електронних показчиків не тільки на будівлях, а навіть і

на громадському транспорті, тому що це стає дуже зручним. Отже, технічні засоби проникли у всі куточки міста, змінюючи його зовнішній вигляд і функції, що трансформують і культурні коди міст.

У ситуації протистояння глобалізації і мультикультуралізму виявлення унікальних культурних кодів стає таким же важливим принципом ефективної комунікації, як і вироблення універсальних смислів, завдяки яким здійснюється діалог культур. До таких універсалій, безперечно, можна зарахувати дбайливе ставлення людини до свого дому, розуміння естетичної цінності національних і художніх стилів в архітектурних артефактах. Відомий денотат (будинок) і «конотативні очікування» дозволяють людині дивитися на архітектуру будь-якої культури як на «текст» і намагатися розгадати його код, відчуваючи, що в цьому «тексті» таїться ключ до розуміння смислів його творця.

Людина створювала свої перші житла, проектуючи модель світу на конструктивні і декоративні елементи споруди. Конотативні смисли архітектури ставали складнішими в міру розвитку культури: з появою держав, архітектура взяла на себе функції відображення різних ідеологічних переконань, європейські архітектурні стилі висловлювали естетичні погляди тих чи інших суспільних еліт, сучасні архітектори «означували» в авторських архітектурних рішеннях свій особистий світогляд. На жаль, типові житлові квартали сучасних міст найчастіше не містять будь-яких «живих» текстів, які відправляють до національних художніх традицій. Тим паче ціннішими артефактами постають споруди минулих століть, у «тексті» яких сильними є культурно-національні і регіональні коди. Завдяки репрезентативним властивостям фотографії та відеозапису архітектура міста може транслювати свої смисли в рамках електронної іміджевої комунікації. Посередництво медіа (мережі та фотографії) може навіть посилити ті чи інші конотації, оскільки

архітектурний «текст» може бути поміщений у певний контекст, що задається комунікатором.

Ідентифікація символу, як культурного коду, визначається через ставлення до знаку носіїв культури. Від того, де і як часто, в яких контекстах і в яких «комунікативних обставинах» використовується знак для передачі сенсів, залежить «статус» знака як іконічного (фотографічного) або символічного (конотативного, культурного). У зв'язку з цим умовно можна виділити три напрямки професійного іміджмейкінгу. Перший напрямок передбачає «візуальний поворот» в офіційних інтернет-ресурсах. Другий пов'язаний із контентом соціальних мереж, Вікі-сервісів, фото- і відеохостингів. Третій напрям – освоєння новітніх інформаційних технологій, таких як QR-коди і технологія доповненої реальності для популяризації культурно-архітектурної спадщини міста. Якщо мова йде про цілеспрямоване формування образу міста, безумовно, варто почати з офіційних інтернет-порталів – «головних воріт міста» в мережі [42, с. 22-24.]. При цьому необхідно не тільки враховувати принципи ефективності електронної комунікації (відкритість, інтерактивність, актуальність і доступність інформації), а й працювати над «символічним» змістом невербального контенту офіційних сайтів.

У просторі Інтернету ніхто не стане вишукувати символи міста, користувачі повинні зустрічати їх буквально на кожному кроці. Складнішою є справа з розрахованими на багатьох користувачів сайтами, контент яких формується стихійно. І тим не менше існують інструменти роботи із соціальними медіа, і їх треба використовувати для формування цифрового іміджу міста в позначеному ключі [11, с. 78]. Соціальні мережі, форуми, фото- і відеохостинги є популярними серед користувачів Інтернет завдяки тому, що «неофіційність» інформації в них викликає більшу довіру. Адміністрація міста може створювати свої інтернет-ресурси на платформах соціальних медіа. Як варіант, можна підтримувати цікаві

електронні проекти городян або розвивати такі новомедійні технології, як краудсорсінг (вікі-сервіси). У будь-якому випадку, вихід у простір соціальних медіа буде сприйнятий як запрошення до діалогу, що полегшить іміджеву комунікацію.

І, нарешті, перспективним напрямком є освоєння і поширення таких новітніх цифрових технологій, як створення віртуальних 3D-турів, QR-кодифікація архітектурних пам'яток і технологія доповненої реальності. Технологія QR-кодів, що дозволяє отримати доступ до величезних масивів інформації про об'єкт за допомогою гаджетів, підключених до спеціальних електронних програм або Інтернет-ресурсів, давно використовується в музеях і міському просторі. Поширення вище перерахованих цифрових технологій у подальшому буде сприяти популяризації культурної спадщини міста. Отже, у «віртуальній конкуренції» міст візуалізація культурного коду, як символу, в новомедійному форматі може стати «унікальною торговою пропозицією». Однак необхідно розуміти, що унікальність об'єкта іміджу підкреслює не тільки вдало знайдений символ, але і те, у який спосіб цей символ поміщений у «повідомлення».

Нові медіа можуть стати засобом «омасовлення» і тиражування символу, що є непоганим для впізнаваності референта, але згубним для культурного коду міста, який «оживає» тільки завдяки правильно зацьому контексту. Значущість символу визначає естетичне ставлення до нього, тому для комунікатора у процесі іміджевої комунікації стає важливим утримання символу міста в естетичному контексті: «автоматичне» використання інструментів нових медіа має поступитися місцем художньому підходу до електронної комунікації.

3.3. Культурні трансформації міста в контексті глобалізаційних процесів

На межі XX–XXI століть інформатизація суспільства відбувалася паралельно з процесом глобалізації всіх сфер життя, які істотно посилили культурні трансформації сучасного міста. Перш за все глобалізація сприяла розвитку зв'язку горизонтального взаємозв'язку між містами, зробивши їх більш взаємозалежними [47, с. 28]. Сучасний етап розвитку суспільства, без жодних застережень, можна назвати часом великих міст: агломерації, мегаполіси, надміста, альфа-міста стають головними гравцями на мапі великої політики, бізнесу, культури, науки. Цьому сприяла ціла низка чинників, що мають різні природу і причини виникнення: історичні, географічні, політичні. Актуальність дослідження особливостей і проблем великих міст визначається, з одного боку, все зростаючою роллю власне міст у світі, а з іншого – надзвичайною складністю і слабкою керованістю соціокультурними процесами, що характерно для даних систем.

Нагадаємо, що термін «мегаполіс» (велике місто) був вперше запропонований французьким дослідником Ж. Готтманом, який в 1961 році опублікував роботу присвячену урбанізованому регіону США, який простягався від Бостона до Вашингтона, який він назвав «мегалополісом» [58, с. 201]. Таку назву спочатку отримали міста-мільйонники з населенням 1-2 млн чоловік. Утім, дуже швидко кількість жителів в мегаполісах почала помітно зростати і сьогодні може складати 4-10, а в окремих випадках і більше (як от у Пекіні, Мумбаї, Стамбулі) мільйонів чоловік.

Основною рисою мегаполісу є високий рівень концентрації промисловості, ділової та інтелектуальної активності, транспорту, інформаційно-комунікативних зв'язків, управлінських функцій, важливих історичних і культурних цінностей. Завдяки цьому, вони стають свого роду «воротами у глобальний світ», через які забезпечується залучення в сферу

глобальної економіки, тих територій, що знаходяться в їхньому економічному, політичному та культурному колі. З огляду на це, формується загальнодержавне значення мегаполісу – він дає можливість локальним (національним) елітам, долучитися до політичних, економічних та культурних процесів, що відбуваються у світі [3, с. 145].

Розглядаючи мегаполіс як «ворота у глобальний світ», варто зацентувати увагу на тих соціокультурних трансформаціях, які відбуваються в процесі його становлення. Першим, і мабуть найголовнішим, наслідком глобалізації поза будь-яким сумнівом є формування «транснаціонального простору», яке призводить до істотно розмивання не тільки національних (політичних або державних), а й етнічних кордонів, тим самим зумовлюючи зміни в процесі формування індивідуальної та колективної ідентичності. Певною мірою, ці зміни зумовлені наразі ще нестрімкою втратою, національною державою не тільки суверенітету, а з ним і потенціалу для захисту групової ідентичності. Власне кажучи, у глобальному світі людина отримає широкий вибір культурних ресурсів для формування групової ідентичності, тривкість якої помітно скорочується через відсутність легітимованого історією символічного капіталу. В таких умовах притаманні модерні форми групової солідарності, починають поступатися локальним формам ідентичності, зумовлюючи глокалізацію.

Не менш істотним є вплив і на економіку, в сфері якої невпинно зростає частка денаціоналізованого капіталу, власниками якого стають транснаціональні корпорації. Вони невідпорядковані національним урядам, а тому з легкістю можуть маніпулювати транснаціональними фінансовими потоками, тим самим впливаючи на фінансову стабільність держав [51, с. 264].

Різноманітність термінів, що описують типи найбільших міст, є індикатором, який відображає неоднозначність і складність осмислення

даного явища в гуманітарних науках, а також різноманіття підходів у його вивченні. З точки зору соціального конструкціонізму, конструкт, виражений у конкретних словах, закладених у те чи інше визначення, надає вирішального впливу на процес побудови соціальної реальності, багато в чому задаючи динаміку розвитку, а також шляхи вирішення соціальних проблем. Однак, нам хотілося б особливо виділити два основних, на нашу думку, поняття, що використовуються в дослідженнях соціокультурного міста: «глобальні міста» і «світові міста».

Так, Д. Кларк у праці «Світ міст/глобальне місто» наголошує, що з початку 80-х років XX століття мегаполіси стають командними та контрольними пунктами глобальної економічної системи, зосередженням ключових індивідумів, установ і організацій, що управляють, маніпулюють, диктують і визначають формування та відтворення капіталізму в усьому світі [84]. Автор терміну «глобальне місто» професор соціології Чиказького університету С. Сассен у своїй роботі «Глобальне місто» зазначає, що у XX столітті серед найбільших міст стали виділятися особливі мегаполіси, наділені колосальними фінансовими, управлінськими, інформаційними та політичними функціями. Саме вони є головними центрами активності міжнародного співтовариства. Згідно з визначенням С. Сассен, «глобальні міста – це постіндустріальні центри, які займають стратегічне становище у світовій економіці за рахунок концентрації функцій управління та контролю, а також спеціалізуються в галузі професійних бізнес-послуг; максимально інтегровані у світову економіку і багато в чому черпають ресурси й можливості розвитку за рахунок або в результаті взаємодії в глобальних міських мережах» [60]. Підкреслюючи відмінність глобального міста від світового, С. Сассен виділяє визначне багатовікове, історичне значення світового міста, тоді як для глобального міста більше значення має його функціонування у глобальній світовій економіці.

М. Кастельс, розвиваючи теорію глобального (інформаційного) міста, зазначає, що детермінуючою рисою таких міст є концентрація адміністративних, управлінських і виробничих функцій у глобальному масштабі. Міста утворюють інформаційно-владні вузли, в яких приймаються найважливіші рішення, що транслуються в глобальні економічні мережі.

Разом із тим, глобальні міста чітко відображають суперечність «глобальне – локальне»: залучені в світову економічну систему, вони виключають із неї місцеві популяції, які стають функціонально зайвими. М. Кастельс стверджує, що маргіналізація локальних спільнот – це наслідок економічної, політичної та культурної експансії глобальних міст [34, с. 368]. Він одним із перших відзначив нову особливість глобального міста – його інформаційну складову: глобальні міста відіграють найважливішу роль у розвитку інформаційного суспільства, створюючи необхідну мережу варіацій прийняття рішень на вищому рівні в різних областях, значно відрізняючись від інших міст у глобальному масштабі [83].

Логічним продовженням ідеї розвитку глобальних інформаційних центрів в особі глобальних міст стала концепція С. Маккуайера «Медійне місто: медіа, архітектура та міський простір» [46, с. 229]. Дослідник вважає, що глобальне місто стає медійним містом: цифрові мережі інформаційного простору починають формувати соціальний профіль жителя глобального міста, його спосіб мислення і поглядів, а цифрові технології «форматують» уявлення про час і простір, тим самим розвиваючи конкурентні стратегії глобального міста серед інших міст. У такий спосіб, соціокультурний конкурентний розрив створюється всередині глобального міста завдяки максимальному використанню медійних технологій інформаційного середовища.

Проблемі інформаційного простору в теоріях мережевого суспільства також присвячено збірку статей російських соціологів і культурологів. Культуролог Е. Лапіна-Кратасюк вводить поняття «інтерактивне місто» – місто, яке виходить за межі своїх фізичних меж завдяки мережевій якості, і ця особливість сприяє непідконтрольному втіленню у фізичному світі [50, с. 126]. Зазначене авторкою підкреслює трансформації, яких зазнає міська культура.

П. Геддес у роботі «Еволюція міст» визначив категорію світових центрів. До цього поняття «світове місто» використовувалося як місто особливого культурно-релігійного типу. Нові світові міста виникли на мапі постіндустріального суспільства в середині ХХ століття. На думку П. Геддеса, саме соціокультурний простір є важливим чинником розвитку мегаполісів. Світовими центрами він визнавав Лондон, Париж, Берлін, Відень, Нью-Йорк, Бостон, Чикаго, а також відзначав перспективність формування аналогічних центрів в інших регіонах світу, наприклад, в Азії.

Поряд із поширеними підходами до вивчення особливостей великих міст, сьогодні виділяється концепція «креативних міст» – міст, які особливо привертають творчих людей, що розвивають інноваційні, креативні тенденції в соціумі на глобальному і регіональному рівнях. Нині ця назва стає новим трендом, який дозволяє насамперед світовим містам із багатою історією подолати системну кризу. Близько 100 міст у світі називають себе креативними, серед них – Нью-Йорк, Амстердам, Берлін. Залучення глобальних міст у конкуренцію призводить до появи «брендингу територій», про що писалося вище [23, с. 25]. Ключові цінності дозволяють позиціонувати місто як привабливе: Нью-Йорк – місто підприємництва, агресивне, індивідуалістичне; Лондон – місце, де відчувається аромат британського вищого світу.

Основним чинником трансформації креативного міста є розвиток мистецтва і творчого середовища. Світові міста виявилися більш

сприйнятливими до творчості, а отже, і більш привабливими для творчих особистостей. Проблема глобальних міст полягає, насамперед, у відсутності комфортних умов існування індивідуальності, або, як пише Ч. Лендрі, автор книги «Креативне місто», у відсутності багатства переживання. «Багатство переживаннями складається з будівель, з міського середовища, з добре спланованих і доглянутих вулиць, із контролю автомобілів, а також із можливостей активності городян, які дозволяють людям відчувати себе залученими учасниками міського життя» [45, с. 112]. Приклади, які наводить Ч. Лендрі, дозволяють зрозуміти дані процеси.

Наприклад, у Сеулі прибрали кілька основних транспортних магістралей міста і відновили русла річок. Необхідно відзначити, що у великих містах все частіше проявляється тенденція поступового виведення виробничих підприємств за межі міста, що дозволяє значно поліпшити екологічний стан і призводить до позитивних структурних соціальних та демографічних змін. Безумовно, даний процес пов'язаний з великими фінансовими витратами, проте в перспективі він сприятиме суттєвому покращенню якості життя населення. У столиці Малайзії Куала-Лумпур будується практично нове місто, мегапроект Banga Malaysia: на території в сотні гектарів організовується міський простір, який дозволяє отримати доступ до всіх необхідних центрів і комунікацій у межах семи хвилин ходьби. Таке градобудівництво отримало назву «міста семи хвилин». Інший приклад модернізації міського простору з метою підвищення комфортності проживання – Нью-Йорк: міська влада розширила пішохідні зони і всіляко скорочує автомобільний трафік у центрі. Ці зміни дозволяють відчути мешканцям міста своє панівне становище в міському просторі.

Одним із результатів трансформаційних процесів розвитку тенденцій креативності є той факт, що управлінські структури в світових містах

приходять до висновку: збільшення фінансової вигоди від будівництва одного будинку часто скорочує культурну цінність міста загалом, так би мовити душу міста. «Душа міста – це нематеріальне начало, яке перебуває у взаємозв'язку з тілесністю міста, носій його цілісності і системності» [20, с. 212]. Цей висновок ґрунтується на розумінні сприйняття світового міста як єдиного проекту, єдиної системи – саме тоді місто набуває кумулятивного соціокультурного капіталу, що дозволяє підвищувати його цінність у світі, а значить дає новий імпульс для розвитку, дозволяючи використовувати всі ресурсні можливості.

Отже, незважаючи на всезростаючу роль глобальних міст в інформаційному суспільстві, значення глобального міста визначається так: глобальне місто акумулює в собі всі соціокультурні процеси і визначає динаміку соціокультурного розвитку, зміни світового простору в доцентровому напрямку, а також характер цієї динаміки, що посилюється від периферії до центру. На наш погляд, глобальні міста внаслідок своєї «ізолюваності» або різкої відмінності від решти світу в сенсі розвитку є «недосяжним об'єктом». У той же час суспільству, у якого є потреба в змінах, необхідні тверді й авторитетні орієнтири. Глобальне місто стає таким орієнтиром. Перспектива дослідження даної теми полягає у виявленні механізмів впливу глобального міста на соціокультурний простір [19, с. 18].

Разом із зростанням людських поселень і виникненням між ними взаємозв'язків через транспорт, міграцію, торгові шляхи, процес глобалізації відбувається вже багато століть, проте останні кілька десятиліть темпи його прискорення стали особливо стрімкими. Пара рушійних локомотивів глобалізації – можливості та конкуренція – повсюдно перетворюють підприємство і працівників, а вони, в свою чергу, перетворюють міста. Першим місцем, куди приходили чужаки, завжди були міста, іноді вони ставали основним призом завойовників, і з

їхньої подачі міста перетворювалися на майданчики для встановлення взаємовідносин між народами, чи в галузі торгівлі, культури, чи дипломатії. На думку О. Чумакова, це був фундаментальний перехід до формування нової соціальної системи і якісного зростання громадського знання, який потім буде визначено як початок цивілізаційного розвитку людства [76, с. 256]. Сьогодні міста існують у глобальному просторі, де їм доводиться конкурувати один з одним, навіть якщо вони цього не хочуть – і найчастіше без традиційної підтримки, яку вони отримували від своїх національних урядів. Що дозволяє деяким містам процвітати в таких нових умовах, коли інші застигають у своєму розвитку? Як тиск глобалізації позначається на якості життя в місті? За деякими гіпотезами, зростання великих міст відрізняється стійкістю, а слабкі міста слабшають ще більше, якщо не вживають коригувальних дій.

Як зазначалося багатьма дослідниками, більшість сучасних міст, малих і великих, уже не є самодостатніми, тобто ізольованими один від одного. Міські поселення, так чи інакше, пов'язані між собою в єдину систему, яку можна назвати глобальною системою. Це не означає, що у окремих міст і селищ міського типу немає специфічних, тільки їм властивих рис і особливостей. Однак, теоретично всі проблеми сучасних міст бажано розглядати в рамках концепції «центр – периферія» при тому, що центральні і периферійні функції окремих міських систем можуть періодично змінюватися.

Відмінність сучасного міста від міст минулих епох полягає в тому, що в ньому є сусідами і конкурують локальні (місцеві) і транзитні (глобальні) функції. Їхня діалектика полягає в тому, що локальні функції, як, наприклад, унікальні культурно-історичні скарби, специфічний міський ландшафт чи інституції, що підтримують їхнє функціонування і охорону, все більш об'єднуються в масштабах країни, регіону і світу соціокультурними зв'язками і відповідними системами комунікації.

Скупчення людей веде до відчуження, до зменшення суспільних контактів і до того ж до насилля, яке аналізував Ж. Бодріяр [10]. Концентрація населення призводить до насилля та ненависті, які посягають на індивідуальний простір. Усі зазначені вище процеси ведуть до збільшення байдужості. Це пов'язано з веденням одностороннього життя, байдужості один до одного і до всього. Останнє провокується інформаційним тиском. Сьогодні наявний такий обсяг інформації, який пов'язаний із глобалізаційними процесами і який важко засвоїти людині. Ж. Бодріяр вважає, що сучасна цивілізація стоїть на порозі катастрофи, великого інформаційного вибуху. Ненависть також є результатом інформаційного насилля. Так місто і міські жителі перебувають у взаємозв'язку, що існує із загальними інформаційними потоками. Посередником між городянином і середовищем міста є інформаційна сфера, в якій інформація є сенсоутворюючим явищем і перетворюється на потужний генератор нової інформації. З підвищенням інформаційного рівня збільшується рівень інтелектуального розвитку городян. В процесі глобалізації інформація перетворюється на стратегічний ресурс і головне джерело суспільного розвитку. На сучасному етапі відбувається становлення глобального комунікативного й інформаційного простору, який проявляється у всіх сферах життя суспільства; поява інформаційної сфери змінює соціальні детермінанти усвідомлення світу, типи ментальності, спосіб життя і цінності людини [64, с. 15].

Сьогодні саме мегаполіси є тими вузловими точками на карті світу, де глобальні процеси і мережі, які їх несуть, реалізують свій зв'язок з їхніми територіально закріпленими функціональними системами. Тобто одні не можуть існувати без інших. Більш того, ці два структурно-функціональних елементи глобального цілого підтримують і розвивають один одного. Звичайно, мегаполіси не можуть існувати без розвиненої територіальної

мережі зв'язків великих і малих людських поселень, але все ж провідними центрами є саме найбільші мегаполіси світу.

Що необхідно нам врахувати з близького та далекого минулого цих мегаполісів? Як матеріальні (містобудівні об'єкти) ці мега-міста є гігантською інерцією динаміки, яка пояснюється їхнім минулим і сьогоденням. Якщо поліс – це середовище порядку, то мегаполіс – це середовище надлишку [28, с. 157]. При всіх видимих змінах (нові будинки, вулиці, транспортна та інша інфраструктура) ця інерція зберігається внаслідок величезних витрат, які вже були або будуть інвестовані в ці міста незалежно від планів їхньої модернізації або екологізації.

Інерційність найбільших мегаполісів світу склалася історично, так як ось уже протягом століття вони є вершиною всієї глобальної вертикалі країни. Тією вершиною, з якою тісно пов'язані економічна і соціальна структура конкретної країни. Включаючи ті організаційні структури, які займаються контролем стану її середовища проживання, а також діяльність громадських екологічних та інших організацій та груп. Ця сукупність сил і факторів створила одну з найпотужніших інерційних сил світових мегаполісів: будівельну індустрію, яка перетворилася з «організації» на соціальний інститут, який значною мірою керує розвитком мегаполісів країни та їхньої інфраструктури. Сучасний мегаполіс, втративши риси полісу, набув деяких рис фюсису (самовладної зростаючої природи). І це є не просто метафорою, це досвід життя в мегаполісі. З певної точки зору, мегаполіси нагадують чи величезні пульсуючі тіла, чи джунглі. Не випадково образ мегаполісу як джунглів сьогодні вже перетворився на мовне кліше («кам'яні джунглі») [28, с. 158]. Тобто давньогрецькі міста зі своїми захисними мурами розчинилися у сучасних будівельних монстрах разом з своєю культурною спадщиною, мегаполіси опинилися перед лицем серйозних змін у соціальній, демографічній і поселеницькій структурах, а також у самому стилі життя, насамперед, у зв'язку з великим притоком

мігрантів із бідних країн світової периферії, не адаптованих до нової для них соціальної і культурної реальності.

Зростання міграційних потоків, зумовлене глобалізація стало основною причиною територіального розширення мегаполісів, де все частіше можна побачити населенні представниками різних культур міські райони. Так, приміром, у багатьох мегаполісах можна зустріти китайські або мусульманські квартали, населення яких нерідко живе за власними неформальними законами, норми яких подекуди суперечать чинному в певному регіоні законодавству. Звісно, основною демаркаційною лінією, що відділяє жителів таких районів від загальної маси городян є мова, єдність якої сприяє формуванню гомогенного та замкненого культурного та економічного простору. Заселяючи окремі райони, мігранти нерідко створюють відповідну своїм потребам інфраструктуру [4]. Центром у таких районах все частіше стають культові осередки, що особливо виразно проявляється в мусульманських районах. Для носів цих культур, мечеть – це не просто релігійно-культовий осередок, а духовне суспільного життя. Тут відзначають важливі події в житті людини – весілля, поховання, обрізання хлопчиків. На базі мечеті створюють проповідницькі школи, в яких працюють «проповідники ненависті», що дають настанови стосовно до європейців, у результаті арабські школярі почали говорити про них як про ворогів. «Іноземні сім'ї» самоізолюються, і ми нічого не можемо зробити [56, с. 160].

Таким чином, можемо зробити висновки, що радикальним змінам піддаються найбільші та найрозвиненіші міста країн Заходу. Найбільші мегаполіси світу стають усе більше й більше фрагментарними міськими співтовариствами, які змушені шукати спільну мову з мігрантами.

В останні роки у великих містах спостерігається зростання рівня соціальної нерівності, загострення соціальних, культурних і етнічних конфліктів, посилення політичної нестабільності. Відома західна

дослідниця С. Сасен, досліджуючи ці питання прийшла до висновку, що глобальне «місто з'явилося як простір, на який пред'являють свої права, по-перше, глобальний капітал, по-друге, «обділені» прошарки міського населення, часто не менше інтерналізовані, ніж капітал... очевидно, що вони стають ареною більшості суперечностей та конфліктів» [60, с. 24]. Це говорить про те, що причинами таких конфліктів є: інтерналізація капіталу, міжнародна транснаціональна міграція, реструктуризація ринку праці. Отже, глобальні міста у всьому світі – це простір, де складний процес глобалізації набуває конкретних, локалізованих форм. Ці локалізовані форми значною мірою і є тим, що ми називаємо глобалізацією.

Щодо інфраструктури, то вона сама по собі стала експортною галуззю, створюючи острівці благополуччя для тих фірм і найманих працівників, які володіють об'єктами та здійснюють їхню експлуатацію, і від яких залежать споживачі транспортних послуг, послуг подачі питної води, електроенергії та водовідведення. Місцеве населення проявляє зростаючий опір будівництву об'єктів інфраструктури – навіть якщо ці об'єкти можуть забезпечити йому істотно вищий рівень обслуговування. У зв'язку з тим, що інфраструктура використовує ресурси з фінансових ринків, які мають глобальні масштаби, те, що колись являло собою проблему ліквідності місцевого порядку, тепер перетікає в сферу міжнародних справ. Багато прикладів розвитку світових мегаполісів ілюструють найрізноманітніші аспекти змін, що відбуваються в ході еволюції інфраструктури в умовах глобалізації – поступового просування в бік більш ефективного вирішення суперечностей між індивідуальними і колективними інтересами, і між безпосередніми потребами населення й бажанням суспільства забезпечити майбутнє для своїх нащадків.

Актуальними стають форми самовираження, реалізації особистісного творчого потенціалу. Здійснення актів переходу від потенційного до

актуального потребують, за С. Кримським, особливої діяльності проектування [41]. Оскільки значущість проекту визначається його спроможністю збагачувати людську екзистенцію через потенційні світи [41], то здатність до актуалізації можливого в дійсне залежить від певного роду ментальних структур людини. Творчий акт дає можливість людині відтворюватися.

У креативному місті формується новий тип простору, де люди не тільки живуть і займаються різноманітною діяльністю, а й створюють новий тип відносин, нову міську топографію, що відображає різноманітні форми соціокультурної комунікації [18]. У міру розвитку постіндустріального інформаційного суспільства екстенсивне зростання міст практично припиняється, а на місці «кам'яних джунглів» проектується неантагоністичні агломерації міських кварталів, промислових зон, паркових та природних територій, які уявляються принципово новим типом людського поселення. Особливості формування міського простору, окремих культурних тенденцій в урбанізованому просторі Європи відображають прагнення міст задовольнити інтереси їхніх мешканців щодо зручності, корисності і краси урбанізованого середовища. Тому видається актуальним врахування світового досвіду творення міського простору й образу міста при розробці стратегій культурного розвитку українських міст.

Методика вимірювання якості культурного середовища міста може ґрунтуватися й на рекомендаціях ООН щодо виокремлення «культурних індикаторів розвитку» у таких напрямках: 1) економіка (рівень зайнятості в культурі, витрати на культуру в цілому); 2) спадщина; 3) соціальна участь і соціальні зв'язки; 4) інституцій – не управління; 5) спілкування, комунікація; 6) освіта; 7) культурна різноманітність [15, с. 28]. У підсумку культурні індикатори розвитку є відображенням спроби виміряти роль культури в соціально-економічному розвитку міста та дослідити різні

форми культурного самовираження, обґрунтувати вагомий внесок культури у зміцнення соціальних зв'язків, формування внутрішнього валового продукту (ВВП) тощо.

Розвиток творчої складової культурного простору великих міст, на наш погляд, має може бути здійснений у двох вимірах. По-перше, мегаполіс має представляти креативні люди, які формують та розвивають свій життєвий простір, який з плином часу набуває статусу культурного осердя міста [71, с. 200]. Показовим прикладом такого культурного простору, приміром у Києві, традиційно вважався Андріївський узвіз. Тут зосереджувалися місця дозвілля, творчі майстерні, історичні пам'ятки, музеї тощо. Звісно, не втратив свого історичного та культурного значення він і сьогодні, поміж тим все більш популярним місцем дозвілля місцевих інтелектуалів та представників творчих професій стає культурно-мистецький та музейний комплекс Мистецький арсенал. Цьому сприяє не тільки політика закладу, а й місцезнаходження – заклад розташований поруч з багатьма історичними пам'ятками, культурно-освітніми та розважальними закладами, що, на наш погляд, відкрило можливість для нього впливати на культурне обличчя Києва.

Звісно, не варто думати, що культурний простір мегаполісів формують заклади, які більшою мірою орієнтовані на високоосвіченого споживача, адже культурний простір мегаполісу відіграють заклади орієнтовані на масове споживання соціально значимих в сучасну добу продуктів. В цьому контексті можна згадати концерт-холи та виставкові зали, конференц-холи, невеликі за розміром та більш масштабні галереї. Невіддільною складовою сучасного міста видається й надзвичайно розвинена індустрія розваг, заклади громадського харчування, транспорт тощо [45, с. 257-260]. Загалом, сьогодні навряд чи в когось викликає сумнів той факт, що якість життя міському населенню, особливо найбільш креативної його частини, залежить від набору доступних культурних

активів. Така ситуація, на наш погляд, цілком закономірна з огляду на невинне зростання рівня індивідуалізації та усамітнення міських людей, яка певною мірою може долатися долученням до певного культурного середовища. На наш погляд, саме тому, в містах, що мають обмежених культурний простір, люди зазвичай почуваються невдоволеним – їхнє життя орієнтоване тільки на виробництво товарів і послуг, внаслідок чого вони почуваються біологічними придатками машин, вважаючи, що їхнє життя не має жодного смислу.

Звісно, поряд з необхідністю задоволення екзистенційних потреб людини, урбанізація поставила на порядок денний гуманітарну проблематику. В інформаційному суспільстві, так само як і у глобальному місті, людина – це не ресурс, а головна цінність. Саме через це, у сучасних стратегіях містобудування все більше уваги приділяють забезпеченню комфортних умов для життя, фізичного та духовного розвитку, а також загального добробуту кожної окремої людини. Свідченням цьому, на думку Л. Когана, може бути організація простору українських міст, оскільки стратегії їхньої розбудови передбачають поєднання, естетичної та утилітарної компоненти. Цей задум, як доводить дослідник, реалізується шляхом використання прихованих резервів простору та повноцінне «просторове середовище», в якому реалізується міська культура [38, с. 2-9]. Цілком очевидно, що важко однозначно визнати справедливості оцінки українським вченим, сучасного українського містобудування, що, на наш погляд, повною мірою підтверджує новозбудований на Андріївському узвозі театру на Подолі. Водночас із вказаним, існує безліч прикладів, де справді окреслена Л. Коганом стратегія містобудування була цілком і повністю реалізована.

Важливим для формування творчого середовища міста є навчання й розвиток талантів. Різноманітні культурні практики доводять, що залучення до естетичного виховання з дитячих років є найкращою

передумовою майбутньої участі людини в культурному житті, а також має безліч інших переваг. Наприклад, у європейських загальноосвітніх школах усіх дітей (від 6 до 16 років) учать співу, грі на музичному інструменті, писати музику на своєму рівні. Творча освіта учня позначається на кращому опануванні природничими науками, а також розвитку навичок спільної роботи, почутті власної гідності.

Участь у культурному житті також є корисною і для людей похилого віку. Дослідження доводять, що літні люди, які беруть участь у мистецьких програмах, покращують здоров'я, зменшують кількість візитів до лікаря, мають активнішу життєву позицію. Утім, як свідчать дані УНІАН в житті українських городян, подібна активність проявляється не часто. Так, приміром, українці не часто відвідують музеї, більше чверті населення українських міст, відвідує їх один раз на два роки. Натомість кожний п'ятий житель міста, згідно з соціальними опитуваннями, відвідує музеї та художні виставки один раз на п'ять або й більше років. Найбільш цікавим, на наш погляд, показники щодо тих, хто відвідував подібні заклади протягом останніх кількох місяців. Вони складають 4,5 % від усіх опитаних, натомість 8,3% міського населення взагалі ніколи не були в музеї [80]. Зауважимо, що виставки історичних та художніх експонатів, частіше відвідують студенти, науковці та мистецтвознавці, тобто люди, діяльність яких неможливе без знання історичної спадщини свого народу та людства загалом.

Попри те, що наведені цифри можуть видаватися загрозливою тенденцією, оскільки є свідченням низького рівня духовної культури українського міського населення, все ж не варто ігнорувати низьких життєвих стандартів в Україні, які породжують високий екзистенційний тиск. В таких умовах, люди орієнтовані на виживання, натомість історичні та духовні цінності видаються менш привабливими та незрозумілими. Звісно, подолати окреслену духовну прірву можна завдяки добре

продуманій культурній політиці. В першу чергу, вона має бути пов'язана з розвитком стратегій художньо-естетичного виховання міської молоді – створення локальних культурно-освітніх програм, які дадуть можливість усім верствам міської молоді долучитися до освітнього простору. Завдяки їм, міське населення з пересічних споживачів продуктів (в тому числі й культурних) масового використання, почне перетворюватися на активного учасника та творця міської культури з відповідним їх способом життя.

За таких умов, культура як один з інструментів всебічного розвитку міста втратить елітарний та провладний характер, що, звісно, може призвести до зниження моральної та естетичної вартості, заразом сприяючи утвердженню егалітарного суспільного та ціннісного міського простору. В перспективі, це могло би сприяти подоланню демаркаційних кордонів між різними його «культурними світами», тим самим знижуючи рівень суспільної напруги і містах. Поміж тим, соціокультурні трансформації сьогодення, в тому числі в сфері формування групової ідентичності, не дають однозначно позитивних прогнозів, оскільки утвердження культурних різного роду стратегій, нерозривно пов'язане з детінізацією не тільки певної частини міського населення, а й того територіального простору, що входить в культурних, політичний та економічний засяг мегаполісу.

Незважаючи на неоднозначне ставлення різноманітного населення мегаполісів до їхньої культурної політики, цінність цих заходів для розвитку групової солідарності населення міста, а подекуди й цілого регіону є безсумнівною. Саме з цією метою, традиційні осередки культурного життя міста – театри, філармонії, кінотеатри постійно відшукують відповідні соціокультурним трансформаціям та світоглядним цінностям сучасних людей форми комунікації. Як приклад, можна згадати численні концепти, які, приміром в українських містах зазвичай організовуються міською владою, просто неба. Такі заходи зазвичай не

орієнтовані на зростання загального культурного рівня міського населення, а мають локальні цілі – популяризувати історію міста, його культурну ідентичність, нагадати про певні історичні події або ж запалити почуття групової солідарності. Натомість численні українські етнофестивали, які також нерідко проводяться у великих містах, мають вагоме значення для формування групової ідентичності певного етнографічного регіону чи всієї нації та розвитку туризму.

В цьому контексті, одним з найбільш показових прикладів, можуть стати феєричне етно-фешн шоу «Аристократична Україна», яке чотири останніх років у вже згацьому нами музеї Замку-музеї Радомисль. Його учасниками є не тільки відомі і не дуже українські дизайнери, а й народні майстри, які демонструють результати свого творчого генію, на фоні історичних та культурних скарбів українського народу. Як наслідок, захід сприяє культурній комунікації різнорідного за своїм походженням, естетичними вподобаннями та цінностями українського народу, формуючи у самих учасників почуття співпричетності до творення українського етнокультурного простору, тим самим сприяючи вкоріненню почуття етнічної ідентичності. Не менше значення згаданий та інші проведенні в цьому культурному комплексі заходи, сприяють розвитку туризму, який стає вагомою складовою економічного добробуту населення невеликого міста та сприяє розвитку його інфраструктури.

Звісно, далеко не завжди ініційовані міською владою різного роду культурно-освітні заходи мають консолідуюче та етнотворче значення. Подекуди, особливо у транзитивних суспільствах, вони мають прямо протилежне значення – місцеві еліти, особливо у випадках коли вони перебувають в опозиції до центральної влади, нерідко організовують регіональні свята, етнофестивали, концерти, музеї чи інші заходи бажаючи підкреслити власну регіональну ідентичність, заразом констатувати свою відмінність від більшості населення держави. В цьому контексті, чи не

найбільш показовим прикладом може стати Закарпатський музей народного побуту та архітектури в місті Ужгород. На перший погляд, цей музей нічим особливим не вирізняється з поміж інших етнографічних музеїв, окрім регіональної своєрідності. Поміж тим, якщо придивитися уважніше, то більшість представлених тут зразків відображають не культуру і побут українців Закарпаття, а русинів, які тривалий час намагаються підкреслити свою самобутність та етнографічну окремішність, в тому числі й за підтримки сусідніх держав (Росії та Угорщини). В умовах глокалізації, маніпулювання цим символічним ресурсом, може зумовити подальшу фрагментацію українських кордонів.

Звісно, в умовах сучасних соціокультурних трансформацій, цілком окреслювати перспективи розвитку локальних культурних середовищ дуже складно, втому числі й завдяки тому, що домінуючу роль у розвитку культурного простору міста, відіграють не тільки і не стільки національні, чи етнографічні цінності та культурні ресурси. В сучасному світі, засадниче значення відіграють загальноцивілізаційні та універсальні за своєю природою цінності, які зазвичай відповідають тим світоглядним переконанням, що утвердилися в постмодернізмі. Знецінення метанаративів, руйнування ідеалів та чітких соціальних стандартів, великою мірою відобразилося у міській культурі, невіддільними елементами якої є іронія та симуляції. «Ці риси, – на думку О. Шапінської, – вплинули не тільки на своєрідність архітектури, а й усього міського середовища. Тут спостерігається невпинна інкорпорація минулого в площину сучасного життя шляхом «історичних симуляцій», які надають естетичного забарвлення площам, потягам метро, паркам і терасам численних кафе» [77, с. 330]. Очевидно, що такі оригінальні поєднання приваблюють увагу не тільки місцевого населення, а й багатьох туристів, які таким чином долучаються до вивчення історії і культури різних соціальних середовищ.

Одним з найцікавіших феноменів культурного простору сучасних мегаполісів видаються доволі популярні сьогодні «мобільні музеї» та тематичні виставки. Їхні експонати демонструються у зовсім незвичайних для індустріального міста місцях – залізничних та аеровокзалах, станціях та переходах метро та багатьох інших місцях великого скупчення чи потоку людей. Завдяки цьому, у містах формуються культурні простори, які цілком і повністю відповідають вкрай динамічному стилю життя сучасного міського населення, яке отримує додаткові можливості та простір для особистісного спілкування в певному чітко зацьому напрямку. Цікаво, що подібна здавалось би ситуативна комунікація сприяє формуванню групових цінностей, об'єднуючи людей навколо соціально значимих проблем або згідно з їхніми інтересами. Такі місця, як цілком справедливо зауважує О. Трубіна, надають людині «повсякденної впевненості» [69]. Вона, згідно з висновками дослідниці, досягається не тільки завдяки долученню культурних та історичних скарбів, а передусім у підсумку групового переживання їхнього внутрішнього потенціалу. Поміж тим, в Україні, передусім у Києві, такі форми культурної комунікації наразі не здобули особливого поширення та відповідно популярності, що, на наш погляд, певною мірою зумовлено транзитивним характером українського суспільства.

На основі висвітлених нами тенденцій розвитку міської інфраструктури, що спрямована надати городянам простір для творчої реалізації, яскраво проглядається притаманна сучасним культурним стратегіям розвитку суспільства схильність до поєднання історичних пам'яток та традиційних культурних закладів з інноваційними культурними формами. Власне кажучи, мова йде про те, що сучасний культурний простір міста – це своєрідна спроба поєднати історичну та культурну спадщину міської спільноти з культурними інноваціями, які, в тому числі, сформувалися завдяки розвитку інформаційних технологій [45,

с. 142]. Це й не дивно, адже саме завдяки структурним нашаруванням історії, культурним пам'яткам спільноти формується неповторний ландшафт міста, який репрезентується в тому числі й технічними засобами. Звісно, існує чимало міст, які дуже заглиблені у власну історію, прикладом чого може бути Флоренція, культурне життя якої певною мірою чинить спротив різного роду інноваціям [45, с. 180]. Поміж тим, нові міста також мають достатньо потенціалу для презентації власного культурного потенціалу, свідченням чого може стати приміром місто Сідней, яке входить до двадцятки найкрасивіших міст світу.

Подібні приклади можна зустріти й в Україні, де є чимало привабливих для туристів історичних міст, серед яких далеко не останнє місце займає Кам'янець-Подільський. Місто має багату історію та виразну культурну своєрідність, яка стала основним туристичним ресурсом. З огляду на це, значна частина інфраструктури міста – готелі, кафе, музеї, магазини, народні ярмарки тощо розташовані в центрі міста – в культурній зоні, яка має невелику територію, а відтак і вичерпні ресурси. Звісно. Вони могли би бути істотно поповнені завдяки впровадженню різного роду креативних програм, які, на жаль, ту не набули великого поширення. Більш позитивне враження у цьому контексті справляє Львів, культурна стратегія розвитку якого вибудовується завдяки поєднанню історичних та культурних ресурсів з окремими креативними програмами та зонами відпочинку – кафе «Криївка», Кет кафе та деякі інші.

Загалом сучасні стратегії розвитку міст, і не тільки українських, нерозривно пов'язані з темою модернізації, яка, як доводить Ч. Лендрі, перетворить їх на лабораторії, що розробляють технологічні, концептуальні та соціальні рішення проблем [45, с. 16]. «Мистецтво розвитку міст» передбачає: мистецтво розуміння людських потреб, мистецтво створення багатства, мистецтво організації руху та пересування, мистецтво здорового способу життя, мистецтво поєднання фізичних

об'єктів у єдиний міський ландшафт, мистецтво створення святкової атмосфери, мистецтво рухатися у майбутнє, не забуваючи про минуле тощо. У підсумку місто має володіти «мистецтвом зростання вартості та людської цінності» від усього, чим займається.

За допомогою культурних індустрій можна зробити місто потужнішим. З метою створення максимально можливої зручності для життєдіяльності у місті людей творчих професій, а також культурних організацій – формувати відповідний соціально-економічний простір, сприятливий для реалізації і споживання культурної продукції. Важливим аспектом культурного розвитку міст є також просторова зацікавленість їхніх мешканців (поки що мало виявлена в українських мегаполісах), що виявляється у турботі про своє оточення, потребі в комфорті не тільки своєї квартири, будинку, а й того, що зовні, за їхніми межами, потребі в комфортності міського середовища.

Отже, як показано у цьому розділі, зміни, що відбуваються на міжнародній арені на цьому етапі світового і соціального розвитку, говорять про те, що глобалізація – процес потужний і невблаганний стосовно всіх учасників цих взаємозв'язків. За останні роки вона не лише змінила якість життя людського суспільства, а й вплинула на світовий порядок, політику і економіку, привела до ерозії національних кордонів. З одного боку, потенціал даних культурних і техногенних чинників пропонує нові варіанти розвитку світової сцени та людського суспільства, а з іншого – несе ще невідомі загрози існуванню людини. Незважаючи на активне обговорення процесів глобалізації у різних наукових дослідженнях, оригінальних концепцій у цьому напрямку ще мало. Проблема управління цими процесами вимагає глибокого філософського осмислення, яке буде сприяти створенню нових теоретичних підходів і парадигм для науки.

Отже, аналіз характеру впливу глобалізаційних процесів на функціонування міжнародної арени, роль мегаполісів у цих процесах, зростаюча взаємозалежність акторів світової політики сприяють цілісному осмисленню формування нового простору і сприяють збереженню цілісності світу.

Висновки до розділу 3

1. Етап інформатизації суспільства пов'язаний із упровадженням персональних комп'ютерів, мобільних компактних засобів тиражування та збереження інформації, телекомунікаційних мереж, мобільного зв'язку та Інтернету. Доведено, що розвиток глобального процесу інформатизації суспільства веде до формування не тільки нового інформаційного середовища проживання людей, а й до нової професійної діяльності та вплинув на трансформацію соціально-культурної сфери, що призвело до створення глобальної медіа сфери, єдиного світового інформаційного простору.

Бурхливий розвиток новітніх технологій сприяв появі нового всепроникного засобу масової інформації – Інтернету, що стало підставою говорити про перехід суспільства від індустріальної до інформаційної стадії розвитку. На фоні інформатизації в містах виникають різноманітні види субкультур, розвивається інформаційне місто, соціокультурне середовище міста розширюється та збагачується, що сприяє розвитку технічних засобів комунікації.

2. Виявлено, що не лише зміни в інформаційній техніці вплинули на трансформацію культури, а й розвиток інших технічних засобів комунікації – мережі доріг і їхнє оснащення, різні види транспорту, зв'язку тощо. Місто стає головним засобом комунікації і культурного обміну, а значить і розвитку цивілізації. Сприйняття мистецтва відбувається через техніку, а саме через засоби масової інформації (мас-медіа). Масова міська культура стає віртуальною і забезпечує городян не тільки інформацією, а й

пов'язаними з нею сервісами (3D-тури, QR-кодифікація архітектурних пам'яток і технологія доповненої реальності). Зазначені цифрові технології у подальшому будуть сприяти популяризації культурної спадщини міста.

3. Інформатизація суспільства наклалася на процеси глобалізації всіх сфер життя, які суттєво посилили культурні трансформації сучасного міста. Породженням сучасних глобалізаційних процесів є мегаполіси, які наділені колосальними фінансовими, управлінськими, інформаційними та політичним функціями. Розвивається концепція «креативних міст» - міст, які особливо привертають творчих людей, що розвивають інноваційні, креативні тенденції у соціумі на глобальному і регіональному рівнях.

Культурний простір сучасного міста розширюється завдяки новим формам спілкування, наприклад: концерти влаштовують у незвичайних місцях, просто неба; виникають інтерактивні музеї; місцями культурної комунікації стають ботанічні сади, зоопарки тощо. Отже, сучасна міська культура є постмодерністською ідеєю влади симуляції та іронії.

Міграційні процеси між країнами у світовому масштабі призводять до появи мультикультуралізму, який проникає у всі сфери міського життя: відбувається, з одного боку, діалог культур і цивілізацій, а з іншого – наростає конфронтація між мігрантами і корінним населенням, породжена несприйняттям культурних форм тими й іншими.

4. Результати досліджень дисертанта за проблемами, що викладені були у третьому розділі, відображені у публікаціях [39-40].

Список літератури до розділу 3

1. Абдеев, Р. Ф. Философия информационной цивилизации. Москва: ВЛАДОС, 1994. 336 с.
2. Амин Э., Трифт Н. Внятность современного города. URL: <http://www.ruthenia.ru/logos/number/34/14.pdf> (дата обращения 24.07. 2018)

3. Андерсон А. Ворота в глобальную экономику: монограф; пер. с англ. В. М. Сергеева. Москва: ФАЗИС, 200. 235 с.
4. Апанович М. Ю. Приводит ли миграция к столкновению ценностей?. Весник МГИМО (У). 2010. № 4.
5. Арнхейм Р. Искусство и визуальное; пер. с англ. В.Н. Самохина. Москва: Прогресс, 1974. 386 с.
6. Арон Р. Измерения исторического сознания. Москва: Либроком, 2010. 156 с.
7. Бабаєв В. М. Управління великим містом: теоретичні і прикладні аспекти. Харків: ХНАМГ, 2010. 306 с.
8. Белл Д. Социальные рамки информационного общества. Новая технократическая волна на Западе; сокрац. перев. Ю. В. Никуличева; под ред. П. С. Гуревича. Москва: Прогресс, 1988. 330 с.
9. Боголюбов В.С. Актуальные проблемы крупных городов. Санкт-Петербург: СПбГИЭА, 1997. 134 с.
10. Бодрийяр Ж. Город и ненависть. URL: www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Bodr/Gor_Nas.php (дата обращения: 14.01.2019).
11. Брекенридж Д. К.PR2.0: новые медиа, новые аудитории, новые инструменты; пер. с англ. М. В. Синельниковой. Москва, 2009. 270 с.
12. Валери П. Проблема музеев. Об искусстве. М. : Искусство, 1993. С. 207.
13. Васильев Р. Ф. Охота за информацией. Москва: Знание, 1973. 261 с.
14. Владимирова М. Виноват всегда начальник. Журналист. №2. 2009. С. 49.
15. Всемирный доклад по культуре 2000+: Культурное многообразие конфликт и плюрализм . Париж ЮНЕСКО. Москва: Магистр – Пресс, 2000. 416 с.
16. Галич З. Н. Глобализация и мегаполизация: новые пути перемен и переходов. Город в процессах исторических переходов: теоретические

аспекты и социокультурные характеристики / отв. ред. Э. В. Сайко. Москва: Наука, 2001. С. 291–292.

17. Гацук С.Ю. Архитектурно-пространственная композиция городского пространства как средство инкультурации. Человек в мире культуры. 2015. № 2. С. 20–23.
18. Гинзбург А.С. Урбанизация на рубеже тысячелетий смена тенденций URL: <http://www.leadnet.ru/city/ginzburg.htm> (дата обращения 02.08.2018)
19. Глазычев В. Л. Урбанистика. Москва: Европа, 2008. 220 с.
20. Горнова Г.В. Философия города: монография. Москва: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2015. 344 с.
21. Горохов В.Г., Розин В.М. Введение в философию техники. Москва: Инфра-М 1998. 224 с.
22. Дери. М. Скорость убегания: Киберультура на рубеже веков. Екатеринбург: Ультра. Культура; Москва: АСТ Москва, 2008. 480 с.
23. Динни К. Брендинг территорий. Лучшие мировые практики. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2013. 336 с.
24. Дротянко Л. Вісник національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. Вип. 1(29). Київ: НАУ, 2019. С. 16-21
25. Дротянко Л.Г. Філософія наукового пізнання. Київ: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 224 с.
26. Еріксен Т. Г. Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу. Львів: Кальварія, 2004. 196 с.
27. Запорожец О., Лавриненц Е. Хореография беспокойства в транзитных местах. Визуальная антропология: городские карты памяти. Москва: Вариант, ЦСПГИ, 2009. С. 45-67.
28. Иваненко Е.А., Корецкая М.А., Савенкова Е.В. Созвездие Горгоны (эссе об эффектах медиа). Санкт-Петербург: Алетей, 2012. 328 с.

29. Иконников А.В. Город утопии и реальное развитие. Город и искусство: субъекты социокультурного диалога. Москва: Наука, 1996. 75-85 с.
30. Ильиных С.А., Табарков А.В. Мегаполис как объект социологического исследования. Дискуссия. 2016. № 3 (66). С. 80-85.
31. Информационное общество: Сб. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2004. 507 с.
32. Карр Н. Дж. Блеск и нищета информационных технологий. Москва: Секрет фирмы, 2005. 176 с.
33. Кастельс М. Галактика Интернет. Екатеринбург: У-Фактория, 2004. 237 с.
34. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура. Москва: Гос. ун-т. Высш. шк. экономики, 2000. 606 с.
35. Кастельс М. Информационный город. Информационная технология, экономическое реструктурирование и регионально-городской процесс URL:(http://www/les-urbanistes.blogspot.com/2009/blog-post_14.html.), (дата обращения 02.07.2018).
36. Кириллова Н. Б. Медиалогия как синтез наук. Москва: Академический проспект, 2013. 368 с.
37. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. Київ: Вид-во «Освіта України», 2014. 289 с.
38. Коган Л. Б. Быть горожанами. Москва: Мысль, 1990. 205 с.
39. Кравченко О.І. Інформатизація суспільства як чинник культурних трансформацій міста аналіз. Вісник національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. Вип. 2(24). Київ: НАУ, 2016. С. 83-86.
40. Кравченко О.І. Культурні трансформації міста в контексті глобалізаційних процесів. Вісник національного авіаційного

- університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. Вип. 1(29). Київ: НАУ, 2019. С. 176-180.
41. Кримський С. Ранкові роздуми. Київ: Майстерня Білецьких, 2009. 120 с.
 42. Кужелева-Саган И.П. В поисках имиджа // Эксперт Сибирь. 2012. №11 (324). С. 22-24.
 43. Кук Ф. Модерн, постмодерн и город. Логос. 2002. № 3-4.
 44. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. Москва: Искусство, 1970. 383 с.
 45. Лэндри Ч. Креативный город. Москва: Изд. дом « Классика – XXI », 2011. 399 с.
 46. Маккуайр С. Медийный город: медиа, архитектура и городское пространство. Москва: StrelkaPress, 2014. 300 с.
 47. Маклюэн Г.М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека. Москва: «Гиперборея», «Кучково поле», 2007. 464 с.
 48. Маклюэн М. Оружие. Война икон. Сумерки глобализации: настольная книга антиглобалиста. Москва: АСТ, 2004. 178 с.
 49. Мамфорд Л. Культура городов. URL: <http://www.slideshare.net/ssuser9fc5af/ss-9744340> (дата обращения 02.07.2018).
 50. Микроурбанизм. Город в деталях. Москва: Новое литературное обозрение, 2014. 352 с.
 51. Музиченько Г. В. Вплив глобалізаційних процесів на зміст державної політики сучасних країн пострадянського простору. Вісн. СевНТУ. Сер. «Політологія». № 123. Севастополь. 2011. С. 263-266.
 52. Назарчук А.В. Учение Никласа Лумана о коммуникации. Москва: Издательство «Весь Мир», 2012. 248 с.

53. Новак Т. Вісник національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. Вип. 2(22). Київ: НАУ, 2015. С. 127-130.
54. Оже М. От города воображаемого к городу-фантазии. Художественный журнал. № 24. 1999. URL: <http://www.guelman.ru/xz/362/xx24/x2402.htm> (дата обращения 02.07.2018).
55. Панарин Н. Н. Глобализация и информационное общество. Общество: политика, экономика, право. 2012. № 1. С. 19-24.
56. Погорельская С.В. Мусульмане германии: специфика интеграции. Актуальные проблемы Европы: сб. науч. тр. Москва: СЕНИОН. 2008. № 1. С. 146-176
57. Ракитов А. И. Философия компьютерной революции. М. : Политиздат, 1991. 287 с.
58. Рукша Г.Л., Кудрина Е. Л. Мегаполис как социально-культурное явление. Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств. 2011. № 17-2. С. 199–204.
59. Савчук В. Конверсия искусства. Санкт-Петербург: Петрополис, 2001. 288 с.
60. Сассен С. Глобальный город: введение понятия. Глобальный город: теория и реальность. Москва, 2007. 243 с.
61. Семенова В. Картирование городского пространства: основные подходы к визуальному анализу. Визуальная антропология: городские карты памяти. Москва: ООО «Вариант», ЦСПГИ, 2009. С. 67-82.
62. Семеріков С.О. Фундаменталізація навчання інформатичних дисциплін у вищій школі. Кривий ріг: Мінерал; Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. 340 с.
63. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество : пер. с англ. Москва, 1992. 543 с.

64. Соціологія глобалізації: навчальний посібник; гол. ред. М.Д. Култаєва. Харків: ХНПУ ім. Г. Сковороди, 2008. 207 с.
65. Сухов Е. И. Информационное общество как новое общество. Теория и практика общественного развития. М. : ХОРС. 2011. № 7. С 101–103.
66. Тоффлер Э. Третья волна . Москва: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2010. 331 с.
67. Тоффлер Э. Шок будущего. Москва: Издательство АСТ, 2002. 776 с.
68. Трубина Е. Видимое и невидимое в повседневности городов. Визуальная антропология: городские карты памяти. Москва: ООО «Вариант», ЦСПГИ, 2009. С. 17-45.
69. Трубина Е. Город сквозь призму теории. URL: <http://russ.ru/Mirovaya-rovestka/Gorod-skvoz-prizmu-teorii> (дата обращения 02.07.2018).
70. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. Москва: Аспект-Пресс, 2004. 398 с.
71. Флорида Р. Креативный класс люди которые меняют будущее. Москва: Издательский дом «Классика–XXI», 2005. 254 с.
72. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее : пер. с англ. Москва, 2007. 421 с.
73. Фрисби Д. Разрушение города: социальная теория, мегаполис и экспрессионизм. Логос. 2002. № 3–4. С. 252–284.
74. Хартли Р. В. Передача информации. Теория информации и ее приложения /пер., под ред. А. А. Харкевича. Москва: Физматгиз, 1959. 305 с.
75. Хейзинга Й. Homo Ludens; Статьи по истории культуры. Москва: Прогресс-Традиция, 1997. 105 с.
76. Чумаков А.Н. Метафизика глобализации. Ультурно-цивилизационный контекст. Москва: Проспект, 2017. 496 с.
77. Шапинская Е.Н. Массовая культура: теории и практики. Москва: ООО «Издательство «Согласие», 2017. 386 с.

78. Эллюль Ж. Технологический блеф. Философские науки. 1991. №9. С. 150-178.
79. Юрьев В. М. Человек в информационном обществе: новые возможности и перспективы. М. : Гаудеамус. 2014. № 2 (24). С. 13-24.
80. Як часто туристи відвідують музеї. URL: http://tour-cn.com.ua/news/jak_chasto_turisti_vidvidujut_muzeji/2010-05-26-908. (дата звернення 15.02.2019)
81. Ясперс К. Истоки истории и ее цель. Смысл и назначение истории. Москва: Политиздат, 1991. 133 с.
82. Ясперс К. Современная техника; пер. русс. М. И. Левина. Сборник статей. Москва, 1986. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/6331> (дата обращения 12.11.2018).
83. Castells M. The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban Regional Process. Oxford, UK; Cambridge, MA: Blackwell, 1989.
84. Clark D. Urban World / Global City. New York: Routledge, 2003. 256 p.
85. Couldry N. Media, Society, World: Social Theory and Digital Media Practice Cambridge: Polity Press, 2012. 242 p.
86. Curtis B. That Place Where: Some Thoughts on Memory and the City. The Unknown City [Eds. I. Borden, J.Kerr, A. Pivaro]. Cambridge, L. : The MIT Press, 2002. P. 54-68.
87. Fridmann G. Enseignement et culture de mass. Communications. Paris, 1962. № 1. 123 p.
88. Goian I., Storozhuk S. Gender equality in the context of social relations. Cherkasy University Bulletin: Philosophy. 2018. №1. P. 3-16.
89. Kourtit K., Nijkamp P. In praise of megacities in a global world. Regional Science Policy & Practice. 2013. Vol. 5, No. 2. June. P. 167–182.

ВИСНОВКИ

У дисертації відповідно до мети й завдань роботи на основі органічного поєднання культурно-історичного, соціокультурного і цивілізаційного підходів проведено цілісний культур-філософський аналіз особливостей культурних трансформацій у постіндустріальну добу, виявлено суперечливий характер глобалізації та обґрунтовано принципи, завдяки яким змінюється культура міста у контексті сучасних глобалізаційних процесів. Це дозволило сформулювати такі висновки:

1. У процесі висвітлення витоків та історичних трансформацій образу міста і відповідних йому у різні історичні періоди антропологічних ідеалів та цінностей виявлено, що непересічна увага до цих проблем у зарубіжному інтелектуальному дискурсі супроводжується дефіцитом українських наукових розвідок присвячених вивченню історичних суперечностей становлення міста як такого та культурних трансформацій міста в індустріальну та сучасну добу.

2. Показано, що осередкам сучасних соціокультурних трансформацій міста є ідентичність, яка нерозривно пов'язана з переживанням та усвідомленням людьми себе не тільки частиною певного соціокультурного простору з відповідними йому соціальними ідеалами та стандартами, а й визнання своїми історично сформованих та розміщених на означених території культурних надбань спільноти. Вони у кодифікованому вигляді транслують сукупність смислів і цінностей, зрозумілих і прийнятних переважно тільки для представників чітко означеної міської спільноти, навіть попри те, що саме ці надбання роблять місто впізнаваним для інших.

3. Досліджено вплив індустріалізації на розвиток міста та доведено, що у цей період відбувається стандартизація міста та усіх сфер суспільного життя, внаслідок чого формується типовий образ міського жителя, цінності та суспільні пріоритети якого, зазвичай, визначаються класовою чи

гендерною приналежністю. Встановлено, що саме культурні трансформації міста зумовлюють формування «масової людини», а також посилюють опозицію центру і периферії.

4. Показано, що високий рівень секуляризації міської культури в індустріальну добу є цілком закономірним. Секуляризація закладає підвалини для руйнування властивих домодерній культурі основ групової єдності, тим самим утворюючи індивідуалізм. Неоднозначність витоків та поетапність розвитку секуляризації повною мірою відобразилися у стильовій своєрідності міської культури і структурно-просторовій простору міста.

5. Встановлено, що розвиток індустріального міста відбувався у нерозривній єдності з формуванням міської ідентичності, яка виражається у поведінковій, ментальній своєрідності городян завдяки постійному утвердженню їхнього символічного зв'язку з містом як унікальним соціокультурним феноменом. Переживання подібного зв'язку відбувається завдяки наданню наявних у місті культурних надбань, важливого смислового навантаження.

6. Встановлено, що інформатизація суспільства стала важливим кроком на шляху розвитку горизонтального суспільства, разом зумовивши маргіналізацію міської культури. Ці зміни виявилися не тільки у ментальній своєрідності городян, а й у особливостях міської інфраструктури, експлікованої у вигляді індустрії розваг, позбавленої властивого індустріальному місту інтелектуального осереддя.

7. Широке використання технічних засобів комунікації стало однією з головних причин розмивання міської ідентичності завдяки появі тривких і не дуже локальних (в тому числі й віртуальних) ідентичностей. Це зумовило не тільки децентралізацію внутрішнього простору міста, а й руйнування його культурного коду, навіть попри те, що в нових умовах він перетворюється на бренд, який робить місто впізнаваним та привабливим.

8. Виявлено, що у глобальному світі мегаполіси стали тими вузловими точками, в яких зосереджуються інформаційні, політичні, адміністративні, культурні тощо ресурси, які визначають образ і тенденції розвитку сучасного світу. З огляду на це, мегаполіс перетворюється, з одного боку, на необхідний для держави канал трансляції локальних (національних, етнічних тощо) ресурсів та цінностей у глобальний простір, тим самим забезпечуючи групове самовизначення і добробут міського населення, а з іншого – на «плавильний котел», який нівелює історично сформовані міські цінності, зумовлюючи зростання рівня економічної нерівності та соціальної невдоволення, що видається досить загрозливою тенденцією.